

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

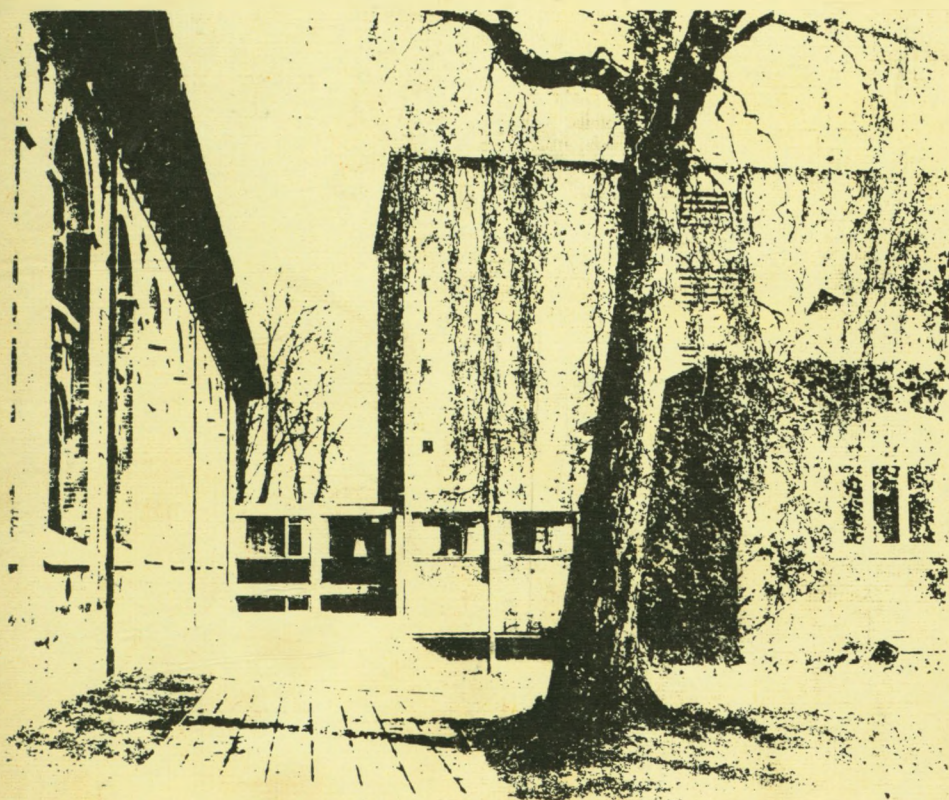
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

JYLLANDS BREVKISTE

JYLLANDS BREVKISTE

Jyllands brevkiste

Landsarkivet for Nørrejylland

1891–1966

Udgivet af
Landsarkivet for Nørrejylland

1966

F. V. BACKHAUSENS EFTF. VIBORG STIFTSBOGTRYKKERI

Viborg

Forord

Som det første af de tre provinsarkiver (fra 1907: landsarkiver), der skabtes ved arkivloven af 1889, stod det nørrejske i Viborg færdigt i august 1891 og kan således nu fejre sit 75-års jubilæum. Vi har fundet det naturligt at benytte anledningen til i et lille historisk tilbageblik at berette om arkivets tilblivelse og dets virke i de forløbne år.

Bogen er, som den opmærksomme læser muligt vil bemærke, et resultat af fleres forenede kræfter, men samarbejdet er i nogen grad gået på tværs af de enkelte afsnit – både hvad angår indsamling, bearbejdelse og redaktion. Med de forbehold, som ligger heri, tegner arkivarerne P. G. Ørberg, Helle Linde, Poul Rasmussen og Knud Prange sig i den nævnte rækkefølge for første og sjette afsnit, andet afsnit, tredje afsnit og fjerde afsnit, mens undertegnede har ansvaret for femte afsnit. Ved den typografiske tilrettelægning har registrator Ib Simonsen ydet værdifuld bistand. Forsideillustrationen er udført i fotografi på landsarkivets atelier af kustode Ejvind Rasmussen, der ligeledes har optaget en del af de fotografier, hvormed bogen er illustreret.

Det er vort håb, at vi har været i stand til at yde et bidrag til dansk arkivhistorie, og at bogen samtidig – hvad der i høj grad har ligget os på sinde – kan give en og anden uden for arkivernes verden et indblik i, hvad et landsarkiv er, og hvilke opgaver det har at løse i historieforskningens og administrationens tjeneste.

Landsarkivet for Nørrejylland i juni 1966.

Jens Holmgaard

Indhold

Forord	5
Den mærkelige bygning	7
Embedsarkiverne i hus	26
Orden i papirerne	40
Forskningens veje	73
Embedernes centralarkiv	103
Vandring gennem årene	137
Bibliografi	156
Personregister	160
Billedfortegnelse	166

Den mærkelige bygning

Et forbavsende Værk: et Stykke Lyrik i Mursten, Granit, Kridt, Keramik og Skifer; en sund Ungdoms Glædeshymne over Livet med dets Glans og Farver, over Arbejdet der overvinder Hindringer som i Leg, over Kunsten som kan og vil og maa sætte sit Stempel paa det stridigste Stof og tvinge alle Stoffer sammen til at frembringe een samlet og stærk Virkning.

Georg Saxild i: Danske Byer og deres Mænd XIV.

Der er nok dem, der synes, at et arkiv rettelig hører hjemme i de hvælvede sale på en gammel borg eller et gammelt slot. Muligt var det vel også, at sådanne historiske omgivelser kunne virke særligt inspirerende på forskerne under deres arbejde med kilderne fra fortiden. Men ingen af de danske landsarkiver kan byde deres gæster på sådanne ydre rammer om deres syslen med de gamle dokumenter og folianter.

End ikke en historisk interessant grund kan det nørrejske landsarkiv påberåbe sig. Vi befinder os her uden for Viborgs gamle bygrænse, og skønt Peder Hansen Resens store Atlas Danicus fra 1677 anbringer det gamle landsting og kongehyldningssted lige uden for den middelalderlige Sct. Hans Port, som stod et halvt hundrede meter øst for arkivets grund, har ingen jordfund kunnet bekræfte den gamle opfattelse, at de store begivenheder, som i svunden tid har udspillet sig omkring disse institutioner, kan knyttes til det sted, hvor nu de skriftlige vidnesbyrd herom bevares. Skønt jorden er grundigt gennemrodet ved opførelsen af både den gamle og den nye arkivbygning, har den ikke givet andre minder fra fortiden fra sig end et par skillingsmønter fra 1700-tallet.¹ Også den illusion må altså afskrives.

Heller ikke ejerrækken til de grunde, hvorpå det nørrejske landsarkiv kom til at ligge, frembyder noget af nævneværdig historisk interesse. En del af arealet blev i 1827 erhvervet af byens fattigvæsen, mens hovedparten blev købt til af kommunen i 1872. Der er endnu gamle folk i Viborg, som erindrer de lave, snavsede fattighuse med gulnet avispapir i vinduesrudernes huller og lusede drenge, som bedre folks børn helst ikke skulle indlade sig med. Hele den store grund bag husene lå hen som en ujævn slette med højt ukrudt og græs, en uordentlig tomt, som gav plads for stenhuggere, der slog skærver dagen lang, og som rundhåndet lod en rask dreng beholde,

hvad der blev tilovers af den 25-øre, han var sendt i byen med efter en 3-pægl's flaske brændevin til 24 øre. »Niels i æ ha'w« og »Gert i æ ha'w« er et par af den tids beboere, som endnu huskes.

Og dog er 75 år trods alt et åremål, som kan forlene en bygning med alderens værdighed og ynde. Forøvrigt er og bliver det væsentlige, hvad der gemmer sig på reolhylderne i et arkiv, og det er sandelig både gammelt og spændende nok. Kilder til seks århundreders jysk historie har fundet deres plads her. Men det er en anden historie. Nu først er det selve bygningen, det gælder – hvordan det gik til, at der for 75 år siden i Jyllands gamle hovedstad rejste sig et provinsarkiv, som det dengang og indtil 1907 hed.

Måske er der grund til at gøre opmærksom på, at Danmark ikke er noget foregangsland, hvad oprettelsen af lokale centralarkiver angår. Flere europæiske stater var meget tidligere på færde, især da Frankrig med sine berømte departementsarkiver fra 1796, men f. eks. også Norge, hvor man i 1851 fik oprettet et arkiv i Trondhjem for de nordenfjeldske egne og i 1884 et i Bergen for Vestlandet. Et velorganiseret arkivvæsen fandtes også forlængst i flere tyske stater med kongeriget Bayern som foregangslandet. Tanken om en slags lokale arkiver her hjemme havde dog, som det senere skal omtales, været udkastet både i 1859 og 1872, men heller ikke mere. Tilsyneladende var interessen beskeden. Noget betød provisorieårenes politiske kamp, som kom til at forsinke også denne sag. Men i slutningen af firserne mildnedes det politiske klima, og nu havde man desuden en virkelig fremsynet og handlekraftig personlighed i spidsen for dansk arkivvæsen, nemlig den navnkundige sønderjyske historiker A. D. Jørgensen, som fra 1883 var leder af Gehejmearkivet og det dermed forenede Kongerigets Arkiv. Det satte for alvor skred i udviklingen.

På en måde var landsarkivernes egentlige fødselsdag den februar-dag i 1888, da A. D. Jørgensen satte sit navn under et meget udførligt begrundet forslag til Kirke- og Undervisningsministeriet – sædvanlig kaldet Kultusministeriet – om oprettelse af et rigsarkiv og fire stiftsarkiver.² Forslaget er dateret den 11. februar 1888, og ret meget mere end et år skulle der ikke gå, før forslaget var blevet til lov – arkivloven af 30. marts 1889. Fra begyndelsen var det meningen, at et jysk arkiv skulle komme først. Man havde i grunden foruddiskonteret arkivlovens vedtagelse, for allerede på finanslovsforslaget for 1889/90, som blev fremsat den 2. oktober 1888, var der optaget

130.000 kr. til opførelse af en stiftsarkivbygning i Jylland. Det formål, man havde sat sig, var, som det hedder i motiverne til forslaget, »at nå til en sikker og let tilgængelig anbringelse af arkivalierne på den mest økonomiske måde«. Derfor gav man afkald på al overflødig pladsanvendelse, f. eks. til vestibule eller fremtrædende trappepartier. Efter de skøn, arkivvæsenet under arkivrejser i begyndelsen af firserne havde foretaget over omfanget af de lokale embedsarkiver, som skulle finde plads i det kommende arkiv, beregnede man at skulle bruge ca. 25.000 kvadratfod hylderum, og det ville kræve en bygning på 9 vinduesfag, hvortil kom en embedsbolig for arkivaren med læseværelse, som man af hensyn til brandfaren ikke ønskede anbragt i selve arkivbygningen. Man budgetterede med en byggegrund til ca. 3000 kr., bygningsudgifter på 106.548 kr., fast inventar for 19.452 kr. og løst inventar til 1000 kr.

Tre dage senere, den 5. oktober, fremsatte kultusminister J. F. Scavenius i folketinget arkivlovforslaget, som i første paragraf foreslog oprettelsen af et rigsarkiv og tre stiftsarkiver, A. D. Jørgensen havde som nævnt tænkt sig fire. Det jyske skulle ikke dække hele Nørrejylland, men en del af Sydjylland tænktes lagt ind under det fynske arkiv. Forslaget undlod at tage stilling til, hvor i Jylland arkivet skulle placeres, mens A. D. Jørgensen i sit forslag havde peget på Randers som det naturlige trafikale midtpunkt for den tiloversblevne del af Nørrejylland.

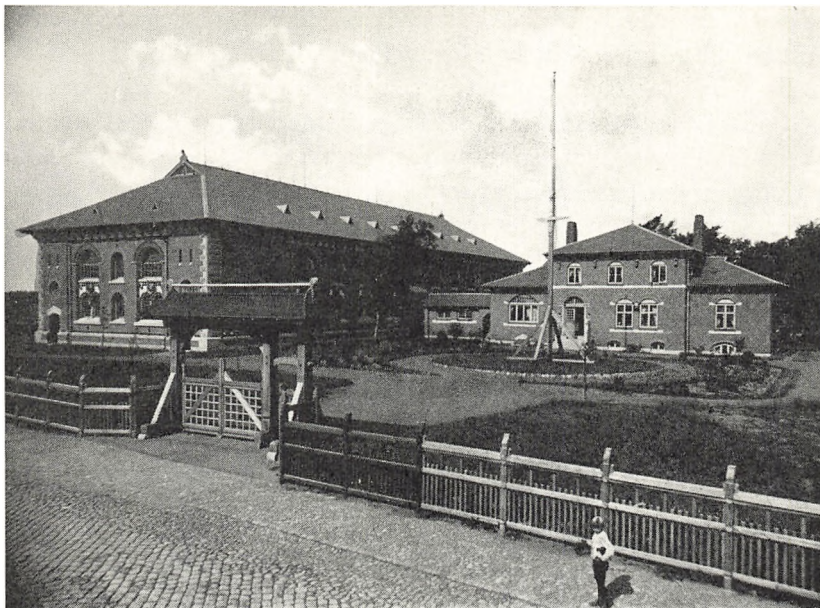
Dermed var bolden givet op – og det ikke blot for rigsdagens medlemmer, men også for interesserede jyske byråd! I Viborg byråd var sagen sat på dagsordenen på et møde den 21. november 1888, hvor det efter nogen diskussion blev overdraget redaktør S. H. Angelo at fremkomme med forslag i næste møde.³ Den 5. december vedtog byrådet da at indgive andragende om, at stiftsarkivet blev bygget i Viborg – og at tilbyde staten gratis byggegrund. Andragendet, der er dateret 10. december 1888, blev naturligvis tilstillet ministeren og det folketingsudvalg, der var blevet nedsat for at gennearbejde forslaget. I sin argumentation pegede byrådet først på de historiske hensyn, der kunne tale for Viborg, dernæst på byens centrale beliggenhed og på den omstændighed, at den allerede var sæde for biskop, stiftamtmand og landsoverret. Det var altsammen meget godt. Mere søgt virker det unægtelig, når man også påberåber sig den lærde skole, administrationen af byens to kirker og adgangen for arkiv-

embedsmændene til forøget erhverv ved undervisning el. lign. Til gengæld medfulgte så et kort over byen, hvor man med rødt havde markeret de to byggegrunde, hver på 14.000 kvadratalen, som man ville tilbyde staten at vælge imellem, den ene ved Garnisonspladsen, den anden ved et anlæg lige uden for Sct. Mikkelssport ved sydenden af byen. Begge var de fritliggende og uden brandfare fra omgivelserne, men man fornemmer alligevel, at byrådet vil foretrække Garnisonspladsen.⁴

Imidlertid gik sagen sin gang på rigsdagen. Folketingsudvalget, hvis formand var venstremanden, gårdejer Rasmus Nielsen, fik endnu to tilbud om gratis grunde – et fra Randers og et fra Vejle. Erfaringen viser, at kommunale tilbud om gratis grund er en ret nærliggende idé, når staten skal bygge i provinsen. Men selv om meningerne til tider havde været stærkt delte, også med hensyn til om der skulle være flere jyske arkiver, eventuelt et for hvert amt, lykkedes det alligevel at få skrevet en enstemmig betænkning. Udvalget gik ind for, at der kun skulle være ét jysk arkiv, dækkende hele Nørrejylland, og at det skulle placeres i Viborg. Men dermed var det sidste ord i sagen ikke sagt, tværtimod fulgte der under behandlingerne i både folketing og landsting en større debat, som i stadig højere grad koncentrerede sig om det jyske arkivs placering, om det burde være Viborg eller Århus.

Sagen var den, at Kultusministeriets embedsmænd oprindeligt regnede det som noget givet, at arkivet skulle bygges i Århus. Man havde i overensstemmelse med A. D. Jørgensens praktiske synspunkter direkte advaret imod at tage historiske hensyn og udtrykkeligt frarådet at lægge arkivet i Viborg, mens der i sommeren 1888 underhånden havde været forhandlinger i gang om køb af en grund i Århus. Hvorfor Viborg egentlig gik af med sejren i folketingsudvalget, ligger ikke helt klart. Men dermed var sagen altså langt fra uddebatteret. Det vil her føre for vidt at referere forhandlingerne på rigsdagen i enkeltheder, det er allerede gjort i anden sammenhæng.⁵

Mange tankevækkende synspunkter kom til orde under rigsdagsdebatten, bl. a. også den betydning et kommende jysk kulturelt centrum med universitet, statsbibliotek m. v. kunne få for arkivets placering, ligesom spørgsmålet om en centralisering eller spredning af arkivvæsenet var stærkt fremme. Men efterhånden optager, som nævnt, kampen mellem Århus og Viborg den meste spalteplass i

Arkivanlægget, som det så ud ca. 1892, er nær ved at være domineret af den vældige flagstang. Provinsarkivar Saxild syntes, at det hele derved kom til at minde så væmmeligt om en beværterhave. Han gik derfor til Kampmann og sagde: »Hør, dette her kan ikke gå!« »Hvor skal stangen så stå?« spurgte han, og jeg foreslog en af højene ud til siden. »Ja, men hvad så med æbletræet der?« blev der spurgt, og jeg svarede, at jeg hellere ville købe mine æbler på torvet end gå og tænke på beværterhave hele dagen, og så fik jeg flagstangen flyttet!«

Rigsdagstidende. Ved forslagets 3. behandling i folketinget forelå der et ændringsforslag fra de tre venstremænd dr. Edvard Brandes, dr. V. Pingel (fra Århus-kredsen) og overretssagfører J. K. Lauridsen, der foreslog Århus som sæde for arkivet i stedet for Viborg. Man kommer ikke udenom at tilkende fortalerne for Århus prisen, hvad vid og veltalenhed angår – som nu J. K. Lauridsen, Venstres berømmede »Je Kaa«, der belyste sit emne med bibelhistoriens hjælp – man tænke sig det foredraget i ravjysk mundart! »Ja, jeg vil på ingen måde bringe Potifars hustru i forbindelse med Viborg. Thi jeg anser Viborg for en fuldstændig dydig, pæn og hæderlig by, men jeg vil dog sige, at Viborg er en bedaget by og en ældre dame, som naturligvis har sine charmer og sine tilbedere, men når talen er om at gøre noget af en ny bevægelse, så kan det ikke nytte, at man, om jeg så

må sige, indlader sig med en dame af den alder. Jeg betragter i denne forbindelse – frasat enhver sammenligning med hensyn til dyd og hæderlighed – Viborg som nærmest havende noget ved sig i retning af Potifars hustru. Hvis man vil skabe fremtidige jyske institutioner, skabe landbrugsskoler og et større jysk bibliotek, så kan man ikke på nogen måde give sig til at lægge disse ting i Viborg eller i Viborgs umiddelbare nærhed, og det forekommer mig da, at det, når man dog ikke med denne dame vil indgå ægteskab, altså et varigt og fast forhold, så er det forkert at lægge et sådant barn i hendes arme, som et sådant arkiv ville blive. Skal der komme noget ud af den jyske åndelige bevægelse, så forekommer det mig unægtelig, at Århus uden sammenligning er den bedste by. Det er den jyske by, som ikke alene vil holde sin størrelse, men endog stadig vil være i fremgang.«

Hovedmanden blandt dem, der stred for Viborgs sag, var Viborgkredsens folketingsmand, den tidligere justitsminister, højesterets-assessor C. S. Klein. »Efter almindelig parlamentarisk skik og brug søgte Klein at afbetale sin taknemmelighedsgæld til vælgerne ved at fodre sin valgkreds med så mange institutioner og jernbaner som muligt. Han skaffede den således Provinsarkivet for Nørrejylland . . .«, skriver landsarkivar Georg Saxild i 1918.⁶ Det er vel lidt flot sagt. Kleins forsvar for Viborg i folketingssalen var stort set alene bygget på et historisk grundlag. Men bag kulisserne kan han naturligvis godt have udfoldet en større virksomhed under sagens hele forløb, end vi i dag er i stand til at se.

Et slags højdepunkt i debatten må vist siges at være Pingels tale – også ved 3. behandling i folketinget, hvor han i sin lovprisning af Århus omsider nåede frem til det salte hav: »Den, der har gået på havnemolen uden for Århus, når der var lidt pålandsvind, og har hørt det prægtige skvulp af bølgerne derude, vil forstå, at også dette ene element af vort kulturliv, denne vuggesang for den danske kultur, lyder i Århus, og den lyder hverken ved Kolding, Horsens, og navnlig ikke ved Viborg (*Berg: Den dejlige Viborg sø!*). Det er en mudret sø, som ikke indeholder så mange poetiske motiver.« En indsender til det københavnske dagblad »Avisen« (optrykt i Viborg Stiftstidende 29. marts 1889) bemærkede hertil, at endnu var havets direkte indflydelse på den danske historieskrivning ikke påvist, men – Viborg »denne gamle stad, der, når man ser den øvre fra Asmildkloster, hæver sig så stolt og sikker, som var den endnu en kongestad,

Jyllands hoved, den huser en anden ånd, en anden tone inden for sine mure. Her er klikevæsen, standsfordomme, stivhed på mange kanter – det skal indrømmes, men her er litterær og videnskabelig sans . . . Et arkiv med sine embedsmænd vil her møde den stærkeste varme, den ivrigste støtte hos publikum . . .«.

Ved den endelige afstemning i folketinget var der kun 13 stemmer for Århus mod 51 for Viborg, og loven blev sluttelig enstemmigt vedtaget i både folketing og landsting og den 30. marts stadfæstet ved kongens underskrift til ikrafttræden den 1. april 1889. Skal hele sagen om det jyske arkivs placering gøres op i korthed, kan man sige, at mens arkivvæsenets forslag gik ud på at lade rent praktiske, særlig trafikale, forhold være afgørende, så var der sket det på en måde ganske interessante, at det var rigsdagen, der havde ladet historiske hensyn være de mest tungtvejende.

Man kan nok gå ud fra, at der er blevet udvekslet nogle varme håndtryk hjemme i Viborg, allerede da loven var blevet endelig vedtaget den 26. marts. I byrådets møde den 17. april kunne borgmester Frederik Chr. Bruhn oplæse en skrivelse fra Kirke- og Undervisningsministeriet, hvori det meddeltes, at man agtede at lade opføre en bygning for et provinsarkiv i Viborg⁷ – arkivets navn var under rigsdagsbehandlingen blevet ændret fra stiftsarkiv til provinsarkiv, også navnene kredsarkiv og landskabsarkiv havde været foreslået. Til arkitekt var udpeget Hack Kampmann, og både han og rigsarkivaren ville rejse til Viborg for at se på de tilbudte byggegrunde. A. D. Jørgensen, der i slutningen af januar havde været ved at miste modet, fordi rigsdagsbehandlingen trak ud,⁸ havde nu fået travlt og nærrede det optimistiske håb, at man ville kunne tage fat på byggeriet i Viborg endnu samme sommer.⁹ Allerede den 24. april – det var et par dage efter påske – var han sammen med arkitekten på pletten.

Forhandlingerne påbegyndtes med borgmester Bruhn og et par medlemmer af byrådet og afsluttedes i et lukket byrådsmøde samme dag.¹⁰

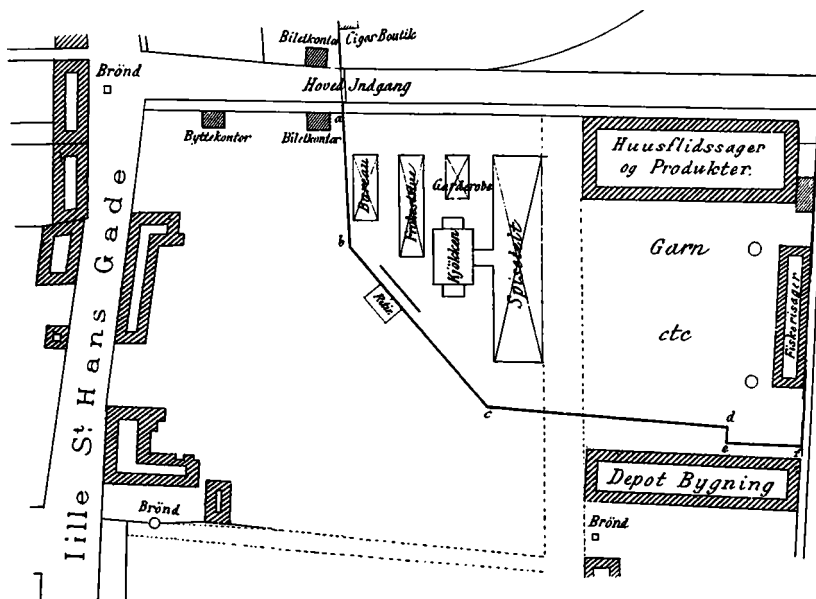
Hvis man i Viborg havde tænkt sig, at man ville få en nem forhandling med en taknemmelig embedsmand med hatten i hånden, tog man grundigt fejl. Så snart A. D. Jørgensen og arkitekten havde undersøgt de to tilbudte grunde, blev de i virkeligheden fejlet af bordet som uegnede. Den første – grunden ved Garnisonspladsen – lå indeklemmt mellem småhuse med en forholdsvis ringe gadelinie, så at det

ville blive vanskeligt at få den nødvendige frie adgang til arkivets læsesal forenet med en passende beliggenhed for selve arkivbygningen. Arkitektonisk ville denne heller ikke komme til sin ret. Den anden grund, anlægget uden for Sct. Mikkelssport, var også langt fra tilfredsstillende. Mikkelsanlægget, der var blevet beplantet i 1843, strakte sig som en lang ret smal strimmel mod syd på skrænten mellem Århusvejen og jernbanen. Indtil det i 1939 blev sløjftet til fordel for en vejudvidelse, var det et yndet spadserested for viborgenserne. Som byggeplads for et arkiv var det stærkt skrånende terræn mindre egnet, og selve grunden var af en uregelmæssig og styg form. Dertil kom, at der netop samme år var opført et nyt by- og amtssygehus lige ved siden af, men i en anden linie, så at enhver arkitektonisk virkning af arkivbygningen ville være umuliggjort.

Byrådet måtte altså til at overveje, om man kunne finde noget bedre at byde på, og først kom anlægget ved Borgvold da på tale. Bygningen skulle her i givet fald lægges nord-syd, parallelt med Sct. Ibsgade langs privathavernes østlige rand og med front mod øst, ud mod anlægget og søen. Man var enige om, at arkivet her ville komme til at tage sig godt ud, ligesom det ville få fredelige og smukke omgivelser. Men også ved denne grund ville der være betydelige ulemper, særlig på grund af det bratte fald i terrænet, som ville medføre store udgifter til planering eller fundering, og bygningen ville fra sin vestlige side »tabe al anseelse« og komme til at se ud, som om den lå nede i en dal. Byen måtte desuden forbeholde sig, at arkivets territorium vedblivende skulle udgøre en del af anlægget, hvorved efter terrænets beskaffenhed pladsen umiddelbart op til arkivbygningen ville blive samlingsplads for børn og barnepiger. Man syntes end ikke at være på det rene med, om det i og for sig var tilstedeligt at bruge en del af anlægget på denne måde, da det var overdraget byen som gave.

Endelig blev som en fjerde mulighed byens sydlige galgebakke bragt under forhandling, endnu sydligere end Mikkelsanlægget. En bygning på dette sted ville tage sig fortrinlig ud, især fra søens modsatte bred. Den ville ses fra jernbanen ved indkørslen til byen, ligesom den ville passeres af alle vejfarende til Århus, turister til Hald o. s. v. Også banegårdens nærhed – den lå indtil 1896 ud til Sønderød, ganske nær Mikkelsport – kunne med rette påberåbes som en fordel, og selve byggepladsen var højt og frit beliggende, nogenlunde

Landsarkivets grund har gennem tiderne været brugt til flere forskellige ting. I 1875 var et hjørne af grunden inddraget til en stor landbrugsudstilling, den 13. Alm. danske Landmandsforsamlings udstilling, som iøvrigt dækkede hele militærets område mod vest. Der, hvor arkivet 15 år senere kom til at ligge, var der spisetelt, køkken m. v., og bag plankeværket — præcis hvor tjenesteboligen blev bygget — retrirade! Kortet viser tydeligt det store, næsten kvadratiske areal, som byen skænkede til arkivet, mod syd ud til Ll. Sct. Hansgade og mod vest ud til Rødevej («Hoved Indgang»). Mod nord ligger de militære bygninger, bl. a. det store eksercerhus («Huusflidssager og Produkter»). De huse, der tjente til bolig for fattige familier, ligger ud til Ll. Sct. Hansgade. (Bygholm godsarkiv, LA.)

plan i stor udstrækning. Men hvor meget A. D. Jørgensen end kunne ønske at bidrage til byens forskønnelse, kunne han dog ikke tillægge arkivets virkning i landskabet nogen afgørende betydning, og imod valget af denne grund talte dens afsides beliggenhed og fremfor alt dens vanskelige tilkørselsforhold. Han stillede derfor den bestemte fordring, at der ufortøvet blev anlagt en forsvarlig kørevej op ad bakken, ligesom der måtte sørges for en fortsættelse af gadebelysningen ud ad hovedvejen, men et så vidtløftigt vejarbejde, som der her var tale om, turde byrådet ikke indlade sig på.

Det er næppe helt forkert at antage, at A. D. Jørgensen nu havde fået byrådet derhen, hvor han ville have det. Man kunne nu vende tilbage til grund nr. 1, Garnionspladsen, men med væsentlige ind-

rømmelser fra byens side. Denne grund tiltalte i og for sig rigsarkivaren og arkitekten, den var plan og højt beliggende, ud til en brolagt gade med gasbelysning o. s. v. Men den måtte udvides ud til Rødevej, for at man kunne få adgang til den fra to sider. Mens selve arkivbygningen da ville kunne lægges ud til denne vej, ville arkivarens bolig med læsestuen kunne lægges midt på bygningen i øst, i stedet for, som foreløbig projekteret, i fortsættelse af den; arkivets større længde ville nemlig nu i sidstnævnte tilfælde medføre den ulempe, at afstanden fra læsestuen til arkivets modsatte ende ville blive altfor urimelig lang (over 100 alen). Da arkivbygningen imidlertid ved dette arrangement ville komme til at ligge i flugt med det såkaldte eksercerhus (opført i 1871), udtalte arkitekten et bestemt ønske om at få grunden udvidet, således at det blev muligt at lægge den et stykke tilbage fra gadelinien, for at lade dens selvstændige karakter fremtræde så stærkt som muligt. Forhandlingerne om dette punkt førte til det, som A. D. Jørgensen siger, »påskønnelsesværdige tilbud fra byrådets side at afstå hele den byen på dette sted tilhørende grund«. Den østligeste del blev udlagt til en passage af en 20-30 alens bredde, ligesom en passende passage blev afsat i nord, ud til de militære etableringer. Arkivet ville på denne måde få rådighed over ca. 17.600 kvadratalen, begrænset af 4 veje og forholdsvis frit beliggende, ikke langt fra byens gamle historiske midtpunkt. At stedet, som det gentagne gange blev sagt under forhandlingerne, af indfødte viborgensere blev betragtet som afsides, og at bygningen på dette sted ikke ville kunne ses fra den anden side af søen, turde man næppe tillægge nogen virkelig betydning i et tilfælde som dette, hvor det drejede sig om helt andre interesser. Afstanden fra banegården (ca. 1600 alen) var ganske vist en ulempe, men ville ikke spille nogen videre rolle ud over en noget forøget udgift ved den første transport af arkivsager. Altsammen var det dog under forudsætning af samtykke fra Krigsministeriet, som havde en fortrinnsret til grunden til eventuelt kasernebyggeri. Det forhold havde byrådet naturligvis gjort opmærksom på allerede i sin skrivelse 10. december 1888, men føjet til, at man ikke nærrede nogen tvivl om, at en sådan ordning let ville kunne træffes, og det kom også til at slå til.

Det kunne dog stadigvæk nok knibe i byrådet med forståelsen af, hvilke krav en institution som et arkiv måtte stille. Det viser allerede en episode i maj 1889, da man behandlede et tidligere forslag fra

markudvalget om, at der på grunden skulle gives plads for forskelligt markedsgøgl. Borgmesteren fandt, at efter den bestemmelse, der nu var taget med pladsen til opførelse af arkivbygningen, måtte dette forslag falde bort. Møllejejer L. K. Willesen – kendt for sin store indsats under den tyske besættelse i 1864 – mente dog nok, at der kunne blive plads ved siden af arkivbygningen; denne kunne ikke optage det hele areal. Han blev modsagt af redaktør Angelo, som fandt, at det ville være et mærkværdigt naboskab; der lå i alt fald for hans følelse noget stødende og upassende i at anbringe den slags forlystelser umiddelbart op ad en bygning med et formål som det, arkivbygningen havde.¹¹

Hidtil var sagen altså gået nogenlunde glat, men helt gnidningsløst blev den dog ikke ført til ende. Myndighederne havde bestemt sig for grunden ved Garnisonspladsen, der som nævnt var kommunal ejendom. Men der havde også været tilbud fremme fra privat side. Det var den fhv. rådmand Georg Boye på den store Øster Teglgård ved sydenden af Søndersø, en af stadens rigeste mænd, der gerne havde set arkivet placeret på sine grunde på den såkaldte Hospitals-toft, området vest for det gamle amtssygehus, der lå ud til Grønne-gade. Navnet Boyesgade minder i dag om dette ejerforhold. Under besøget i Viborg havde arkitekt Kampmann været ude for at bese grunden, men uden at det var kommet til realitetsforhandlinger. Boyes toft, der lå lige uden for bygrænsen, havde allerede været på tale et par år før, da byrådet skulle købe grund til en ny skole, den nuværende Østre Skole.¹² Da den nu også blev vraget som stedet for det nye arkiv, blev Boye for alvor vred. »Han var en bitte kål, men mudde var han«, sagde folk om den gamle herre.¹³ Han sendte en skrivelse til rigsarkivaren, hvori han skildrede en lang række misligheder ved kommunens grund. Det var ikke småting, det drejede sig om, i virkeligheden var grunden sundhedsfarlig og tillige uheldig på grund af markedspladsens umiddelbare nærhed. Den store færdsel af kreaturer med alt det affald, som slige drifter førte med sig, gjorde det særlig om efteråret så godt som umuligt at passere Ll. Sct. Hansgade uden med fedtstøvler eller træsko, og endda ville det ofte være med fare for liv og lemmer, da gaden ved ethvert hestemarked blev brugt til at vise, hvorledes hestene travede. Den idelige brølen fra den store forsamling af stude og køer ville bryde den ro og hygge, som tilkom et arkiv, og vestenvinden, der jo på denne egn var den

overvejende, ville føre ned mod bygningen ikke alene lugten af spise- og drikkevarer fra de højrøstede dinglende markedsgæster, men også stanken fra kvæglpladsen, der i høj grad måtte genere såvel funktionærerne som dem, der søgte arkivet. Hvorvidt ammoniakdunsterne tillige skulle kunne have en opløsende indflydelse på de i arkivet opbevarede papirer, turde han dog ikke indlade sig på at bedømme. På hans egen toft var der derimod en fortrinlig byggegrund med en milevid udsigt til marker, søer og skove.

A. D. Jørgensen var tydeligt nok irriteret, men henstillede alligevel til ministeriet, om man måtte finde anledning til at afæske byrådet en erklæring. Han tilføjede, at skrivelsen jo dog hidrørte fra en i sin kreds anset mand, og under en eventuel bladfejde ville det måske kunne bebrejdes myndighederne, at man ikke havde taget hensyn til den.¹⁴ Ministeriet lod da også Boyes skrivelse gå videre til byrådet til udtalelse,¹⁵ og der er vel ikke noget at sige til, at den bragte byens vise fædre i harnisk. Den blev betegnet som en fornærmelse af den værste art. Købmand Georg Preisler kaldte den ondsksfuld og til dels usandfærdig. I et åbent brev i Viborg Stiftstidende meddelte Boye derefter, at han agtede at drage Preisler til ansvar ad rettens vej for hans udtalelser i byrådssalen.¹⁶ Iøvrigt indlod byrådet sig ikke på en egentlig gendrivelse; man stoled på, at det høje ministerium selv ville kunne vurdere værdien af og tendensen i Boyes skrivelse.¹⁷

En ny debat omkring det kommende arkiv blussede op i december 1889. Årsagen var, at byen nu fra ministeriet havde modtaget forslag til indholdet af det gavebrev, hvorved kommunen skænkede staten byggegrunden, men et par af byrådets medlemmer hævdede, at den nu foreliggende plan omfattede et større areal, end man havde aftalt med A. D. Jørgensen. Efter at et byrådsudvalg havde set på forholdene, kom sagen for i byrådet den 18. december. Borgmesteren mente, at man havde tilbudt hele pladsen, men kreditforeningsdirektør G. T. Esmann hævdede, at man ved at indskrænke arealet mod øst kunne lade en bygning blive stående, som gav fire familier under fattigvæsenet tag over hovedet, og altså havde nogen økonomisk betydning for byen, ligesom man rimeligvis kunne undgå at fjerne en brønd i grundens sydøstlige hjørne. Redaktør Angelo støttede borgmesteren og tilføjede, at det ikke var klog politik nu at komme med indsigelser, der måske kunne afføde vanskeligheder, som man ikke kunne

overse. Han nævnte i den forbindelse, at det vistnok ikke stemmede med rigsarkivarens ønske, at arkivet kom til at ligge i Viborg. Derimod holdt møllejer Willesen på, at arkivet efter ministeriets plan fik mere, end det tilkom. Til slut enedes byrådet om at foreslå ministeriet, at den projekterede nye gade mod øst blev opgivet, men at der i stedet for gaden blev udlagt en sti.¹⁸ Et par dage efter, den 24. december, indeholdt Viborg Stiftstidende en overmåde ironisk opsats »Et besøg på arkivpladsen« undertegnet »En god Økonom«. Indirekte giver artiklen et indtryk af, hvordan grunden dengang så ud langs med Ll. Sct. Hansgade.

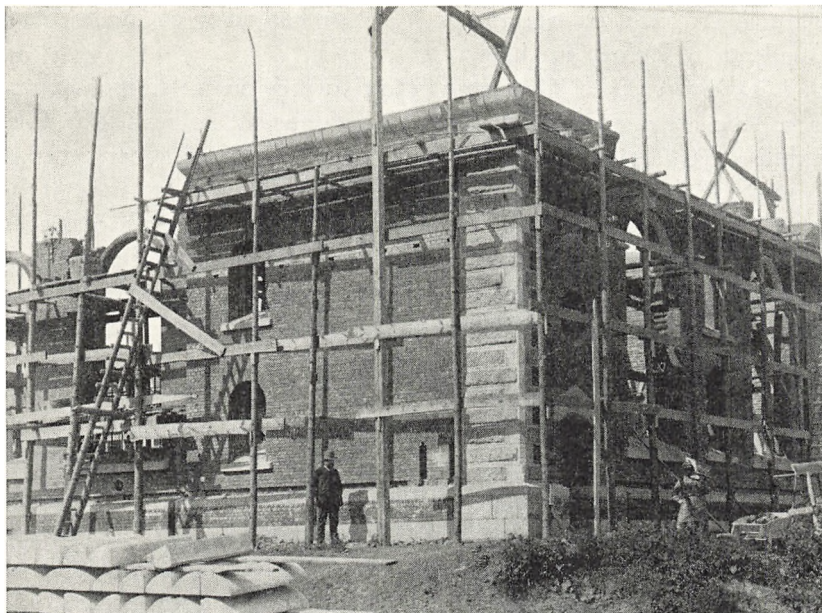
»Det var med megen tilfredshed, at jeg i de sidste forhandlinger i byrådet om arkivsagen troede at kunne spore, at en vis sparsommelighedens ånd var ved at få overtaget i dette. Jeg glædede mig meget til den uanfægtede bevarelse af fattigvæsenets lejligheder til de fire familier, brønden med det herlige vand, som det er så småt med her i byen, og de smukke haveparceller, hvorved jo så meget kunne spares og mange ræddiker og gulerødder indvindes for samfundet. Og så gik jeg op for at se på forholdene på selve åstedet for om muligt at styrke mig i den tro på rigsarkivarens urimeligheder, som jeg havde fået gennem de faldne udtalelser. Og styrket blev jeg. Jeg kom endog til den faste overbevisning, at hellere måtte de tage deres arkiv og lægge det, hvor som helst de ville i det ganske Jylland – i Randers, eller Århus eller Skagen, om man vil – end berøve os alle disse herligheder: denne i al sin simpelhed så nette bygning med de fire lejligheder, der i høj grad vil kunne tjene til at fremhæve selve arkivbygningen, når den engang kommer – denne brønd, hvoraf så mangan fattig sjæl har slukket sin tørst – disse haver, som Willesen har så stor glæde af at gå og leje ud – på ingen som helst måde ville vi af med alle disse herligheder.«

Men »herlighederne« forsvandt. Da deres beliggenhed ikke generede byggearbejdets påbegyndelse, kunne arkivvæsenet godt gå med til, at kommunen benyttede dem indtil april flyttedag 1890, derefter skulle de fjernes. Arealets størrelse blev der ikke rørt ved – det drejede sig om ca. 1,28 tdr. land – men byrådets ønske om at nøjes med en offentlig sti langs østsiden blev taget til følge. Det bør måske tilføjes, at kommunen havde sikret sig imod alle eventualiteter. En klausul i gavebrevet fastslog, at hvis arkivet nogensinde skulle blive nedlagt, faldt grunden uden vederlag tilbage til Viborg kommune.¹⁹

Som allerede nævnt havde man på finanslovforslaget for 1889/90 afsat 130.000 kr. til det jyske arkiv. Da det trak ud med arkivloven, udgik denne post imidlertid ved forslagets 2. behandling, men kom til gengæld med på tillægsbevillingsloven og nu forhøjet til 150.000 kr. Forhøjelsen var dog ikke begrundet i »den almindelige prisstigning«, sådan som vi nu til dags er så vant til det, men i det forhold, at provinsarkivets område var blevet udvidet til hele Nørrejylland under behandlingen i rigsdagen. Ministeriets oprindelige tanke havde jo været, at det sydlige Jylland, Vejle og Ribe amter, skulle høre under arkivet i Odense. Det forekommer unægtelig summarisk blot at lægge 10.000 kr. på pr. amt, men hele grundlaget for beregningen af bygningens størrelse var i virkeligheden – og måtte være – temmelig spinkel. A. D. Jørgensen var selv usikker. »For mig er det et spring ud i mørket«, skriver han i oktober 1888 til rigsarkivar Michael Birkeland i Kristiania, »mit overslag over størrelsen er baseret på de i årene 1880–82 opmålte embedsarkivers omfang, hvilken arkivmasse jo vil blive samlet i disse bygninger om 25–30 år. Der fragår da kassation af aldeles ubestemmeligt omfang, medens der kan komme andet til, som f. eks. godsarkiver.« Halvandethundredetusinde kroner var dengang absolut ikke småpenge – selv om det i dag knap nok ville forslå til en bedre villa. A. D. Jørgensen er selv lidt stolt, da han i 1892 kan gøre op, at de tre nye provinsarkiver kommer til at koste tilsammen ca. 575.000 kr.²⁰ Det endelige regnskab for Viborgarkivet kom forøvrigt kun til at overskride budgettet med siger og skriver 620 kr.

Noget byggeri i 1889, som A. D. Jørgensen havde drømt om, blev der ikke tale om. Men man fik i årets løb fundet de mænd frem, der skulle lede og virke i det kommende arkiv. Den 14. juni udpegedes til provinsarkivar sagfører Jesper Hannibal Stockfleth Jespersen og til arkivassistent cand. mag. Christian Villads Christensen. Selve udnævnelserne kom dog først til at gælde fra 1. april 1890.

Der havde ialt været 31 ansøgere til de to stillinger, adskillige vel kvalificerede, så der havde været nok at vælge imellem. I sin indstilling til ministeriet anførte rigsarkivaren, at hvad, det kom an på, var at få repræsenteret både et fyldigt og pålideligt kendskab til den lokale administration og en om mulig lige så pålidelig historisk kundskab. J. H. S. Jespersen, der var født 1840, var en lokal mand, dansk jurist og sagfører, men havde i en snes år virket som herredsfuld-

Arkitekt Hack Kampmann optog den 16. juli 1890 en række fotografier af landsarkivet under opførelse, som han sendte til Kultusministeriet for at vise, hvordan arbejdet skred frem. Her poserer smedemesteren i eftermiddagssolen ved arkivhusets sydvestre hjørne. Det udvendige byggearbejde er ved at være færdigt, man ser hjørnet opbygget af bornholmsk granit, og i forgrunden ligger materiale af kridtsten til gesimsen.

mægtig, de sidste 10 år, indtil 1889, ved Fjends-Nørlyng herredsfogedembede i Viborg. Denne praktiske uddannelse anså A. D. Jørgensen for særlig værdifuld, »... jeg tror, at såvel de lokale embedsmænd som muligvis godsejerne ville foretrække at træde i forbindelse med en mand, som har netop denne fortid og disse egenskaber; man vil ligesom føle sig mere tryk ved at aflevere sine arkivalier til en, som man er overbevist om til enhver tid vil kunne skaffe de oplysninger, man måtte trænge til ved den praktiske embedsførelse«. Yderligere havde Jespersen kunnet fremlægge en række anbefalinger, der både fremhævede hans samvittighedsfuldhed og dygtighed og hans historiske interesse og personlige elskværdighed.²¹ Ikke desto mindre faldt provinsarkivaren meget hurtigt i unåde hos sin myndige chef. »Arkivaren der er et fæ og skal stadig holdes i ørerne«, skriver A. D. Jørgensen i 1892,²² men arkivvæsenet gav Jespersen oprejsning efter

hans død i 1905, da rigsarkivar V. A. Secher skrev en meget anerkendende nekrolog over ham.²³

A. D. Jørgensen havde engang i et privatbrev nævnt de egenskaber, han ville lægge vægt på ved arkivassistentembedets besættelse. Det skulle være en rigtig udmærket jyde, med gode kundskaber og godt nemme og ihærdig flid. Som ikke-akademiker lagde han ikke afgørende vægt på eksamen – til embedet i Odense indstillede han således en friskolelærer.²⁴ Villads Christensen var en god jyde, født og opvokset på landet i Viborg amt, men han var også akademiker, en ung dygtig magister i historie og med guldmedalje fra Universitetet. Efter få års forløb sad han som rådstuearkivar og dr. phil. i København.

Endelig blev der noget senere også ansat et arkivbud – hans årsløn var 800 kr. Det blev en forhenværende sergent i livgarden, Inge-mann Marinus Zoll, der stammede fra Holstebro. Efter sin afgang fra militærtjenesten havde han forsøgt sig med en lille købmandsforretning i Viborg, men uden held. I sommeren 1890 var han blevet medhjælper på Rigsarkivets bogbinderi, hvor han havde arbejdet til alles tilfredshed. Hans tjeneste i Viborg blev kun kort, allerede 13. december 1892 blev han afskediget på grund af sygdom.

Bortset fra nogle boringsundersøgelser på selve grunden var det udelukkende ved arkitektens tegnebord, arbejdet foregik i 1889. Hack Kampmann var i 1889 kun 33 år gammel, men han var udrustet med rige evner og havde en alsidig uddannelse bag sig. Særlig er der i denne forbindelse grund til at nævne hans årelange studierejser til det sydlige Europa, ikke mindst Italien, fordi de impulser, han her hentede fra renæssancens arkitektur, så tydelig kom ham tilgode ved arbejdet med Viborg-arkivet. Kampmann var selv en dygtig murer og har fortalt, at han til en loftroset havde tegnet modellen af under et ophold i Italien, og han var meget glad over, at han alene havde udført den. Det kunne også hænde, at han personligt tog murskeen i hånd, når murermesteren ikke arbejdede til hans fulde tilfredshed; især loftshvælvingerne havde hans interesse, og flere af dem har han selv lavet.²⁵ I Viborg fik Kampmann sin første store selvstændige opgave, og arkivbygningen blev for ham et udpræget gennembrudsarbejde, der gjorde hans navn kendt.

De bestemte fordringer, der blev stillet af rigsarkivaren, gik ud på, at der af hensyn til brandfaren skulle være et særskilt arkivhus og en frit beliggende arkivarbolig med læsestue kun forbundet ved

en mellemliggende forbindelsesbygning; selve arkivmagasinet skulle bestå af et enkelt stort rum og mindre rum i gavlparterne og udstyres med murede hvælvinger, jerngallerier, jernvinduesskodder m. m. Men gennemførelsen af alt dette i enkeltheder og bygningernes stil og udsmykning var naturligvis overladt til arkitekten. Dog opstillede man fra arkivvæsenets side det ønske, at de jyske købstadvåbener på en eller anden måde kom til at pryde arkivbygningen.

Den 16. januar 1890 var man nået så vidt, at de forskellige arbejder kunne udbydes i licitation. Tegninger og beskrivelse var fremlagt på byens rådhus, og det var virkelig et anseligt projekt. Arkivhuset skulle måle 52 meter i længden og 17 meter i bredden og altså dække et areal på 884 kvadratmeter. En måned senere kunne tilbuddene offentliggøres. De to største entrepriser, murer- og tømrerarbejdet, blev overdraget til murermester Anthon Jespersen, Højlund ved Viborg, og tømrermester P. Hansen i Århus. De lød på henholdsvis 51.590 og 7.797 kr. Størstedelen af håndværksarbejdet blev udført af lokale folk, foruden murerarbejdet også snedkerarbejdet, smede- arbejdet (sammen med Smiths jernstøberi i Randers), maler- og jord- arbejdet. Den keramiske udsmykning, våbenskjoldene og de øvrige ornamenter i brændt ler, blev udført af Herman A. Kählers lervarefabrik i Næstved og kostede 3193 kr. De jyske herreders våben blev anbragt i kridtstensfelter i gesimsen. De var dengang næsten ukendte mange steder, så Kampmann måtte skaffe tegninger fra Rigsarkivet. De blev skåret af billedskærer Hans Chr. Berg i København for en pris af 2848 kr. Under hele arbejdet fungerede arkitekt Wiinholt i Viborg som konduktør.

Arbejdet skred jævnt fremad i foråret og sommeren 1890. Viborgensernes søndagsspadsereture er i denne tid i vid udstrækning blevet lagt om ad Ll. Sct. Hansgade, hvor man kunne iagttage, hvordan det mærkelige anlæg groede frem. Den lokale avis noterer den 18. august, at kransen i disse dage er hejst på arkivbygningen, men selve rejsegildet blev mærkeligt nok først afviklet den 4. november. Der samledes da 85 mestre, svende og arbejdsfolk om et aftenbord med varm mad og ovenpå nogle boller punch. Der blev drukket skåler på, at bygningen måtte stå evindeligt til gavn og glæde for alle. Kampmanns udlæg til gildet androg 385 kr.²⁶

I det tidsskema, man havde opstillet for byggeriet, regnedes med færdiggørelse til 1. marts 1891. Men det lod sig ikke overholde. Man

nåede frem til den 1. april 1891, før provinsarkivaren kunne flytte ind i sin nye – og, må man vist sige, ret statelige – embedsbolig, og først den 11. august var håndværkerne helt færdige med den indvendige montering af arkivhuset. Samme dag indeholdt Viborg Stiftstidende følgende notits:

»Vi ere anmodede om at meddele, at *Provinsarkivet* forinden Indflytningen af Arkivalier begynder, vil staa aabnet for Publikum imorgen, Onsdag den 12te ds. Eftermiddag Kl. 3–6 (Indgang gennem Forbindelsesbygningen), men derefter vil blive lukket for alle Uvedkommende.«

Det blev til en hel folkevandring, som tydeligt viser hvilken interesse fra borgernes side, den ny institution blev omfattet med i starten. Omkring 1.500 mennesker mødte op for at få deres nysgerrighed tilfredsstillet og se, hvordan sådan et hus så ud indeni. Viborg havde dengang godt 8.000 indbyggere. Da landsarkivet i april 1964 holdt åbent hus et par dage i forbindelse med indvielsen af den nye bygning, mødte der ca. 500 interesserede op af byens knap 25.000 indvånere.

Selvom huset i 1891 var så godt som tomt, var der alligevel nok at se på og beundre. »Bygningen er hovedsagelig opført af røde mursten, hvilket materiales monotoni på den smukkeste måde er brudt ved anvendelsen af granit, kridtsten og andre stenarter, samt ved rigelig anvendelse af ornamenten i brændt ler med glasur og farver. Allerede på afstand glædes øjet ved de gode forhold i bygningen, men ved at komme den på nærmere hold får man først ret et indtryk af, hvor ejendommeligt et kunstværk, der her er skabt, idet man overalt finder en rigdom på originale motiver, en friskhed, umiddelbarhed og bredde i behandlingen af enkeltheder, som man ikke ofte finder magen til. Også bygningens indre gør et ualmindeligt tiltalende indtryk, såvel de hvælvede klosterlige trappeopgange som selve arkivrummene med de gode lysforhold og simple, men smagfulde dekorationer. Læsesalen er et sjældent hyggeligt tiltalende rum med de store vinduer til begge sider, borde, skabe og reoler af lyst egetræ og kassetloft af træpanel. Et kritisk øje vil også i denne bygning finde ting, som måske kunne være udført på en heldigere måde, men alt i alt er der dog her frembragt et værk, som viborgenserne med rette glæder sig over at have i deres by, og som gør den danske arkitektstand ære.«²⁷ Sådan virkede bygningen på beskueren i 1891, og

sådan virker den også i dag, 75 år efter, på den, der har øje for værdierne i forrige slægtleds arkitektur og for virkelig gedigent håndværksarbejde. Den gæst på den ny læsesal, der en sollys formiddag – helst når den mægtige hundredårige hængebirk står i løvspringet! – løfter blikket fra de gamle papirer og lader det glide op langs den 75-åriges facade, kan ikke undgå at fornemme det festlige og male- riske skær, der hviler over den gamle arkivbygning.

De, efter tidens forhold, bedste ydre rammer for den nye Viborg- institution var skabt. Nu var det arkivfolkenes tur til at tage fat og bogstaveligt talt få indhold i rammerne. Inde i arkivbygningen stod duftende nymalede reoler med ialt 5.125 meter hyldeplads parat til at tage imod de titusindvis af protokoller og pakker, der lå ude ved de nørrejske embeder og så højlig trængte til at blive bragt sikkert i hus og komme under omsorgsfuld røgt og pleje.

NOTER

1. Meddelt af Viborg Stiftsmuseum.
2. Afhandlinger tilegnede rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvald, 1956, s. 94-95.
3. Byrådets forhandlingsprotokol 1883-90, s. 253. LA.
4. Viborg byråds kopibog 1885-91, 1888 nr. 286. LA.
5. Vagn Dybdahl: Arkiver og politik, i Afhandlinger tilegnede rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvald, 1956.
6. Danske byer og deres mænd XIV. Viborg by. S. 44.
7. Viborg købstad. Akter vedr. Landsarkivet. D. K. 351/852/12. Viborg Stiftstidende 20/4 1889.
8. A. D. Jørgensens breve, udg. v. Harald Jørgensen 1939, s. 233.
9. Sst. s. 236.
10. Cult. Min. 3. expct. Sager vedr. arkivvæsenets ordning I. RA.
11. Viborg Stiftstidende 2/5 1889.
12. Bonde og Ditzel: Østre skole i Viborg, 1962, s. 11.
13. Laurids Strøm: 90'ernes dage. Utrykt beretning om egen omkring Sønderse i Byhistorisk Arkiv, Centralbiblioteket, Viborg.
14. Cult. Min. anf. st.
15. Viborg købstad. Akter vedr. Landsarkivet, anf. st.
16. Viborg Stiftstidende 16/5 og 18/5 1889.
17. Viborg byråds kopibog 1885-91, 1889 nr. 120. LA.
18. Viborg Stiftstidende 12/12 og 19/12 1889.
19. Viborg købstads skøde- og panteprotokol 1889-93, fol. 485. LA.
20. A. D. Jørgensens breve, s. 217 og 295.
21. Cult. Min. anf. st.
22. A. D. Jørgensens breve, s. 302.
23. Meddelelser om Rigsarkivet med Provinsarkiverne 1901-05, s. 90-92.
24. A. D. Jørgensens breve, s. 236 og 303.
25. Viborg Stiftstidende 14/9 1920.
26. Cult. Min. anf. st.
27. Viborg Stiftstidende 6/7 og 17/8 1891.

Embedsarkiverne i hus

Det er jo noksom oplyst, hvilken Daarlighed Arkivsagerne ere udsatte for ude omkring i Provindserne. Det er som om alle Magter og Elementer ere paa Færde for at fortære dem, saa det er paa Tiden, at man gjør sit til for at bevare dem; thi derigjennem vil der utvivlsomt blive en rig Kilde for Kulturhistorien i sin Tid.

Oberstløjtnant Otto Blom i landstinget 20. marts 1889.

Aldrig så snart havde den sidste håndværker i august 1891 forladt den nyopførte arkivbygning, før man tog fat på at fylde den med de arkivalier, som hidtil havde ligget uudnyttede hen under ofte meget dårlige opbevaringsforhold ude ved embederne, men som samlede og ordnede skulle blive en guldgrube for det historiske arbejde i Danmark.

I de følgende 5 år gik en stadig strøm af arkivalier fra hele Nørrejylland mod Viborg. De mindre arkiver sendtes i kasser hertil, men til de større forsendelser fra amtmænd, byer og herredsfogder lejede man en jernbanevogn, som kunne rumme arkivalierne fra 3-4 embeder. Kunne embedsarkiverne fra en enkelt by ikke fylde vognen, sendtes den videre til den næste by, hvor en embedsmand var parat til at aflevere sit arkiv. Den fuldtlastede vogn returnerede til Viborg, hvor indholdet i hestevogne kørtes fra den daværende banegård ved Søndersø (på Statshospitalets grund) til arkivbygningen i Ll. Sct. Hansgade. Stort set forløb indsamlingen planmæssigt og uden store problemer. Kun når det, for at bringe arkivalierne fra embedskontorerne til jernbanestationerne, var nødvendigt at benytte hestevogne over længere strækninger, kunne der opstå vanskeligheder. Papirmasserne var undertiden for tunge til de spinkle trævogne, kuskene måske ikke altid ganske ædru og vejene skumplende ujævne. Heldigvis var alle breve og andre løse papirer i overensstemmelse med de udgåede forskrifter samlet i 6 tommer tykke pakker med pap på begge sider og sammenbundet med snor på langs og på tværs, som det endnu bruges inden for arkivvæsenet. Selvom en vogn væltede, var ulykken derfor ikke større, end at ordenen hurtigt kunne genoprettes. En gang var det dog for alvor ved at gå galt. Efter turen over Limfjorden ved Aggersund skulle vognen med arkivalierne fra herredsfogden i Fjerritslev i land ved Løgstør, men væltede på vej fra færgen til landjorden, da trossen, som holdt færgen fast, sprang. Under

den ledsagende herredsfuldmægtigs opsyn blev læsset bjerget i land, men efter ankomsten til Viborg fulgte der for provinsarkivets personale et langvarigt og besværligt arbejde med at hænge brevene til tørre og lufte protokollerne. Føntørrerne, som siden har vist sig anvendelige til et sådant arbejde, kendtes endnu ikke.

For at undgå, at provinsarkivet kom til at starte sin tilværelse som et uoverskueligt magasin for tilfældigt sammenstuede papirmasser, strakte man indkaldelsen af embedsarkiverne over nogle år, således at man kunne overkomme at få et vist system i opstillingen på reolerne, og man forlangte af embederne visse forskrifter for afleveringerne overholdt. Alle pakker og protokoller skulle være forsynet med skilte, der gav de nødvendige oplysninger om indholdet og embedets navn. Sålænge arkivalierne befandt sig ude ved de enkelte embeder, var påskrift om embedets navn selvsagt en overflødig luksus. Anderledes nu da de skulle have deres plads ved siden af protokoller og pakker fra snesevis af tilsvarende embeder. Over hvert embedes aflevering skulle medfølge en nøjagtig fortegnelse, en afleveringsdesignation, som dels skulle gøre det muligt at kontrollere, hvad afleveringen omfattede – en genpart tilbagesendtes embedet med påtegnet kvittering – dels skulle gøre det muligt at orientere sig nødtørfigt i arkivet, indtil en endelig ordning og registrering kunne finde sted. De nærmere regler herom og om forholdet mellem provinsarkiverne og embederne i det hele taget var fastlagt i Kirke- og Undervisningsministeriets bekendtgørelse af 10. marts 1891, som siden på forskellig måde suppleredes gennem nye bekendtgørelser og cirkulærer fra de ministerier, hvorunder de enkelte kategorier af embeder hørte. Foruden at pålægge samtlige statslige lokale embedsmænd pligt til at aflevere deres arkivalier efter nærmere fastsatte åremål – fra 10 til 50 år – åbnede bekendtgørelsen af 1891 desuden mulighed – men ikke pligt – for kommunerne til at aflevere deres ældre arkiver, ligesom godser og private personer kunne aflevere arkivalier af historisk betydning.

Allerede 13. juni 1891 ankom den første sending arkivalier fra Rigsarkivet i København. Ved de nedenfor omtalte arkivrejser 1880–82 havde Kongerigets Arkiv indsamlet en lang række af de ældste og mest værdifulde arkivalier, bl. a. retsprotokollerne fra Viborg lands-overret, som Vestre landsret dengang kaldtes. Det var dem, der nu blev sendt til Viborg, formodentlig fordi provinsarkivar Jespersen

benyttede en del af ventetiden inden arkivets færdiggørelse til at ordne de tilbageblevne arkivalier oppe på landsoverrettens loft. Det egentlige arbejde med afleveringerne indledtes 5. august s. å. med en skrivelse til samtlige sognepræster i Nørrejylland om inden 1. september at aflevere kirkebøger til 1812/14, andre arkivalier, når de var 30 år gamle, samt de hos kirkebetjentene opbevarede kontraminiſterialbøger efter 1812/14, for så vidt de var udskrevne. Kort efter indkaldtes også de øvrige gejstlige arkiver, d. v. s. de store og historisk værdifulde bispearkiver og provstearkiverne med de gejstlige skifteprotokoller. I 1892 fik amtmænd og amtsforvaltere anmodning om at aflevere og derefter fortsattes med by- og herredsfogderne, magistratsarkiverne samt de købstadkommunale arkiver, som i mange tilfælde var sammenblandet med byfogedernes arkiver, fordi byfoged og borgmester dengang i almindelighed var samme mand. Købstæderne havde som nævnt ikke pligt til at aflevere, men efterkom i næsten alle tilfælde anmodningen. Der gik yderligere nogle år, før de sidste store afleveringer var i hus, men i 1896 var arbejdet med modtagelsen i det væsentlige afsluttet. Magasinbygningen med de 5–6 kilometer hyldeplads var da også næsten fyldt.

Vi var her i landet kommet sent i gang med indsamlingen af lokale arkiver. Ganske vist havde der i det 17. og 18. århundrede været foranstaltet enkelte indsamlinger af historiske dokumenter, men de viste sig undertiden at være til mere skade end gavn, fordi dokumenterne ved udlån havnede i forskellige historikers privatarkiver og let spredtes eller forsvandt med deres dødsbo. Det første beskedne initiativ til en egentlig centralisering af lokale arkiver i Danmark kom fra bestyrelsen for Sjællands Stifts-Bibliotek i Roskilde, der i 1859 foreslog Kultusministeriet, at man i forbindelse med stiftsbibliotekets nybygning skulle oprette et arkiv for ældre kirkebøger og andre dokumenter af historisk interesse, som opbevarede hos sognepræsterne.¹ Idéen bag denne henvendelse var den også for de senere landsarkiver grundlæggende, »at der, ved at alle disse dokumenter, af hvad slags de nu end ere, samledes i et archiv, ordnedes og åbnedes til fri afbenyttelse, vilde være udsigt til at vinde et righoldigt materiale, der nu for største delen er en begravet skat og som ikke uden største besvær kan benyttes af dem, der i reglen må antages at være de dygtigste dertil.« Som et andet hovedformål henviste man til den brandsikring af arkivalierne, der ville opnås ved opbevaring i en

Den, der har været indenfor i et af de gamle landsarkivers magasinuse, vil nikke genkendende til dette interiør: murede tøndehvælvinger, høje nummerede fyrretræsreoler og jernristegulve hører til det obligate udstyr. Der er en egen hygge over et sådant rum, de mange fyldte reoler dæmper alle lyde ned, og de gamle papirer udbreder en ganske svag særegen aroma. Jernristegulvene skulle modvirke brand, men erfaringer fra Tyskland under den anden verdenskrig afslørede, at de tværtimod gav ilden særlig god træk, og i dag er etageadskillelsen i Viborg af jernbeton. Ristegulvene var forresten også lavet i en tid, da man ikke regnede med kvindelig arbejdskraft i arkiverne!

grundmuret bygning, men netop på dette punkt strandede forslaget. I første omgang blev det forkastet af landemodet for Sjællands stift. Ministeriet arbejdede imidlertid videre med tanken på et bredere grundlag og forelagde bl. a. sagen for gehejmearkivaren, der foreslog, at alle landets kirkebøger ældre end 1750 skulle deponeres i Gehejmearkivet og kirkebøgerne fra 1750 til 1801 i stiftsbibliotekerne. Gehejmearkivarens forslag sendtes ved Kultusministeriets cirkulære af 26. juni 1863 til udtalelse hos landets biskopper, og samtidig forlangtes af disse indberetning om, hvilke kirkebøger m. m., der faktisk fandtes i de enkelte sogne.² Biskopperne afviste fornuftigvis forslaget af hensyn til kirkebøgernes sikkerhed, idet centralisering i en ikke særligt brandsikret bygning – langt fra alle stiftsbiblioteker var så betryggende indrettet som Roskildes – ville kunne medføre langt

større tab i tilfælde af brand end den spredte opbevaring i præstegårdene.³ Forslaget fik således tilsyneladende ingen anden virkning end muligvis den, at præsterne blev nødt til at bringe lidt orden i deres arkiver for at kunne udarbejde indberetningen om deres bestand af kirkebøger og andre arkivalier. Det blev overhovedet ikke fremdraget i de mange betænkninger og forhandlinger, der gik forud for oprettelsen af provinsarkiverne, men var dog ikke ganske glemt, idet der i det cirkulære af 3. juli 1891, som af Kirke- og Undervisningsministeriet sendtes til biskopperne om aflevering af kirkebøger m. v. til provinsarkiverne, blev henvist til indberetningerne fra 1863.

I 1870'erne blev spørgsmålet om lokale centralarkiver påny bragt frem i forskellige betænkninger, der indkaldtes med henblik på en kommende sammenlægning af Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv. I en betænkning vedr. arkivembedsmændenes lønninger afgivet af det af folketinget nedsatte udvalg 12. marts 1872 blev der således fremsat ønske om et virksomt tilsyn med landets øvrige arkiver og sikre opbevaringssteder for arkivalierne. I de betænkninger af 6. juli 1877 om oprettelsen af et rigsarkiv, som af ministeren for kirke- og undervisningsvæsen blev indhentet fra lederne af Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv, bl. a. med henvisning til ovennævnte betænkning fra 1872, og afgivet til finansudvalget, udtalte gehejmearkivar C. F. Wegener, at han ikke fandt det nødvendigt at beregne plads til »provincialarkiverne«, »thi disse ville vedkommende autoriteter vistnok i reglen selv beholde«, mens kontorchef Johan Grundtvig fra Kongerigets Arkiv derimod hævdede, at det ville blive nødvendigt for arkivvæsenet at skaffe plads til arkiverne fra amts- og herredskontorerne, rådhus og præstegårde.

På linje med Johan Grundtvig stod hans medarbejder, den senere rigsarkivar A. D. Jørgensen, som udarbejdede koncept til det brev af 27. august 1879 fra Kongerigets Arkiv til Kultusministeriet, der for alvor satte fart i sagen.⁴ Det blev heri foreslået, at et par arkivarer fra Kongerigets Arkiv i en 4-5 uger hvert år skulle rejse rundt til alle landets embedsmænd for at forebygge yderligere ødelæggelser i de lokale arkiver, skaffe pålidelige oplysninger om, hvad der endnu var i behold, og hvorledes der var sørget for dets bevarelse, samt indsamle særlig udsatte eller historisk værdifulde arkivalier. Man ville på denne måde tillige kunne skaffe sig et grundlag for senere overvejelser af principperne for arkivaliernes centralisering uden at fore-

gribe begivenhedernes gang. På finansloven 1880/81 bevilgedes foreløbig 1600 kr. til det første års rejser, og allerede i sommeren 1880 kunne Johan Grundtvig og arkivassistent V. A. Secher påbegynde undersøgelserne i Nørrejylland. I de følgende 2 år opnåedes nye bevillinger, som gjorde det muligt efterhånden at gennemgå alle landets amtmands-, amtsforvalter-, by- og herredsfoged-, bispe- og provstearkiver. At det gik så let med bevillingerne skyldtes sikkert, at tanken om arkivernes centralisering – og den deraf følgende lettere adgang til arkivmaterialet – vandt gehør i brede kredse i folketinget med sans for den historiske forsknings værdi. Allerede nogle år tidligere havde Bestyrelsen for de nationale Mindesmærkers Bevarelse fået bevilling til undersøgelser af »de monumentale lævninger fra ældre tider«, og det var da også med henvisning til de gode erfaringer fra disse undersøgelser, man søgte bevillingen til arkivrejserne.

Resultatet af rejserne var på én gang opmuntrende og trist. Det viste sig, at der fandtes større mængder af historisk betydningsfuldt materiale i behold, end man havde turdet håbe. På den anden side var opbevaringsforholdene så dårlige, at man kunne forudse, at en stor del af materialet ville gå til grunde, hvis man ikke snarest fik truffet foranstaltninger til at forhindre det. Overalt var billedet det samme. Arkiverne var anbragt, hvor der var plads til dem, i fugtige og utætte pulterkamre med dårlige adgangsforhold, på trappegange og i udhuse, en del endnu i private huse, enkelte oven i købet med stråtag og uden nogen som helst brandsikring.

Værst synes tilstandene at have været i amtsarkiverne, hvor arkivmaterialets omfang var så overvældende, – bl. a. fordi en del underordnede embeder med mellemrum afleverede deres udskrevne protokoller hertil – at den manglende systematik ved sagernes henlæggelse hurtigt gjorde forholdene fuldstændig uoverskuelige for kontorernes skiftende personale. Af landets 17 amtsarkiver var 10 anbragt på et eller flere lofter, 3 i fugtige kældre, 2 i fugtige stueetager, og kun 2 blev opbevaret tilfredsstillende, men dog langt fra brandsikkert i embedsboliger. Det var meget almindeligt, at nyere sager var opstillet nogenlunde ordentligt i et hæderligt kontorlokale, hvorfra man efterhånden, som hylderne blev fyldt, flyttede de ældste årgange til de forhåndenværende lofts- eller kælderrum ganske uanset disses beskaffenhed. Når det blev nødvendigt af æstetiske grunde eller af pladshensyn, fejdede man det mest rådne ud eller overlod til budet at

skaffe luft i rækkerne. I Hjørring var arkivet, da prøjserne i 1864 skulle indkvarteres i arkivlokalet, blevet anbragt ved siden af høbeholdningen på et loft, hvortil der kun var adgang ad en stige gennem en luge i gavlen, og her var det forblevet siden. Man måtte vade i arkivalier til knæene, hvilket også murerne gjorde hver sommer, når de reparerede taget, og i gulvet var der huller, hvorigennem dampen fra et vaskehus nedenunder steg op. Amtmanden nægtede at gøre noget for »disse værdiløse sager«, der bl. a. omfattede tingbøger fra 1600-tallet, men lovede dog, hvis bygningsinspektøren skulle komme på besøg, at forsøge at få hullerne i gulvet repareret. Secher, der har givet beskrivelsen af forholdene, fik for gode ord og betaling to af embedets skrivere overtalt til at samle de løse sager i 500 pakker og lægge protokollerne i nogenlunde ordentlige stabler, men amtmanden var stadig ikke villig til at lade arkivalierne flytte til det tidligere arkivlokale.

Også fra andre arter af embeder lyder der alvorlige klager over opbevaringsforholdene. Størstedelen af Ribe bispearkiv var anbragt i byens hospital sammen med hospitalets nedfaldsfrugt. Arrestforvareren, der førte tilsyn med lokalerne, brugte pergamenterne som »pudseklude« til lampeglas, hvilket biskoppens famulus, som havde ansvaret for tilstanden, nødig ville påtale, fordi han var gode venner med arrestforvareren. Præster og provster var omhyggelige med kirkebøgerne, men til gengæld vist mindre skånsomme end andre, når det gjaldt kassationer af embedets øvrige sager. »Vor gejstlighed, som ganske sikkert er mere henvist til at interesse sig for de himmelske end for de jordiske sager, har forsømt arkivsagerne i en ganske mærkelig grad«, hedder det i arkivdebatten i folketinget 1888 i et indlæg fra teologen F. F. Falkenstjerne.⁵ Som eksempel nævner han en præst, »en vækkelsesprædikant i stor stil«, der overtog tilsynet med et provstearkiv på den måde, at han kørte to store vognlæs arkivsager ud på marken og tændte et bål af dem, »en ny udgave af den Morten Lutherske historie, hvor han brændte den pavelige banulle«.

I tinghusene var der ofte ved siden af tingsalen bygget specielle arkivrum, som dog også benyttedes til opbevaring af »andet skrammel«, mens de overskydende arkivsager ligesom ved amtskontorerne blev anbragt, hvor der var mulighed for det, d. v. s. på utætte lofter, som også rummede arrestforvarerens tørvebeholdning, eller i fugtige kældre. Desuden synes herreds- og byfogedarkiverne i disse år at

have været udsat for jævnlige omflytninger ved nedlæggelse af embedsboliger eller nyopførelser af ting- og rådhus. Dette havde bragt en sådan forstyrrelse i mange arkiver, at ingen syntes at have kendskab til sagerne – bortset fra musene! Den udbredte mangel på viden om, hvad arkivet indeholdt, har dog måske haft sine fordele. Embedsmændene, der ikke altid selv kunne læse den gamle skrift, synes at have haft en vag fornemmelse af, at der måske i det støvede kaos kunne skjule sig et eller andet af praktisk eller – om man havde sans for det – af historisk betydning. Skæbnens tilskikkelser – i form af ildebrand, fugt eller håndværkere, der trampede rundt i arkivalierne – kunne man jo ikke kræves til regnskab for, men man tøvede gerne med at foretage større kassationer med fuldt overlæg, selv når pladsmangelen var følelig. Ved landsoverretten i Viborg fandtes således to store kister fulde af gamle sager, uordnede og halvt hensmuldrede af fugt, om hvilke rettens egen arkivar i 1889 skriver: »Endelig findes i arkivet 2 store kasser med papirer, hvis indhold ved justitssekretær Selmers tiltrædelse i 1846 af kontorpersonalet blev betegnet som aldeles værdiløst. Mulig bør dog en nærmere undersøgelse af disse kassers indhold anstilles . . .«.» Kasserne viste sig, da provinsarkivar Jespersen senere fik deres indhold ordnet, at indeholde kongebreve og retsdokumenter fra 15–1600-tallet.

En enestående undtagelse udgjorde Varde byfogeds arkiv. Det var, ifølge beskrivelsen fra 1880, sirligt opstillet i en stor lys hjørnestue på byens rådhus i elegante 5 alen høje reoler med plads til rækkernes fortsættelse. Defekte protokoller var anbragt i papkapsler, hele arkivet var nummereret, alle pakker var forsynet med skilte, der angav pakkens indhold – på pakkerne, der hørte til de under embedet liggende herreder, havde skiltene en særlig farvetone – og på hylderne sad saffianskilte med guldtryk. Hertil fandtes en fuldstændig nummereret fortegnelse og en udlånsprotokol. Men medaljen havde en bagside: byfogden ville ikke af med en smule af arkivet. Det er en indstilling, man også senere har truffet hos embedsmænd, der med omhu har passet deres arkiv, og man forstår dem for så vidt udmærket. Men netop arkivet i Varde er et godt eksempel på, at arkivalier nødvendigvis må under mere konstant tilsyn, hvis de skal sikres for eftertiden. Den del af arkivet, der angik Skads herred, blev udskilt i 1883, og da herredsfogden 1895 skulle aflevere arkivalierne til provinsarkivet, måtte han opgive at bringe nogen som helst orden i dem,

fordi pakkerne under den lidt hårdhændede flytning efter udskillelsen var gået i opløsning, og de fleste af skiltene var faldet af. I løbet af få år var ødelæggelsen næsten fuldbyrdet, trods den oprindelige mønstergyldige orden.

Arkivrejserne i begyndelsen af 1880'erne havde altså alt i alt afsløret mange mislige forhold med hensyn til embedsarkivernes tilstand. Når der alligevel er bevaret så omfattende og værdifuldt materiale, som tilfældet er, skyldes det muligvis, at man ikke tidligere synes at have været helt så sløset med papirerne, som man blev i 1800-tallet. Man har ganske vist til alle tider hørt klager over arkivtilstandene, men så vidt det kan konstateres af de fortegnelser, som af og til blev udarbejdet over arkivalierne – især ved embedsskifter –, og som i vid udstrækning endnu er bevarede, havde man i hvert tilfælde i slutningen af 1600-tallet og det meste af 1700-tallet langt bedre orden i arkiverne. De ældste breve lå dengang ofte i de gamle brevkister, som man i 15- eller 1600-tallet havde anskaffet til formålet, nyere breve og protokoller i arkivskabe eller lokaler indrettet specielt til formålet i ting- eller rådhus, mens man ikke ser vidnesbyrd om, at lofter, kældre eller udhuse i tidligere tider har været benyttet til opbevaringen. Det er overhovedet et karakteristisk træk i 1700-tallets arkivforhold, at embedsmændene udarbejdede specificerede og fuldstændige arkivfortegnelser, som jo forudsætter en ikke ringe orden i arkivet, mens arkivfortegnelser i 1800-tallet bliver stadig sjældnere og gerne indskrænker sig til kun at medtage tilvæksten i en enkelt embedsmands funktionstid. De gode opbevaringsforhold skyldtes muligvis bl. a., at regeringen ret ofte i konkrete tilfælde på en eller anden måde har beskæftiget sig med de lokale arkiver, og som en selvfølge har forudsat, at også ældre arkivalier fandtes og var tilgængelige. Desuden synes de ret begrænsede bestemmelser i Danske Lov 1683 om embedsarkivers opbevaring⁷ at have fået en noget videre fortolkning, end ordene egentlig indebærer, og endelig træffes i en del udnævnelsesbreve udtrykkelige påbud om, at embedsarkivet skal opbevares forsvarligt og videregives til efterfølgeren. Det kan imidlertid være meget forskelligt, hvor langt tilbage i tiden, embedsarkiverne findes i dag, dels på grund af forskelle i opbevaringsforholdene, dels på grund af de meget varierende traditioner for benyttelsen af skriftlige nedslag ved embedsforretningernes udførelse. Blandt de gejstlige arkiver rækker bispearkiverne ofte langt tilbage

i tiden. Allerede i middelalderen opstod der arkiver ved bispesæderne, de såkaldte stiftskister. Det var arkiver, der opbevaredes gennem århundreder i kirkens solide bygninger, hvor der altid et eller andet sted var mulighed for at finde plads for tilvæksten. Da biskopperne samtidig havde en vis økonomisk interesse i arkivet, idet også ældre dele deraf kunne indeholde beviser for ejendomsforhold eller andre rettigheder for kirken, var disse arkiver, selvom deres betydning blev mindre efter reformationen, nogenlunde sikrede mod brand, kassationer og helt ødelæggende vanrøgt. I erkendelse heraf udgik der 22. marts 1647 et kongebrev om, at privilegier vedr. sognekirker og præstegårde fremtidig skulle anbringes i landekisten, som biskoppens arkiv her kaldes, »eftersom vi nådigst erfarer, en del privilegier og benådnings, som adskillige præster, kirker eller præstegårde given er, at forkomme og blive borte, en del formedelst ildebrand eller anden ulykkelig tilfald, en del at de ikke så bliver forvaret som det sig burde.« Desværre medtog man ikke i denne bestemmelse kirke-

Billedet burde jo have vist en gammel brevkiste, men de findes næppe mere, så vi må nøjes med et arkivskab, som sammen med to tilsvarende skabe har rummet Ålborg bispearkiv. Skabene benævntes »Stiftskisten« og stammer fra begyndelsen af 1700-tallet. De giver et godt indtryk af, hvor omhyggeligt et embedsarkiv på den tid kunne været opbevaret, f. eks. kunne det hele låses af ved hjælp af døren, der skimtes til højre. Nu på købstadmu-seet »Den gamle By« i Århus.

bøgerne, som omtrent samtidig blev påbudt, og mange kirkebøger fra tiden før 1812/14, da man begyndte at føre dem i 2 eksemplarer, er derfor gået til grunde ved præstegårdsbrande eller ombygninger. Værst medtaget af de gejstlige arkiver – og vist af alle arkiver overhovedet – er dog provsternes embedsarkiver. Embedet blev oprettet kort efter reformationen ved kirkeordinansen af 2. september 1539, men da det aldrig har været knyttet til et bestemt sogn inden for provstiet, har provstearkivet været på evig vandring fra præstegård til præstegård. Af arkivalier før 1700 er næsten intet bevaret, og helt op til vore dage kan der være store lakuner i disse arkiver. Af og til hænder det, at gamle protokoller dukker frem, glemt ved en flytning eller gemt i kirkens pulpitur.

Lensarkiverne før 1660 er praktisk taget totalt gået tabt, og de senere amtsarkiver er langt op i tiden forbavsende ufuldstændigt bevaret. En del af forklaringen anes bag et kongebrev til lensmændene i hele landet af 9. juli 1593, som bl. a. forbød lensmænd, der flyttede fra et len, eller deres arvinger at medtage breve og dokumenter, som angik lenet. Lensmændene har øjensynligt betragtet embedets breve som deres personlige ejendom, der uden videre indgik i deres private bo. Bestemmelsen måtte flere gange gentages, og amtsarkiverne er først nogenlunde intakte fra 1793, da det blev forordnet, at amtmændene skulle bo i de byer, som gav amterne navn, således at det ikke mere var nødvendigt at flytte amtskontor og arkiv ved hvert embedsskifte. Amtsarkivernes omflakkende tilværelse med de deraf følgende tab var så meget mere uheldig, som det ofte skete, at underordnede embedsmænd indsendte forskellige arkivalier til opbevaring i amtsarkivet. Det gælder f. eks. en så vigtig gruppe som tingbøgerne. Ganske vist hedder det i den koldingske reces af 13. december 1558, der er den ældste bestemmelse om, hvor tingbøgerne skal opbevares, at de »skal indlægges udi fjerdingkirke eller landekiste udi hvert herred eller udi anden god forvaring«, men det fremgår af lenenes og amternes inventarfortegnelser, at praksis gerne blev, at i hvert tilfælde herredstingenes udskrevne tingbøger afleveredes hertil. Ved de før omtalte arkivrejser i 1880'erne fandtes en stor del af de ældre tingbøger faktisk også i amtsarkiverne, og man drog allerede dengang omsorg for, at de blev afleveret til Kongerigets Arkiv, for sidenhen at blive videresendt fra Rigsarkivet til de nyoprettede provinsarkiver. Hvordan det så kan gå til, at tingbøgerne trods alt i så

stort tal er bevaret også fra 1600-årene, mens amtsarkiverne, hvor de efter alt at dømme normalt har været opbevaret, er forsvundet, synes foreløbig gådefuldt.

I købstæderne var man bedre stillet end noget andet sted, og arkiverne hører da også til de mest velbevarede. Her opstod som ved bispesæderne arkiver i middelalderen, og da der i de fleste byer fandtes en eller anden form for rådhus, havde man et permanent opbevaringssted, som var nogenlunde forsvarligt, selvom faren for brand var stor i fortidens tæt bebyggede købstæder. Samtidig havde man – især før enevældens indførelse – en vital interesse i arkivet, fordi det rummede uerstattelige beviser for byens rettigheder i form af privilegier og adkomster. På dette grundlag skabtes tradition for en omhyggelig ordning og behandling af arkivet, som først synes brudt ved de store ændringer i det kommunale styre i 1800-tallet.

»Det er en fordom, når man så ofte ved skildringen af tidligere tiders vandalisme overfor værdifulde arkivsager går ud fra, at sligt ville være utænkeligt i vore dage; sandheden er den, at statens såvel som kommuners og godsers arkiver år efter år lider store og uoprettelige tab, snart ved ildsvåde, snart ved fugtighed og utøj«, siger kulturminister Jacob Scavenius i sin anmærkning til lovforslaget om oprettelse af et rigsarkiv 1888 med ret moderate udtryk i betragtning af de tilstande, arkivinspektionerne i 1880'erne havde afsløret. Hvorfor det i 1800-tallet, og hvis vi skal være ærlige også i 1900-tallet, er gået tilbage med embedsmændenes ordenssans, ved vi ikke. Måske skyldes det de sidste århundreders stærke befolkningstilvækst, der har sprængt rammerne for de gamle kontorordninger og journalsystemer. Men det er en kendsgerning, at tidligere tiders rækker af nøjagtige arkivfortegnelser udarbejdet ved embedsskifterne næsten forsvinder, og at man finder talrige eksempler på en ligegyldighed for arkivalierne, som ville være et særsyn i 1700-tallet. Fordelene ved denne tingenes tilstand var, at embedsmændene, der nok selv følte, at arkiverne både bogstaveligt og i overført betydning var ved at vokse dem over hovedet, med en imponerende iver gik i gang med afleveringsarbejdet, da chancen endelig kom i 1891. Bestemmelserne om, hvorledes afleveringen skulle være ordnet, vakte ganske vist ikke udelt begejstring alle steder. Provsten i Lisbjerg havde 2 år før modtaget sit arkiv fra forgængeren i 10 kornsække, hvor gammelt og nyt var tilfældigt blandet. Han fik det i orden med provstindens hjælp,

men så billigt kunne det ikke altid klares. Rekorden indehaves vist af fuldmægtigen hos herredsfogden i Hasle, der ifølge sin egen opgørelse arbejdede 600 timer på arkivet uden for sin normale arbejdstid. Arkivet, der var af jævn middelstørrelse – afleveringen fyldte c. 50 løbende hyldemeter – havde oprindelig været opbevaret i herredsfogdens privatbolig, og var derfra flyttet til et rådhusloft, hvor det havde ligget i årtier uden opsig. Da det skulle flyttes til det nye tinghus, var pakkerne gået i opløsning, og flyttemændene, der selvfølgelig var uden arkivalisk sagkundskab, havde samlet det i pæne, men helt tilfældige pakker, så det nu var nødvendigt at sortere det ved en gennemlæsning af hvert enkelt stykke papir. Lønnen for ordningsarbejdet, der inden for visse grænser betaltes af arkivvæsenet, var den ikke helt ringe sum af 75 øre i timen, men en del steder måtte provinsarkivet alligevel sende sagkyndig assistance til hjælp for de betrængte embedsmænd. Trods alle bestræbelser lykkedes det dog kun tilsyneladende at få arkiverne i forskriftsmæssig orden ved denne første aflevering. Bag de lange rækker af ensartede skilte med »en fuldstændig angivelse af embede, tid og indhold«, der nu kunne beskues på magasinets hylder, skjulte sig en syndig forvirring, som det blev flere arkivgenerationers opgave at rydde op i for at gøre arkivalierne tilgængelige for fremtidig benyttelse. Provinsarkivar Saxild gjorde i sin årsberetning for 1897 resultatet således op: »Den aflevering, som foretoges af d'hrre embedsmænd ved det herværende arkivs oprettelse, var som bekendt lidet heldig; og den del af arkivaliemassen, som endnu henligger efter afleveringsdesignationerne, kan kun til dels siges at være tilgængelig. Enhver undersøgelse i et sådant arkiv er ikke blot meget besværlig og tidsrøvende; men det kan ikke en gang siges om dens resultat, navnlig når dette viser sig negativt, at det har nogen afgjort sikkerhed. En mulighed for, at de sager, der eftersøges, fjæler sig i en pakke med en mangelfuld eller ganske forkert påskrift, foreligger altid; og som oftest er det meget besværligt at finde fra protokol til bilagspakke og omvendt, da der ved d'hrre embedsmænds registrering af arkiverne sædvanligvis ikke er taget hensyn til forholdet mellem protokoller og pakkesager.«⁸

NOTER

1. Ny kirkehist. Saml. III s. 462-64.
2. Love og Eksp. vedk. Kirke- og Skolevæsen 1863-68 s. 95.
3. Århus bispearkiv. Biskoppens kopibog 9/4 1864. LA.
4. De forenede arkiver. Korrespondance vedr. undersøgelser af de lokale arkiver 1879-88. RA.
5. Rigsdagstidende 1888/89. Folketinget 1-143 sp. 358.
6. Viborg landsrets afleveringssager. LA.
7. DL 1-8-2 ff, 2-17-24, 2-22-12, 2-22-80, 3-1-1 og 3-4-7.
8. Landsarkivets arkiv -1953. LA.

Beretningerne om arkivrejserne 1880-82 kan findes i Rigsarkivets arkiv. Afskrift af de i årene 1880-84 afgivne beretninger om undersøgelser af lokale embedsarkiver, RA., og for Nørrejylland vedkommende i landsarkivets afleveringssager. LA.

Iøvrigt er benyttet oplysninger fra Rigsarkivets trykte årsberetninger, især fra Meddelelser om Rigsarkivet 1889-91 s. 28-40.

Orden i papirerne

Saa foer Fanden i mig (hvad han af og til gør), og det busede ud af mig: »Troede De da, at vi havde hele Himmerlands Historie liggende paa H?« Ja, han var ikke klogere, hvordan skulde den ellers ligge?

Georg Saxild: Om Arkivvæsen, 1923, s. 35.

Huset var rejst og reolerne fyldt. Det nørrejske provinsarkiv havde begyndt sin virksomhed. Den opgave, der nu lå nærmest for, var at få papirmasserne under kontrol, at få dem ordnet og registreret, så de ikke blot formelt, men også reelt var tilgængelige. Det var en vældig opgave – langt større, end man på forhånd havde tænkt. Hvordan skulle man gribe den an? 5 kilometer arkivalier repræsenterer så mange beskrevne sider, at det næsten kan svimle for tanken. Skulle man forsigtigt anslå et tal, måtte det blive af størrelsesordenen 40–50 millioner. En ting var fra første færd klart: man måtte gå summarisk og gradvis til værks.

Landsarkivar Georg Saxild fortæller i sin lille bog »Om Arkivvæsen«, at landsarkivet en dag ved 2-tiden fik besøg af en mand, der ønskede at studere Himmerlands historie. »Jeg forklarede ham, at landsarkivet selvfølgelig lå inde med et stort materiale til Himmerlands historie, men det måtte samles sammen fra landstingsarkivet, bispearkivet, amtsarkivet, herredsarkiverne, præste- og godsarkiverne, og det kunde tage lang tid. Ja, så var det måske bedst, han ventede til en anden dag, for han skulde allerede hjem med 4-toget. Så foer fanden i mig (hvad han af og til gør), og det busede ud af mig: »Troede De da, at vi havde hele Himmerlands historie liggende på H?« Ja, han var ikke klogere, hvordan skulde den ellers ligge?« V. A. Secher har fra sin tid som provinsarkivar for Sjælland berettet om en tilsvarende episode, der endog førte til, at den pågældende klagede til sin folketingsmand, som mødte op og krævede en nærmere forklaring. Alle, der har ekspereret publikum på en arkivlæsesal, kan nikke genkendende til den forestilling om, hvordan et arkiv er indrettet, der lyser ud af disse beretninger. Men selvom vi kan synes, at den er temmelig naiv, er den måske ikke så uforståelig endda. Dels er det naturligvis opfattelsen af, hvad et bibliotek er, der smitter af, og dels må det erkendes, at det i ældre tid faktisk var opfattelsen blandt arkivfolk, at et arkiv skulle være et sådant sagligt

eller alfabetisk indrettet skuffedarium. Det ville jo også være bekvemt, om man bare kunne trykke på en knap og få alle oplysninger om dette eller hint emne fluks og færdige frem. Men det lader sig desværre ikke gøre. Det højeste, man tør stile imod, er at få udarbejdet så gode hjælpemidler, at man med rimelig sikkerhed og nogenlunde hurtigt kan finde de steder i arkivets tusindvis af protokoller og pakker, hvor de ønskede oplysninger findes. Selv det er en næsten endeløs opgave. Men at man skulle kunne rangere selve arkivalierne ind i ét stort sagligt system, er en helt umulig tanke. Det forbyder sig selv allerede af den grund, at de fleste arkivalier ville kunne indordnes under flere stikord, og for protokollers vedkommende, som indeholder tilførsler om adskillige emner eller personer, ville det være komplet håbløst.

At alene en minutios registrering af alle dokumenter stykke for stykke er umulig, er én gang for alle eftertrykkeligt bevist. Da C. F. Wegener i 1848 blev gehejmearkivar, besluttede han at skabe en seddelregistratur over hvert enkelt aktstykke i Gehejmearkivet. Tanken var, at når dette arbejde var afsluttet og sedlerne ordnet, ville man have en universalregistratur, hvori man på et bestemt stikord kunne finde enhver oplysning. Da Wegener efter 35 års virke gik af, var der skabt en seddelregistratur på 20 alen. Man har regnet ud, at de arkivalier, den omfattede, fyldte 80 alen eller 1 % af Gehejmearkivets indhold, og at der altså til planens gennemførelse ville være gået 3500 år.

Denne vej var ikke farbar. Men mens Wegener var i færd med at sætte slutstenen på en æra i dansk arkivhistorie, var en ny allerede under udvikling. I 1860 blev Johan Grundtvig ansat som assistent i Kamrenes forenede Arkiv. Også her havde man fra gammel tid søgt at få arkivmasserne presset ind i saglige systemer eller realsystemer, som man kaldte dem. Resultatet var stik imod hensigten blevet et stigende kaos, så ingen efterhånden kunne finde noget som helst. Dette arkiv var i modsætning til Gehejmearkivet endnu et rent administrativt arkiv. Det drejede sig her ikke om at skabe en ordening, der kunne tilfredsstille forskernes nysgerrighed, men en ordening, der satte embedsmændene i stand til at få de sager frem, de havde brug for. Stillet over for denne opgave ræsonnerede Grundtvig som så: For at administrationen skal kunne finde sine gamle sager, må de ordnes på samme måde, som de var ordnet, inden de forskellige kon-

torer afleverede dem. Embedsmændene ved, hvordan sagernes gang gennem kontorerne har været, i hvilke protokoller de er bogført, og hvordan de henlægges i kontorarkivet, når de er afsluttet. Hvad det gjaldt om, var altså at ordne sagerne i arkivet på samme måde. Først måtte hvert kollegiums arkivalier udskilles og opstilles for sig og dernæst på samme måde de enkelte kontorets sager. Allerede dette var et betydeligt fremskridt, for nu blev det et begrænset område, der måtte afsøges, når man vidste, hvilket kontor der havde behandlet den pågældende sag. Det næste skridt blev at genoprette den oprindelige orden inden for det enkelte kontors arkiv, så alle sammenhørende protokoller og pakkesager kom til at danne sammenhængende rækker: forestillingsprotokoller for sig, kopibøger for sig, journaler for sig, og efter de enkelte protokolrækker de sager, som hørte til dem, det vil først og fremmest sige journalsagerne i nummerorden efter journalerne.

I løbet af 7-8 år havde Grundtvig fået nogenlunde styr på de store arkivmasser, og i 1869 fik han i A. D. Jørgensen en medarbejder, der førte arbejdet endnu langt videre. I 1882 efterfulgte A. D. Jørgensen Wegener som gehejmearkivar samtidig med, at han blev chef for Kongerigets Arkiv, som siden 1861 var det officielle navn på det arkiv, Grundtvig hidtil havde ledet. Fra 1. januar 1883 var A. D. Jørgensen altså leder af det samlede arkivvæsen, og dermed var vejen banet for, at det nye ordningsprincip også kunne indføres i Gehejmearkivet og siden i de provinsarkiver, som arkivloven af 1889 skabte. Også A. D. Jørgensen fik en medhjælper, som med liv og sjæl gik ind for det nye princip. Det var juristen V. A. Secher, der i 1875 blev ansat i Kongerigets Arkiv, i 1892 blev den første sjællandske provinsarkivar og endelig i 1903 nåede frem til posten som rigsarkivar.

Mens Grundtvig ad rent praktisk vej var nået frem til proveniensprincippet, som blev det almindelige navn for det nye ordningssystem, udbyggede A. D. Jørgensen det historisk, idet han foretog omfattende historisk-administrative studier for at kunne genskabe den oprindelige orden i arkiverne fra de institutioner og kontorer, som ikke mere eksisterede. Hans tanke var, at man ved at betragte det ordnede arkiv ligefrem skulle kunne se ældre tiders administrative organisation afspejlet deri.

Med Secher trådte proveniensprincippet ind i sin tredje fase, den videnskabelige. Selvom Grundtvig sandsynligvis var nået frem til

proveniensprincippet på egen hånd, er det ikke nogen dansk opfindelse. Så vidt man ved, er det første gang officielt fastslået som ordningsprincip i Frankrig, hvor et reglement for departementsarkiverne i 1841 foreskrev »le respect des fonds«, hvilket vil sige, at man skal respektere det enkelt embedes arkiv og ikke sammenblende det med andre. Siden vandt princippet indpas i andre lande og blev i 1898 indgående beskrevet i de hollandske arkivarer Müller, Feith og Fruins bog *Handleiding voor het ordenen en beschrijven von Archieven*, der i 1905 udkom i tysk oversættelse. Secher, som var godt hjemme i både den ældre og nyere arkivteoretiske litteratur, havde nøje gennemtænkt proveniensprincippet anvendelse og udbyggede det til et klart og fast system. Han havde blik for både dets praktiske anvendelighed og dets nytte for den historiske forskning: »Grupperne af myndighedernes arkivalier har en organisk sammenhæng, som på ingen måde må forstyrres ved adspaltelse af akterne og omlægningen af disse i forbindelse med andre akter efter et nok så vel udtænkt og i enkelthederne nok så forgrenet system. Kun når hver enkelt myndigheds arkivalier holdes sammen for sig, kan den historiske forsker bestemt vide, hvor en bestemt sags akter skal søges, få sikkerhed for, hvilke aktstykker der hører til en bestemt sags behandling, og få den set i den rette kritiske belysning.« Sechers idé er altså, at det ikke er nok, at man kan finde et bestemt aktstykke. Man må for at kunne vurdere det rigtigt også have det for sig i den bestemte sammenhæng, det har haft for administrationen. Det er det rent kildekritiske problem, han her er inde på. Ligesom det for arkæologen er vigtigt at kende en genstands fundomstændigheder, kan for historikeren den sammenhæng, hvori et bestemt dokument foreligger, være af afgørende betydning.

Proveniensprincippet var altså fra første færd grundlaget for landsarkivernes ordningsarbejde. I 1891 var det endnu ikke udførligt skriftligt udformet; det skete først med Sechers afhandling fra 1907: Om proveniens- (hjemmehørs-) princippet som ordningsregel i de danske statsarkiver. Og selvom systemets hovedproblemer blev behandlet her, var dog ikke alle spørgsmål løst, som det senere skal omtales.

Det udgangspunkt, som provinsarkivar Jespersen havde at gå ud fra, da han begyndte sit arbejde med arkivalierne i Viborg-arkivet, var en instruks fra rigsarkivar A. D. Jørgensen holdt i mere almindelige vendinger: »Arbejdet med arkivalierne bør gå ud på at gøre dis-

ses indhold i enhver henseende fuldt tilgængelige. Til den ende skal ethvert til en vis tidsgrænse fuldt afleveret arkiv efterhånden gennemarbejdes og registreres; hvad der ikke hører hjemme i det, udtages og henføres (med en tilføjet bemærkning i afleveringsdesignationen) til sit rette sted. Hovedformålet bør være overalt at udskille og samle de arkivalier, som ere fremgaaede af hver enkelt historisk given administrerende eller dømmende virksomhed, uanset om den har efterladt sig få eller mange mindesmærker. Inden for de således givne enheder ordnes sagerne efter almindelige arkivalske regler så overskueligt som muligt. Grupperingen og opstillingen af dem foretages efter samråd med rigsarkivaren.»

De arkivalier, som Jespersen i første omgang skulle have grupperet og opstillet efter embeder, bestod dels af de nørrejyske arkivalier, som i 1880–84 var indsamlet på de tidligere omtalte arkivrejser og i løbet af sommeren 1891 var blevet overført til Viborg, og dels af de arkiver, som efterhånden blev afleveret direkte fra embederne. I

Landsarkivets første chef, provinsarkivar J. H. S. Jespersen, kom kun til at lede arkivet i få år. Allerede i 1897 tvang sygdom ham til at tage sin afsked; det drejede sig om en ondartet lededigt, og Jespersen mente selv, at den megen fugtighed i embedsboligen havde sin del af skylden. Han døde 27. april 1905 og ligger begravet på kirkegården nord for arkivet.

flere af disse, særlig i amtsarkiver og bispearkiver, fandtes arkivalier fra underordnede myndigheder, f. eks. underretterne, som i henhold til den ældre lovgivning, eller fordi de pågældende embeder var blevet nedlagt, var indlemmet heri. Sådanne arkivalier udskilte Jespersen straks ifølge instruksen og dannede selvstændige arkiver af dem eller hensatte dem ved den myndigheds arkivalier, hvor de hørte hjemme. Ved mange embedsarkiver fik han således dannet tre grupper arkivalier: de fra embederne selv modtagne, de fra København overførte og de fra andre embedsarkiver udskilte. Over den første gruppe modtog han designationer fra de afleverende myndigheder, for retsbetjentenes og magistraternes vedkommende affattet efter vejledninger, han selv havde udarbejdet. Over de to andre grupper udskrev han lister på grundlag af afleveringsdesignationerne. Derefter forsynede han de enkelte titler i designationer og lister med løbenumre og arkivalierne med tilsvarende numre. Det hele var ganske praktisk udtænkt, siger Secher i sin nekrolog over Jespersen i 1906, hvori han yder ham en anerkendelse, som han havde måttet savne i sin embedstid. Han fik på denne måde fuld oversigt og herredømme over arkivets indhold i grove træk, fortsætter Secher, og var senere, da hans svagelighed hindrede ham i ret ofte at komme ud i arkivmagasinet, særdeles vel i stand til med arkivbudets assistance at få fremtaget de arkivalier, som skulle benyttes af ham selv eller andre.¹ Jespersens opstilling var naturligvis, som det også fremhæves af Secher, rent foreløbig og måtte efterhånden afløses af nyordninger, udført efter bestemte planer af arkivarer med en egentlig arkivuddannelse, hvad Jespersen ikke havde.

Det havde derimod hans efterfølger Georg Saxild, der, inden han i 1896 forflyttedes til Viborg, havde tjent under Secher i dennes tid som provinsarkivar for Sjælland. Saxild var fuldt fortrolig med proveniensprincippet teori. At han også forstod at udnytte dets fordele i praksis, viser følgende beretning: »Engang i januar måned 1899 fik jeg brev fra en jysk amtmand om, at han havde overtaget sit embede med tilhørende arkiv og kvitteret for begge dele, men senere opdaget, at arkivet var i den vildeste uorden, hvorfor han udbad sig provinsarkivets bistand til ordningen af arkivet. Jeg svarede ham, at jeg kom den 24. og bad ham have følgende i beredskab: en skriver, en stærk mand til at slæbe pakker, gult konceptpapir til skilte og sejl-garn til at binde om sprængte pakker. Katalogsedler skulde jeg nok

selv medføre. Da amtmanden modtog mig på banegården, spurgte han mig om, hvor lang tid jeg havde beregnet til arbejdet. Jeg svarede ham, at jeg agtede at tage hjem næste dag med 4-toget. Det erklærede han simpelt hen for umuligt. Jeg vidste åbenbart ikke, hvor stort og hvor kaotisk hans arkiv var. Desuden lå det dels på rådhuset, dels i amtsgården i forskellige kontorlokaler. Godt, jeg gik i lag med arbejdet straks. Der var kun en times dagslys at regne med, og jeg begyndte på rådhusloftet. Der satte jeg den stærke mand til at samle protokollrækker sammen, og da jeg havde nogenlunde overblik over dem, begyndte jeg at diktere registratur til skriveren. Protokollerne blev, efterhånden som de var registreret, anbragt på reolerne af den stærke mand, og når han ikke havde andet at bestille, brugte jeg ham til at binde sprængte pakker sammen. Næste dag fortsatte vi så tidligt som muligt. Vi blev færdige på rådhuset og tog fat på kontorerne. Men her havde jeg forregnet mig. Det arkiv, som endnu var i brug, tog mig meget længere tid. Jeg måtte derfor lade 4-toget gå og telegrafere hjem, at jeg først kom næste dag. Men inden amtskontoret lukkede, var jeg alligevel færdig, og jeg kunde binde mine sedler sammen og stikke dem i min kuffert. Da jeg kom hjem med dem, kunde jeg i ro og mag bringe dem i systematisk orden, renskrive seddelregistraturen og sende den til amtet med anmodning om, at arkivalierne nu måtte blive bragt i orden efter den registratur, jeg havde udarbejdet. En skriver og en arbejdsmand kunde udføre dette hverv, thi hver eneste protokol og pakke var mærket og ikke til at tage fejl af.«

Man kunne af Saxilds beretning – lidt flot sat op, som det var hans natur – få det indtryk, at ordning og registrering efter proveniensprincippet er en problemfri affære og kun et øjeblikks sag. Så enkelt er det nu ikke. Det er i hvert fald kun, hvad Secher et sted har kaldt »den ydre registrering«, der kan foregå så let. Meget pillearbejde står tilbage, efter at den er udført. Og langt fra alle arkiver er så regelrette, som dette amtsarkiv øjensynligt var det.

I henhold til proveniensprincippet i den Secherske udformning skal arkivalierne deles i fonds »efter deres oprindelse, efter de myndigheder, de kollegier og kontorer, de retter og domstole, de korporationer og stiftelser, ved hvilke de er opstået, og om hvilke de har samlet sig.« Var et embedes arkiv som følge af embedsdistrikters deling og sammenlægning el. lign. blevet opløst, skulle det så vidt

muligt genskabes. Secher havde hovedsagelig centraladministrationens arkiver for øje, hvor bestemmelsen af de myndigheder, der skulle tildeles egne fonds, ikke volder større vanskeligheder. Bortset fra de kommissioner, der blev nedsat for at afgive betænkning om en bestemt sag, og hvis arkivalier Secher ønskede anbragt under den myndighed, som havde udstedt kommissoriet, undlod han derfor at angive de egenskaber, som en myndighed eller et embede skulle have, for at dets arkiv kunne udgøre et selvstændigt fond. Dette førte til en del vanskeligheder og inkonsekvenser ved inddelingen af landsarkivernes arkivalier i fonds. Det er således et åbent spørgsmål, hvor betydelig og selvstændig en bestilling skal være, for at dens arkiv skal udskilles, og hvor store forandringer et embedes kompetence, distrikt og betegnelse må undergå, før det betragtes som et nyt embede.

Nok så store vanskeligheder opstår ved ordningen af de enkelte fonds. Secher fastslår, at man bør lade »den ordning, som vedkommende myndighed eller embede selv har benyttet, og hvorved den har befundet sig vel, bestå.« Men ofte er et gammelt embedsarkiv i den grad bragt i uorden, at det er umuligt eller i hvert fald meget besværligt at genoprette den oprindelige orden. Protokoller kan være brugt til forskellige slags indførsler, måske påbegyndt til et formål og videreført til et andet. Løse akter kan ved en oprydning være bundtet hulter til bulter og forsynet med et ganske misvisende skilt efter den sag, som tilfældigt har ligget øverst i pakken. Af bevarede reversaler fremgår det, at man ofte, når sagerne overførtes fra kontor til arkiv, har anbragt dem efter en ret tilfældig kombination af saglige, topografiske og kronologiske principper uden hensyn til journalerne. Selvom sådanne ordninger lejlighedsvis bibeholdes, når man derved kan bruge reversaler eller afleveringsdesignationer som en slags registratur, var det ikke dem, Secher havde i tankerne. De ordninger, han ville bevare eller genoprette, var dem, der var fremgået af embedernes forretningsgang. Rent bortset fra, at dette som nævnt ofte kan volde praktiske vanskeligheder, må man undertiden konstatere – og det er nok så alvorligt – at forestillingen om en sådan orden i virkeligheden er ønsketænkning. I så fald giver proveniensprincipets anvendelse inden for de enkelte fonds plads for megen tvivl og fortolkning.

I den nærmere redegørelse for ordningen af de enkelte fonds opstillede Secher først den regel, at arkivalierne skal deles i perioder

»efter de år, som har haft gennemgribende betydning for vedkommende forvaltningsgrens eller domstols kompetence eller forretningsorden.« Ved en sådan periodeinddeling opnår man at begrænse antallet af undergrupper og mængden af de arkivalier, der skal gennemgås ved undersøgelser i den pågældende myndigheds arkiv. Idéen til inddeling i perioder er dog ikke Sechers, men A. D. Jørgensens. I landsarkiverne spiller den iøvrigt en mindre rolle, da man ved større ændringer af kompetence, forretningsgang og distrikt foretrækker at tale om nye embeder.

Inden for de enkelte fonds eller deres underafdelinger er rækkerne af ensartede protokoller det bærende element i ordningsarbejdet. Pakkesagerne anbringes efter de protokoller, hvortil de hører som bilag. Korrespondancesagerne skal ligge efter de brevkopibøger eller journaler, hvorefter de er nummereret, dokumenter til justitspotokoller, skifteprotokoller o. s. v. efter de pågældende protokolserier. Angående rækkefølgen for de enkelte seriers opstilling giver Secher ingen anvisning for landsarkivernes vedkommende, men den praksis har udviklet sig, at de mere almene serier bortset fra regnskabssager, altså forhandlingsprotokoller, korrespondancesager o. l., anbringes forrest, regnskabssagerne til sidst, mens de mere specielle serier udgør den midterste gruppe. Foruden de pakker, hvis indhold er ordnet efter indførsler i en protokolrække (seriesystemet), rummer de fleste arkiver pakker, hvis indhold angår bestemte emner (dossiersystemet). Sådanne pakker ønskede Secher bevaret. Derimod er det naturligvis nødvendigt at omordne pakkesager, for hvis vedkommende »ingen oprindelig ordning kan påtræffes«. Om en sådan ordning skal være saglig, kronologisk eller eventuelt ske efter rent formale synspunkter (korrespondance, dokumenter, regnskabssager o. s. v.), måtte bero på et praktisk skøn i det enkelte tilfælde. Secher lægger dog ikke skjul på, at han foretrækker den kronologiske ordning, der minder mest om seriesystemets. Hensynet til de saglige synspunkter, til topografien og personalhistorien ønskede Secher at tilgodese ved hjælp af registre.

I løbet af dette århundrede har proveniensprincippet vundet indpas overalt som det eneste praktisk mulige arkivordningssystem. »At de enkelte embeders og kontorers arkiver skal forblive en enhed, ikke må blandes sammen med sager af anden proveniens . . . er i dag godkendt over alt i verden, herom er der ingen diskussion«, siger

dansk arkivvæsens nuværende leder, rigsarkivar Johan Hvidtfeldt. Men om dets praktiske fortolkning og dets anvendelighed i alle tilfælde er der ikke fuld enighed. Der er i nutiden en tendens til at betragte den Secherske udformning af princippet som lidt stiv og doktrinær. Efter Hvidtfeldts mening var den stærkt påvirket af den opfattelse hos Secher, at arkivernes hovedopgave var at tjene administrationen, mens hensynet til historieforskningen kom i anden række. Johan Hvidtfeldt går derfor ind for et modificeret princip, hvorefter de enkelte arkivfonds ordnes »på den måde, der tjener historikerens interesse bedst, og det vil som regel sige efter emne, eventuelt efter sted eller personer, alt som materialets karakter nu er.«

Dels som følge af vanskelighederne ved at gennemføre proveniensprincippet i dets yderste konsekvens, dels fordi det i en del tilfælde ikke slår til, og dels fordi man ud fra betragtninger som de sidst anførte undertiden bevidst har fraveget det, er ordningsarbejderne i landsarkivet ofte resultat af et kompromis mellem mere eller mindre principielle og praktiske synspunkter.

Et område, hvor proveniensprincippets vanskeligheder og desuden brydningerne mellem forskellige synspunkter kommer stærkt til udtryk, er rådstuearkiverne. Af de 4 chefer, som det nørrejyske landsarkiv har haft indtil 1963, har de 3 udarbejdet ordnings- eller opstillingsplaner for disse arkiver.² En gennemgang af disse planer kan belyse de forskellige ordningsprincippers anvendelse.

Til brug ved afleveringernes tilrettelægning udarbejdede provinsarkivar Jespersen i 1892 en vejledning for affattelse af afleveringsdesignationer over rådstuearkiver. Denne vejledning, som blev trykt og også anvendtes ved afleveringer til de to andre provinsarkiver, anviste følgende ordningsskema:

- A. Reversaler, registre og andre fortegnelser over arkivet.
- B. Løse pergaments- og papirsbreve.
- C. Magistratens dømmende myndighed.
- D. Magistratens forhandlinger og korrespondance.
- E. De eligerede borgeres, borgerrepræsentanternes og byrådets forhandlinger og korrespondance.
- F. Byens bestillingsmænd og instrukser for dem.
- G. Arkivalier vedkommende borgerskabs erhvervelse, næringsvæsen, fabriks- og håndværksdrift, lavsprøver, handel, takster og desl.

- H. Kommunens faste ejendomme, bygninger, markjorder og disses skyldsætning, skove, tiende og desl.
- I. Brandforsikringen af købstadens bygninger.
- K. Kommunens skatte- og afgifts- samt regnskabsvæsen.
- L. Indkvarteringen.
- M. Borgervæbningen.
- N. Medicinal- og sundhedsvæsen.
- O. Bygningsvæsen.
- P. Brandvæsen og vandvæsen.
- Q. Brolægning, broer, veje, gader og deres belysning.
- R. Havnevæsen.
- S. Skolevæsen.
- T. Fattigvæsen.
- U. Legatvæsen.
- V. Protokoller og sager om valg til provinsialstænder, rigsdag og borgerrepræsentanter eller byråd.
- X. Statistik og folketælling.
- Y. Diverse protokoller og sager.

Jespersens opstillingsplan tilfredsstillede ikke Georg Saxild, der som svoren tilhænger af proveniensprincippet var meget utilfreds med, at den først og fremmest byggede på en saglig inddeling af arkivalierne og kun lidet tog hensyn til den administrative organisation, hvoraf de var fremgået. Han kritiserede, at Jespersen i grupperne P, S og T havde medtaget en del kommissioner og institutioner, der burde være udskilt som særskilte arkiver. Endelig tog skemaet i første række sigte på de ældste afleveringer, som ikke omfattede arkivalier fra tiden efter købstadkommunalloven af 1868. Som følge heraf blev der ikke taget tilbørligt hensyn til de ændringer, købstædernes bestyrelse og administration undergik i forbindelse med byrådenes indførelse.

I den ordningsplan, som Saxild i 1913 udarbejdede til erstatning for Jespersens skema, inddeler han i overensstemmelse med proveniensprincippet arkivalierne efter forvaltningsorganer:

- I. Magistraten med rådstuerettens, statskatteoppebørselens, brandforsikringens og byforvaltningens protokol- og pakkeserier.

- II. Rådstuesamlingen (til 1868).
- III. Eligerede borgere (til 1837/39).
- IV. Kommunalbestyrelsen (1837/39–68).
- V. Borgerrepræsentationen (1837/39–68).
- VI. Byrådet og dets udvalg.
- VII. Kommunale kommissioner.
- VIII. Kæmnerarkivet.
- IX. Kommunalvalgbestyrelsen.
- X. Takserborgerne, senere ligningskommissionen.
- XI. Overligningskommissionen.
- XII. Købstadens reviderede regnskaber.

Ejendommeligt nok fraveg Saxild selv på flere punkter proveniensprincipets regler. Uagtet han fuldtud var klar over, hvor gennemgribende de forandringer var, som f. eks. købstadkommunalløven af 1868 medførte, foretog han ikke nogen tværgående periodedelning. En sådan ville ellers have givet et bedre overblik over de ofte meget store rådstuearkiver. Til trods for, at kæmneren indtil 1827 var underlagt magistraten og efter 1868 er underlagt byrådet, behandlede Saxild kæmnerbestillingen som et af magistrat og byråd uafhængigt hverv. Dette medførte bl. a., at sager vedr. magistratens regnskabsaflæggelse og revision af kæmnerens regnskaber blev anbragt langt fra disse regnskaber. Den vigtigste indvending er dog, at planen ikke indeholder nogen rubrik for de arkivalier, som man ikke eller kun efter omstændelige undersøgelser kan fordele på de forskellige forvaltningsorganer. Dette har medført, at de uden konsekvens snart er anbragt i en, snart i en anden gruppe. Særlig ubekvem er dette for regnskabs sagernes vedkommende, da forretningsgangen for disses behandling er temmelig indviklet.

Siden Saxild udarbejdede sin ordningsplan, har den kommunale administration ændret karakter og omfang i en sådan grad, at den ikke kan benyttes ved ordningen af nyere købstadkommunale arkivalier. I 1960 indhentede landsarkivar Hvidtfeldt oplysninger om de nørrejske købstæders arkiver og administrative forhold. Bl. a. på grundlag heraf udarbejdede han i 1961 udkast til en ny ordningsplan for rådstuearkiverne. Planen bygger på en inddeling efter decimalsystemet og deler arkivalierne i følgende hovedgrupper:

0. Arkivet.
1. Bystyrets kollegier (borgmester og råd, rådstueforsamlingen, eligerede borgere o. s. v.).
2. Byens administration.
3. Kommissioner og udvalg m. m.
4. Skatteregistre og byregnskaber m. m.
5. Kommunale kontorer (borgmesterkontor, skoledirektøren, socialkontor o. s. v.).
6. Kommunale institutioner (bibliotek, museum, fattiggård, alderdomshjem o. s. v.).
7. Særlige opgaver (rådstueret, auktionsret, brandret og brandforsikring, valgbestyrelser, fortegnelser over mosaiske trosbenedere, borgerlige vielser, navneforandringer, luftværn og civilforsvar).
8. (Disponibel).
9. Forskelligt.

Hovedgrupperne 2, 3, 5 og 6 er delt sagligt i undergrupper. Som eksempel anføres inddelingen af gruppe 2:

2. Byens administration.
  20. Korrespondance, der fortrinsvis omfatter breve, som er indført i protokoller eller ligger efter serie- eller andre kontorordningssystemer.
  21. Sager vedr. de forskellige sider af byens styre.
    210. Byens almindelige forhold.
    211. Kulturelle forhold.
    212. Velfærd og sikkerhed.
    213. Sundhedsvæsen.
    214. Næringsvæsen.
    215. Økonomi.
    216. Tekniske forhold.
    217. Samfærdsel.
    218. Byens bygninger og jorder.
    219. Forskelligt.

Af ordningsplanen selv og af bemærkningerne til den fremgår det, at man f. eks. under 1. Bystyrets kollegier kun skal anbringe deres specielle forhandlingsprotokoller, journaler og kopibøger og sådan korrespondance, som fra gammel tid er henlagt som indkomne breve

På et arkiv kan publikum af mange grunde ikke tilstedes direkte adgang til magasinreolerne. Derfor bliver registraturerne over arkivets samlinger det absolut nødvendige hjælpemiddel for enhver besøgende, når han skal finde frem til og bestille det, han har brug for. Her står arkivets leder fra 1945-63, Johan Hvidtfeldt, ved østvæggen i den ny læsesal, hvor alle registraturer, registersedler, bibliotekskatalog m. v. er samlet. De mange skuffer og bind repræsenterer i virkeligheden 2 generationers arkivalsk arbejde. (Fot. André Montell, Viborg)

eller lignende til det pågældende kollegium. De øvrige protokoller, dokumenter og breve hører hjemme i hovedgruppe 2. I henhold til proveniensprincippet i den Secherske udformning skulle de forskellige forvaltningsorganers arkivalier opstilles i den af deres indordning under hinanden bestemte rækkefølge. Hvidtfeldt inddeler dem derimod først efter rent formelle egenskaber i kollegier, kommissioner og udvalg, kontorer og institutioner, derefter sagligt. Også en væsentlig del af indholdet i hovedgruppe 4, nemlig regnskaberne, er defineret ved formelle egenskaber. Det er karakteristisk for Hvidtfeldts plan, at den ikke følger noget bestemt ordningssystem, men bygger snart på proveniensprincippet, snart på saglige og snart på formale principper, alt eftersom historikernes behov og praktiske hensyn skønnes at gøre det formålstjenligt.

I Rigsarkivet, hvor centraladministrationens arkiver opbevares, har man oftest kun ét arkiv af en bestemt kategori. I landsarkiverne findes derimod som regel arkiver fra mange embeder af samme slags. Alle arkiver fra embeder, som i hvert sit distrikt har samme kompetence, f. eks. dommerembeder, udgør en samling og opstilles efter hinanden i topografisk eller alfabetisk rækkefølge. Denne mangfoldighed af ensartede arkiver volder iøvrigt visse opstillingsproblemer, idet man enten må afsætte rigelig plads efter hvert enkelt embede til nye afleveringer eller hyppigt foretage omflytninger i magasinerne. Her kommer proveniensprincippet periodeinddeling dog i nogen grad til hjælp. At justitsarkiverne naturligt kan deles i 1919, da de gamle retsbetjentembeder afløstes af de nuværende dommer- og politimesterembeder, indebærer således, at man, efterhånden som de gamle embeders arkiver er fuldstændigt afleverede, kan rykke dem tæt sammen og undgå videre omflytninger som følge af tilvækst. For opstillingen af samlingerne indbyrdes ligger der ikke noget særligt princip til grund. Omend der tilstræbes en vis systematik, er rent praktiske, arbejdsøkonomiske hensyn overvejende. De arkiver, som benyttes mest, er så vidt muligt anbragt nærmest ved læsesalen.

Secher anfører som en af fordelene ved proveniensprincippet »undværligheden af et almindeligt gennemført nummereringssystem på pakker og bøger og den herved betingede lette adgang til at foretage omflytninger med omstillinger af arkivalierne og indskydning af senere tilkomne bind og pakker.« Nummerering af arkivalier er et meget gammelt fænomen. Når man i et arkiv havde gennemført en ordning, var det nærliggende at søge at forhindre ny uorden ved at give protokoller og pakker numre, der angav deres plads i systemet. Men også efter provenienssystemets indførelse er nummerering blevet anvendt i større eller mindre udstrækning. Allerede for provinsarkivar Jespersen var den som omtalt et vigtigt hjælpemiddel. Også efter at arkivalierne var blevet endeligt ordnet og registreret, har man lejlighedsvis anvendt nummerering. Det var dog først i forbindelse med arkivaliernes overflytning til den nye arkivbygning i 1962, at den blev systematisk gennemført. Også de store nye embeds-afleveringer, som derefter fandt sted, blev efter nærmere anvisning fra landsarkivet forsynet med numre, der ligeledes er påført de medfølgende afleveringsdesignationer. Nummereringen er foretaget på den måde, at hvert arkiv (fond) har fået tildelt en signatur bestående

af et bogstav (eller en bogstavkombination, f. eks. Ofm. for overformynderiarkiver) og et tal. Derefter er de enkelte bind og pakker indenfor arkivet nummereret fortløbende. Enhver protokol og pakke kan således betegnes éntydigt ved hjælp af denne signatur, bestående af arkivnummer og løbenummer. De tilsvarende numre er angivet i de registraturer, hvorefter de besøgende bestiller arkivalierne. Ved rekvisitioner angives normalt kun arkiv- og løbenumre, og det ekspederende personale kan ved hjælp af et hovedregister straks se, hvor de pågældende arkivalier er opstillet.

Nummereringen rummer både fordele og ulemper. Først og fremmest sikrer den imod, at arkivalier kommer i uorden, begrænser risikoen for fejlindsættninger til et minimum. Den medfører, at ekspeditionen kan udføres af personale uden lang erfaring og omfattende kendskab til samlingernes indhold. Den letter i høj grad opstillingen i forbindelse med omflytning. Den sparer ved rekvisition og ved citering benytteren for omstændelige beskrivelser af samlinger, fonds og titler. Til gengæld kræver den undertiden noget mere arbejde af de besøgende, som ved opslag i registraturerne må finde frem til numrene, men dette opvejes af den fordel, at de derved bliver mere fortlørlige ikke blot med registraturernes udførlige beskrivelser af de arkivalier, de umiddelbart tænker sig at benytte, men samtidig også med de enkelte arkivers øvrige indhold og ordning. Ulemperne består navnlig i vanskeligheden ved at indføje tilvækst og foretage omordninger, idet man herved enten må foretage en omnummerering med deraf følgende ulemper eller udbygge det bestående nummersystem med bogstaver, dobbelte numre eller lignende, hvorved der kan opstå en sådan ophobning af tal og bogstaver, at overskueligheden går tabt. Hertil kommer naturligvis selve arbejdet ved nummereringen. Fordele er selvsagt størst i de afsluttede arkiver, ulemperne betydeligt i arkiver, der stadig modtager tilvækst, eller hvis ordning ikke er definitiv.

Det er nævnt, at ordningen og registreringen af de afleveringer, som landsarkivet modtog i 1890'erne, viste sig langt mere besværlig og tidkrævende, end man oprindeligt havde tænkt sig. I virkeligheden er dette arbejde først nylig blevet tilendebragt, ja i et enkelt større arkiv er det endnu knapt afsluttet. Til gengæld er de afleveringer, som siden er indgået, løbende blevet indordnet og registreret, og forskellige omordninger i den ældre arkivmasse er blevet fore-

taget. I de sidste 10–15 år har man sat stærkt ind på at nå til ende med arbejdet, for at der kunne være »rent bord«, inden de store afleveringer begyndte, som skulle ske, når den nye arkivbygning stod færdig. Det gjorde den i begyndelsen af 1963, og straks efter åbnedes sluserne for den anden flodbølge af papir i landsarkivets historie, som skal omtales i et senere afsnit.

I det følgende skal der gives en sammentrængt oversigt over ordnings- og registreringsarbejdets historie indtil 1963.³ Oversigten, der omtaler de enkelte samlinger i alfabetisk rækkefølge, kan tillige tjene som en summarisk indholdsfortegnelse over landsarkivets indhold.

Amter. Samlingens arkiver omfatter også — med fravigelse af proveniensprincippet — de arkivalier, der hidrører fra amtsrådene, fra landdistrikternes forligskommissioner før 1857 og fra nogle af skoledirektionerne. De nord- og østjyske amtsarkiver blev ordnet i årene 1892-1905. Ordningen af de vestjyske amtsarkiver påbegyndtes i samme periode og genoptoges og afsluttedes 1910-16. Samtidig blev Koldinghus og Vejle amters arkiver omordnet. En omordning af Århus og Skanderborg amters arkiver blev påbegyndt i 1950-53 og genoptaget 1962.

Amstuer. Riberhus, Ribe og Varde amstuers arkiver blev ordnet 1938-50, Skanderborg amstues arkiv 1940-41. Disse arkiver blev delvis omordnet efter en ny ordningsplan, ligesom de resterende arkiver blev ordnet 1951-53.

Bisper. Samlingens arkiver omfatter også stiftsøvrighedernes arkivalier. I 1916-17 blev den ældste del af Ribe bispearkiv ordnet, i 1953 blev en nyaflevering indordnet, og i 1956 blev registraturen revideret. I 1941-42 påbegyndtes ordningen af Ålborg bispearkiv. Arbejdet blev genoptaget i 1949 og afsluttet i 1960. Århus bispearkiv blev ordnet 1953-62, og 1951-52 blev der arbejdet med Viborg bispearkiv. Dette arbejde er fornylig genoptaget, men endnu ikke afsluttet.

Branddirektorater indtil 1872. I 1943 blev der udarbejdet fortegnelser over henholdsvis brandforsikrings- og brandtaksationsprotokollerne, og i 1962 blev samlingen endeligt ordnet. Ved denne lejlighed blev de private branddirektoraters arkivalier fra tiden efter 1872 udskilt og overført til samlingen Forskellige Arkiver.

Bygningsinspektører. De kgl. bygningsinspektørers arkiver blev ordnet i 1947 og 1956-59.

Domere 1919 ff. Før de store afleveringer 1963 bestod samlingens arkivalier væsentlig kun af de udtagne genparter af skøder og servituddokumenter efter 1927, der afleveres og indordnes løbende hvert år.

Embedslæger. Samlingens arkiver omfatter også jordemødrenes protokoller, som efter udskrivningen via embedslægerne afleveres til landsarkiverne. I årene 1915-25 blev stiftsfysikaternes og distriktslægerens arkiver ordnet, mens amts- og kredslægerens arkiver blev ordnet i de følgende år, efterhånden som de blev afleveret. Ordningen af samtlige arkiver blev revideret 1958-59.

Filmsamlingen. Landsarkivets samling af mikrofilm består hovedsagelig af film af jyske folketællingslister 1787-1860 og lægdsruller.

Foreløbigt opstillede samlinger (Y-arkiver). Samlinger, der endnu kun består af nogle få ikke særligt omfattende arkiver, opstilles ikke endeligt, men anbringes

midlertidigt på dertil reserverede hylder. I 1963 bestod disse samlinger af fyrvæsenets, redningsvæsenets, skatterådernes, skyldrådernes, sognefogdernes, brandfogdernes, strandfogdernes, luftværnenes, den civile værnepligts, postkontorernes, telegrafstationernes, skovtilsynets og sygehusenes arkiver.

Forligskommissioner. De arkivalier, der hidrører fra forligskommissionerne for landdistrikterne før 1857, ligger som omtalt i amtsarkiverne. Samlingens arkiver er ordnet 1927-28, 1948-55 og 1961.

Forskellige arkiver (X-arkiver). Samlingen består af en række private institutions og virksomheders arkiver samt arkivalier fra de statslige valgdirektioner og -bestyrelser og fra embeder og kommissioner, der ikke eksisterer mere og kun har haft temporær karakter. Samlingens arkiver er ordnet i 1923, 1927, 1930 og i årene 1946-61. I 1960-62 blev samlingens indhold og opstilling systematiseret.

Fotografier af ældre kort i Matrikelarkivet. Samlingen omfatter fotografier af Matrikelarkivets jyske kort, som er forsynet med marknavne.

Fotografier af matrikelkort. Kortene er fremstillet til brug for de jyske skyldråd. Samlingen er ikke komplet.

Godser. De fleste godsarkiver består kun af en enkelt eller nogle få protokoller og pakker. Dog rummer samlingen også enkelte meget omfattende arkiver. Af de større godsarkiver er Voergård og Rugtved ordnet i 1896 og 1925, Store Restrup 1898, Visborggård 1899, Katholm 1916, Børglum Kloster 1918, Kalø 1922 og 1948-49, Frijsenborg, Hagsholm og Søbygård 1922, 1941-42 og 1948, Rosenholm 1924, 1931-32 og 1937, Boller og Møgelkær 1930 og 1948, Stenalt 1931-32, Mejlgård 1931, Nørlund 1932, Bidstrup 1933, Palsgård 1933, 1935 og 1939-40, Benzon (Scheel) 1934, Fussingø 1937, Gl. Estrup 1938, Gudumlund og Lindensborg 1938-40, Byholm 1942-44, Nørre Vosborg 1947-48, Bramminge 1949, Nørholm 1954, Løvenholm 1961-62, Lerkenfeldt 1898 og 1957-58. En revision af hele samlingens ordning blev påbegyndt 1949 og genoptaget 1959.

Hospitaler. Samlingen består af arkiverne fra de stiftelser, der kaldes hospitaler eller klostre. En del af Ålborg hospitals arkiv blev ordnet i 1918. De øvrige arkiver er ordnet i 1947 og 1951-59.

Håndskriftsamlingen. I 1897 blev der dannet to samlinger, Personalia og Topografica, i hvilke landsarkivets håndskrifter blev anbragt sammen med forskellige andre private arkivalier og ordnet henholdsvis efter personer og lokaliteter. En egentlig håndskriftsamling er først skabt af landsarkivar Hvidtfeldt, som overførte de manuskripter, der lå i samlingerne Personalia og Topografica, til denne samling og lod dem ordne og registrere.

Kirkeinspektioner. Alle protokoller i kirkeinspektionsarkiverne blev registreret i 1911. Hovedparten af pakkesagerne blev derimod først ordnet og registreret i årene 1948-55 (59).

Kirkeregnskabsbøger. Samlingen, der består af regnskabsbøger for landsbykirker, er dannet i 1903 ved udskillelse fra bispe- og præstearkiverne.

Kortsamlingen. Medens arkiverne i ældre tid havde særlige hylder til protokoller og særlige hylder til pakkesager, opstilles protokoller og pakker i vore dages arkiver i overensstemmelse med proveniensprincippet mellem hinanden. Store kort, planer og tegninger samt pergamenter kræver dog en særskilt opbevaring. De udgør derfor særsamlinger og anbringes i specialindrettede reoler eller skabe. Landsarkivets kortsamling består overvejende af kort i store formater. Kort, der uden skade kan forblive i de pakker, til hvis sager de hører, udtages ikke, ligesom de heller ikke er beskrevet i registraturen over kortsamlingen. Kortsamlingen blev ordnet 1919-20. Revisioner og omordninger er foretaget i 1941, 1948-49, 1956 og 1963.

Landsarkivet. Landsarkivets eget arkiv blev omordnet og registreret i 1946. Arkivalierne efter 1954 ligger efter en ny aktplan, som indførtes dette år. Arkivalier vedr. nybygningen 1957 ff ligger efter en særskilt aktplan fra 1961.

Latinskoler. Samlingens arkiver blev ordnet i årene 1945-55.

Lav. Samlingen blev ordnet 1908-09 og 1920-21. Den største samling af lavsarkivalier stammer fra Ålborg købstad.

Overformynderier i købstæderne. Samlingens arkiver blev ordnet i 1921.

Pergamentsamlingen. Angående denne samling henvises til det under kortsamlingen anførte. Samlingen blev ordnet 1947-51.

Planer og tegninger. Det ovenfor om kortsamlingen anførte gælder også denne samling. Den blev ordnet 1955-58 og omordnet i 1962.

Politimestre 1919 ff. Før 1963 var der fra politimestrene kun afleveret få arkivalier.

Privatarkiver. En samling, der fik navnet Personalialia, og som bestod både af håndskrifter og af andre arkivalier hidrørende fra private personer, blev dannet i 1897 og ordnet i 1913. Landsarkivar Hvidtfeldt oprettede en samling af egentlige privatarkiver og overførte hertil de arkiver i samlingen Personalialia, som ikke hørte hjemme i håndskriftsamlingen.

Provster. Samlingens arkiver omfatter også de skoledirektioner, der ikke ligger i amtsarkiverne. De blev ordnet i årene 1902-13. Større nye afleveringer er indordnet i 1918-22 og 1947-62.

Præster. Samlingens arkiver omfatter også de arkivalier, der hidrører fra sogneforstanderskaberne, skolekommissionerne, fattigkommissionerne, degne- og kirkesangerembederne, skolerne på landet samt menighedsrådene. Samlingens arkiver blev ordnet i 1893-1910. I 1930-33 blev kirkebogsregistraturen revideret, og 1953-61 blev betydelige nye afleveringer indordnet.

Retsbetjentene indtil 1919. Samlingen omfatter landstingets, landsoverrettens, byfogdernes, herreds- og birkefogdernes arkiver. For de byfogders vedkommende, der tillige fungerede som borgmestre, ligger de korrespondancesager, der ikke har kunnet fordeles mellem de respektive retsbetjent- og rådstuearkiver, i byfogedarkiverne. Samlingens arkiver blev ordnet i årene 1893-1927.

Rådstuer. Samlingens arkiver omfatter såvel magistraternes som rådstuesamlingernes og de forskellige repræsentative forsamlings arkivalier. Desuden ligger fattig- og skolekommissionernes arkivalier, som ikke er anbragt i præstearkiverne, i rådstuearkiverne. De ældste rådstueafleveringer blev endeligt ordnet i følgende år: Ålborg 1901, Sæby 1912, Viborg 1912 og 1928, Grenå 1923, Vejle 1924, Kolding 1924, Lemvig 1926, Holstebro 1926, Horsens 1926-27, Fredericia 1927-28, Ribe 1927-28, Randers 1928-30, Ringkøbing 1928-30, Skive 1930-32, Hobro 1930 og 1935-36, Ebeltoft 1942, Varde 1942-44, Århus 1944-46 og 1952, Skagen 1949, Thisted 1950-51, Hjørring 1951, Frederikshavn 1952, Nykøbing 1953, Nibe 1953, Løgstør 1953-54, Mariager 1953-54 og Skanderborg 1953. Desuden blev nogle få senere afleveringer indordnet i 1930'erne og 1940'erne og mange i 1950'erne.

Seminarier. Samlingens arkiver blev ordnet 1948-49.

Skoler. Samlingen omfatter arkiver hidrørende fra alle arter af skoler bortset fra latinskolerne og seminarierne, hvis arkiver udgør særlige samlinger, samt landsbyskolerne, hvis arkiver er anbragt i præstearkiverne. Samlingens arkiver blev ordnet 1943 og 1950-59.

Sogneråd. Samlingen, der endnu i 1963 var meget lille, blev ordnet i 1948 og 1951-60.

Statsfængslerne. Fængslernes arkiver blev endeligt ordnet 1954-55.

Statsskovdistrikterne. Samlingens arkiver blev ordnet 1954-61.

Toldarkiver. Samtlige arkiver blev ordnet i 1954.

Topografica. Samlingen er ligesom samlingen Personalialia dannet i 1897. Den blev ordnet i 1920 og består, efter at håndskrifterne er overflyttet til Håndskriftsamlingen (se under denne), af arkivalier, hvis proveniens ikke kan afgøres, samt af arkivalier, der stammer fra grandelav og ejendomme i privat eje, sidstnævnte arkivalier dog kun for så vidt de ikke hører hjemme i samlingerne Forskellige Arkiver, Godser og Privatarkiver.

Udskrivningskredsene. Samlingen blev ordnet 1955-56.

Udtagne arkivalier (Z-arkiver). I 1913 blev de matrikler 1662-88, der lå i amternes, amtstuernes og forskellige andre arkiver, udtaget og opstillet i en særlig samling. Senere er samlingen blevet udvidet med lensjordebøger, jordebøger over amternes gods i 1600-årene og folketællingslister 1787 for landsognene i Århus stift. Motiveringen for udtagelsen var den, at de pågældende arkivalier var meget benyttede og vanskelige at finde frem til i de arkiver, hvor de oprindeligt lå. Samlingen blev omordnet i 1962.

Resultatet af ethvert arkivordningsarbejde er en seddelregistratur. Den er så at sige ryggraden i det ordnede arkiv og danner grundlaget for alt videre arbejde med arkivalierne, hvad enten det gælder forskernes benyttelse af dem eller arkivpersonalets udarbejdelse af yderligere hjælpemidler. I seddelregistraturen beskrives arkiv for arkiv i den orden, hvori de er opstillet, samtlige protokollers og pakkers indhold, årstal, herkomst m. m. Beskrivelserne foretages efter nøje fastlagte regler, som findes i V. A. Sechers Bestemmelser for ordning, summarisk registrering og opstilling af arkivalier, hvortil for det nørrejske landsarkivs vedkommende knytter sig anvisninger i en af Johan Hvidtfeldt udarbejdet Håndbog for Landsarkivet i Viborg (1956).

For de besøgende vil det ofte være mere bekvemt at arbejde med en registratur i protokolform, hvor man hurtigt kan lade blikket løbe ned over siderne, end med en seddelregistratur, som møjsommeligt må gennemgås seddel for seddel. Da der desuden ikke kan bringes uorden i en indbundet folioregistratur, har denne også fra arkivets synspunkt fortrin frem for seddelregistraturen til publikumsbenyttelse. Da firmaet Microprint som grundlag for fotografering for Mormonkirkens genealogiske Selskab i Salt Lake City siden 1950'erne har udarbejdet folioregistraturer over de samlinger, hvori de vigtigste slægtshistoriske kilder findes, har landsarkivet derfor sikret sig et gennemslag heraf, ligesom arkivet selv har udarbejdet folioregistraturer over en del af de øvrige samlinger. Folioregistraturerne er skrevet af efter seddelregistraturerne, men medtager ikke alle oplysning-

ger, f. eks. om proveniens, afleveringstidspunkter m. m. De er særdeles praktiske hjælpemidler, men kan dog ikke overflødiggøre seddelregistraturen, med mindre talen er om helt afsluttede og definitivt ordnede arkiver.

Gode seddel- og folioregistraturer er en stor hjælp for arkivbenytterne, men de har den væsentlige mangel, at de kun kan benyttes på stedet. Først med trykte eller stencilerede registraturer kan forskerne i ro og mag hjemme tilrettelægge deres arkivstudier. Arkiverne betragter det derfor som en vigtig opgave efterhånden at få publiceret så mange registraturer, at de herigennem kan yde forskerne en virkelig håndsækning og animere til øget udnyttelse af de rige skatte, som gemmer sig på deres reoler. Men opgaven rummer problemer. At den kræver tid og penge er én ting. Værre er det, at de pågældende arkiver helst skal være afsluttede og så gennemarbejdede, at væsentlige ændringer ikke vil finde sted. En publiceret registratur låser så at sige for bestandig arkivet fast i den tilstand, det én gang har fået. I disse forhold må forklaringen søges på, at publiceringen af registraturer over landsarkivernes indhold først nylig er kommet i gang. Landsarkivet for Nørrejylland åbnede denne virksomhed med udsendelsen i 1964 af en af landsarkivar Hvidtfeldt planlagt Arkivregistraturer 1. Forskellige Arkiver (X-arkiver).⁴

Med den summariske ordning og registrering af de enkelte embeders og institutioners arkivalier betragter arkiverne ikke deres arbejde som afsluttet. Der står endnu meget tilbage, før forskeren med lethed kan orientere sig i arkivets samlede indhold og hurtigt finde sine oplysninger i de enkelte fonds. Skridt for skridt må arbejdet gå videre med at skabe hjælpemidler af forskellig art: vejledninger og oversigter, som viser, i hvilke fonds, der må søges, og registre og indholdsfortegnelser til protokoller og pakker i de enkelte fonds, som gør disse så håndterlige som muligt. Ikke alle vanskeligheder kan arkiverne fjerne for forskeren. Arkivforskning vil altid kræve sporsans, kombinationsevne og først og sidst tålmodighed af sin udøver. Arbejdet med arkivalier kan aldrig gøres til rent mekanisk rutine – det ville også miste meget af sin charme, om det var muligt. Men der kan fra arkivernes side gøres meget til at vise forskeren vej og bane den for ham.

Den første betingelse for at kunne benytte arkiver, der er ordnet efter proveniensprincippet, er et vist kendskab til de forskellige em-

beders kompetence, distrikter og forretningsgang. For at finde et skifte må man vide, hvordan skifteforvaltningen har været organiseret. For at finde oplysninger om en ejendom må man kende noget til skøde- og pantevæsenets indretning og til brandforsikringens ordning. Indsamlingen af administrationshistoriske oplysninger har derfor fra første færd gået hånd i hånd med ordnings- og registreringsarbejdet, ja, har ofte været en nødvendig forudsætning for, at det kunne udføres rigtigt.

Hovedparten af de administrationshistoriske oplysninger, som landsarkivets personale har indsamlet, er meddelt i indledningerne til registraturerne. Som regel vil man finde dem i seddelregistraturerne eller både i disse og folioregistraturerne, undertiden dog kun i de sidste. Enkelte administrationshistoriske redegørelser skal imidlertid ikke søges i registraturerne, men er indbundet for sig selv. Det gælder således en oversigt over det nørrejyske embedslægevæsen af landsarkivar Saxild (1915) og en oversigt over branddirektørembedernes historie af landsarkivar Hvidtfeldt (1947). I 1952 påbegyndtes udarbejdelse af en oversigt over amtstuedistrikterne, og i 1959 blev der gjort forarbejder til en oversigt over jordemoderdistrikterne. Registere på kort, som skal vise, hvilke embedsdistrikter de forskellige herreder og sogne tilhørte gennem tiderne, er for tiden under udarbejdelse. Iøvrigt kan der rundt omkring i faglitteratur, som er blevet til med eller uden arkivfolks medvirken, findes værdifulde hjælpemidler i denne henseende. Sådant litteratur står naturligvis til rådighed på arkivets læsesal.

Af stor betydning for arkivforskere og nært beslægtet med de administrationshistoriske oversigter er embedsetaterne. Over mange kategorier af embedsmænd findes der trykte etater, herunder ikke at forglemme Hof- og Statskalenderen. Disse etater har landsarkivet suppleret med fortegnelser over jyske amtmænd 1848 ff, magistratspersoner og retsbetjente 1660–1847, retsbetjente 1848 ff, embedslæger 1915 ff og herredsprovster i Århus stift 1650–1806. Desuden fungerer de forskellige registre til bispearkivernes edsbøger, vitaprotokoller og kaldsbrevsprotokoller som etater over bestemte perioders præster og degne.

Medens registraturerne beskriver de enkelte fonds arkivalier i den rækkefølge, hvori de er opstillet, er arkivoversigter et mere summarisk hjælpemiddel, der ikke altid følger de enkelte fonds grænser, men

mere vejledende og sammenfattende oplyser, hvad der kan findes i bestemte kategorier af embedsarkiver, eller i hvilke forskellige arkiver man kan finde materiale vedrørende bestemte emner.

I Fortid og Nutid V har Hans Knudsen givet en oversigt over de jyske bispearkivers indhold, og i bd. XIX findes en oversigt af Johan Hvidtfeldt over landstingsarkivernes indhold. De flittigst benyttede arkivalier i landsarkiverne er uden sammenligning præstearkivernes kirkebøger, hovedkilden for enhver personalhistorisk undersøgelse inden for de tre sidste århundreder. For at give et overblik over disse udgav Rigsarkivet i 1933 som bind V i serien Vejledende Arkivregistraturer Danmarks Kirkebøger indtil 1891. Denne blev ajourført i 1957 ved den dupligerede Oversigt over Indholdet af de i Landsarkiverne bevarede Kirkebøger pr. 1/5 1957. Desuden havde det nørrejske landsarkiv i 1941 udarbejdet en oversigt over kirkebøgernes til- og afgangslister samt libri datici (embedsbøger) og de i landsarkivet opbevarede folketællingslister. Bortset fra oplysninger om præstegårdsbrande og heraf følgende tab af kirkebøger og om folketællingslisterne er disse oversigter for Nørrejyllands vedkommende gjort overflødige af den af landsarkivet i 1962 udgivne stencilerede Oversigter 1, Præstearkiver og Kirkeregnskabsbøger. Den indeholder tillige oplysninger om præstearkivernes indhold af ældre fattig- og skoleprotokoller. Et kartotek med skematiske oversigter over de forskellige sognes kirkebøger er for tiden under udarbejdelse.

En anden meget benyttet personalhistorisk kilde er godsernes skifteprotokoller. For at lette benyttelsen af disse lod landsarkivet registrator O. M. Hofman-Bang udarbejde en nøgle hertil. Den er disponeret efter herreder og giver oplysninger om godserne i de enkelte herreder, om de perioder, fra hvilke der er bevaret skiftearkivalier, fæstearkivalier og reserveruller for de pågældende godser, og om navnene på de sogne og deres ejerlav, hvorfra man kender skifteforretninger afholdt af godsernes skifteforvaltere. Udvidet med en gennemgang af de vigtigste personalhistoriske kilder iøvrigt, lister over lægdsruller og begyndelsesår for de ældste bevarede kirkebøger og skøde- og panteprotokoller m. m. udgav Hofman-Bang i 1927 denne »universalnøgle«, som den næsten var blevet til, under titlen »Jens Sørensen og Maren Nielsdatter«. I »Hofman-Bangs bog«, som den på grund af den mindre heldige titel gerne kaldes, savnedes et stedregister. Denne mangel blev delvis afhjulpet af et sogneregister,

som landsarkivet lod udarbejde i årene 1944–46, men som dog ikke er trykt.

I 1944 blev der udarbejdet en oversigt over de protokoller, i hvilke oplysninger om brandforsikringer og -taksationer i de forskellige herreder er indført. Efter brandforsikringsarkivernes endelige ordning og arkivaliernes nummerering blev den i 1962 afløst af en oversigt over numrene på de arkiver, hvori der ligger protokoller med oplysninger om bygningerne i de enkelte herreder. Til forskel fra de andre oversigter er denne indføjet i registraturerne over de samlinger, hvis arkiver den vedrører, nemlig samlingen Branddirektorater –1872 og samlingen Forskellige Arkiver.

Af andre oversigter kan nævnes Holger Hjelholts over købstædernes skøde- og panteprotokoller (Fortid og Nutid VI), Hans Knudsens over de danske rådstueprotokoller og tingbøger (sst. XV) og Gunnar Olsens over præsteindberetninger om sognekaldenes og kirkernes økonomiske vilkår (sst. XIX samt Bol og By I). Desuden er en række oversigter over brandtaksationsprotokoller for købstæderne, folketællings- og mandtalslister for købstæderne, købstædernes grundtaks-lister, matrikler 1844, vaccinationsprotokoller m. m. samlet i den protokol, som arkivar Hans Knudsen begyndte at føre, og som efter ham kaldes »Hans Knudsens bog«. Mange af disse oversigter er nu forældede som følge af senere afleveringer eller nye registraturer.

På et landsarkivarmøde i 1947 drøftede man den inkonsekvens, at Rigsarkivet i sin tid havde ladet dokumenterne før 1559 udtage af de ældste, men ikke af de senere afleveringer til landsarkiverne (se nedenfor s. 70). Man opgav både at flytte de udtagne arkivalier tilbage til landsarkiverne og at gennemføre udtagelserne konsekvent. I stedet besluttedes det at udfærdige fortegnelser over alle landsarkivernes dokumenter før 1559 og tilstille Rigsarkivet afskrifter af disse fortegnelser. Herefter blev landsarkivets samlinger gennemgået i årene 1947–51. Alle dokumenter før 1559 blev registreret på sedler, der samledes i læg og anbragtes forrest i registraturerne over de respektive arkiver. På grundlag af sedlerne blev der udarbejdet en samlet fortegnelse. Egentlig skulle denne kun omfatte originale dokumenter, men mange, som kun findes i yngre afskrifter, er indført i tingbøger eller omtalt i reversaler o. l., er dog medtaget eller senere tilføjet.

Til de oversigter, som V. A. Secher ønskede, at arkiverne skulle udarbejde, hørte fortegnelser over »de kilder, der haves til rådighed

for bestemte undersøgelser«. Til den »Vejledning til at opsøge og udnytte arkivalierne om afløsning af tienden in natura og om tiende-konstatering«, der er trykt i Meddelelser fra det danske Rigsarkiv 1901–05, s. 269 ff, har landsarkivet bidraget med lister over de til stiftsøvrighederne indsendte beskrivelser af tiendeforeninger og tiendekendelser. »Hans Knudsens bog« indeholder ligeledes nogle fortegnelser over arkivalier, i hvilke man kan finde bestemte indførsler (f. eks. borgerbreve) eller oplysninger om bestemte emner (f. eks. om kolonierne på Alheden). Men iøvrigt er udarbejdelsen af sådanne fortegnelser ikke en opgave, som landsarkivet hidtil har kunnet afse kræfter til at løse tjenstligt. De findes imidlertid i stort tal i forskellige vejledninger til at drive personalhistoriske og genealogiske, ejendoms- og topografiske studier, i artikler i Fortid og Nutid og i de bøger og afhandlinger, der i tidens løb er skrevet om de forskellige emner.

Om egentlige kildeudgaver er en naturlig arkivopgave, er et om-diskuteret spørgsmål. Dels findes der udgiverselskaber, som på ud-mærket måde løser denne opgave inden for hver sit område. Dels er arkivernes arbejdskraft så begrænset, at man i hvert fald hidtil har fundet det rigtigst at koncentrere den om at ordne arkivalierne og udarbejde registraturer og andre hjælpemidler. Til disse hører også regester. Disse kan være så udførlige, at de faktisk nærmer sig udgaver. På den anden side kan registre medtage så mange oplysninger, at de i virkeligheden er regester. Medens registre altid er ordnet alfa-betisk, topografisk eller sagligt, er regesterne imidlertid ordnet kro-nologisk eller disponeret efter de protokoller, efter hvilke de er udarbejdet. Landsarkivet har udarbejdet adskillige regester, således til borgerskabsindførsler i nogle købstæders rådstue- og justitsprotokol-ler samt til landstingets dombøger 1560–1805, justitsprotokoller 1619–1719 og irettelagte dokumenter 1477–1688. Første bind af en plan-lagt stencileret samling regester til landstingets dombøger 1616–60 udkom i 1965.

Enhver, der arbejder med arkivalier, kender den følelse af afmagt og ærgrelse, der kan gribe en, når man står med en diger protokol med gnidret skrift og må konstatere, at den mangler register. Man formoder, at den indeholder den søgte oplysning, men er ikke sikker. At gå den igennem vil kræve timer, måske dage. Man viger tilbage, har simpelthen ikke tid. Uden register kan den værdifuldeste proto-

kol være en næsten død skat. Med register giver den sin oplysning fra sig på minutter.

Heldigvis er mange protokoller fra embedernes side forsynet med registre, som har været nødvendige, for at man kunne arbejde med dem, mens de var i administrativt brug. Men savnes registre, er det en central opgave for arkiverne at udarbejde dem. Landsarkivet har allerede tidligt taget denne opgave op.

I Georg Saxilds og Svend Aakjærs tid har personalet lige fra arkivbud til landsarkivar anvendt megen tid på at lave indholdsfortegnelser og registre. Fra 1911–18 og igen fra 1937 har desuden indsatte i statsfængslerne i Horsens og Vridsløselille udarbejdet registre til talrige protokoller. Også i arresten i Viborg er der lejlighedsvis udført registerarbejde.

Idéen til at inddrage fængslerne i dette arbejde fik rigsarkivar Secher på et arkivmøde i Lybæk i 1908. Byens arkiv havde aftalt med det derværende fængsel, at en sagfører, der afsonede en langvarig fængselsstraf for bedrageri, skulle forsyne arkivets ældste skøde- og pantebøger med registre; thi – som arkivaren sagde – den pågældende fange ville derved gøre mere nytte og selv have mere åndeligt udbytte, end om han blev sat til at strikke strømper eller andet håndarbejde, som bruges i de tyske fængsler. Hjemvendt fra mødet søgte Secher Kultusministeriet om tilladelse til at iværksætte en lignende ordning for de danske landsarkiver. »Arkivpersonalet selv vil kun i ny og næ kunne anvendes til sådant registerarbejde«, skrev han, »da den tid, som bliver tilovers, når de besøgende ere betjente og de stadig i antal tiltagende forespørgsler, som indløbe, ere besvarede, endnu i mange år må anvendes til ordning og ydre registreringsarbejder på arkivalierne, fordi de designationer, der ledsage afleveringerne, ere aldeles utilfredsstillende affattede, og fordi pakkernes indhold af akter ofte trænger til omhyggeligt gennemsyn og omordning.« Ministeriet gav sin tilladelse, fængselsvæsenet var indforstået, og den 3. marts 1909 anmodede Secher landsarkivar Saxild om at fremkomme med forslag til udarbejdelse af registre i fængslerne. Saxild udtrykte forskellige betænkeligheder ved planen og fik i den anledning læst og påskrevet af sin barske chef, som i en ny skrivelse af 8. maj bl. a. skrev: »De [har] under 28. f. m. hertil indsendt en erklæring med forskellige betragtninger over muligheden eller umuligheden af at få registre udarbejdet ved fanger, der imidlertid går ganske ved siden

af det, hvorom jeg har anmodet. Spørgsmålet om, hvorvidt forsøget skal gøres, er afgjort ved ministeriets resolution, og Deres betragtninger over uvillighed eller udygtighed til arbejdet hos vedkommende fange og mangel på evne til at lede det hos opsynet, hviler på urigtige forudsætninger . . . Med hensyn til Deres tvivl om, hvorvidt der vil kunne findes fanger, der vil kunne udføre registerarbejdet, skal jeg kun minde Dem om, at det, som bekendt, kun beror på et tilfælde, at forhenværende overbibliotekar [N. N.] nu ikke kan sættes til sligt arbejde . . . Ikke heller tør De formodes at ville benægte, at forhenværende justitsminister Alberti kunde egne sig til registerarbejde, hvis han kun havde en bedre håndskrift.« Det fremgik iøvrigt af Sechers sidste skrivelse, at hans tanke var, at man ikke blot skulle forsyne de enkelte protokoller med registre, men senere af de registersedler, som dannede grundlag for de renskrevne registre, danne »generalregistre, som ved mange lejligheder vil hjælpe til hurtig at kunne finde en ønsket oplysning.«

Skønt der i årenes løb har været arbejdet ihærdigt med registerarbejdet både inden- og udenfor landsarkivets mure, er der meget langt igen, før målet er nået. De grupper, man hidtil har samlet sig om, er navnlig kirkebøger, borgerskaber både i de egentlige borgerskabsprotokoller og i rådstue- og justitsprotokoller, skøde- og pante-protokoller, fæsteprotokoller og skifteprotokoller. Registrerne til de sidste er gennemgående de ældste. Borgerskabsregistrerne stammer fra tiden efter 1929 og kirkebogsregistrerne fra tiden efter 1950. Til kirkebøger fra tiden før 1812/14, da faste kirkebogsskemaer blev indført, er der dog allerede tidligere blevet udarbejdet indholdsfortegnelser over de forskellige ministerialia, som ofte står blandet mellem hinanden på den mest uoverskuelige måde. De egentlige kirkebogsregistre omfatter viede og døde. Hidtil er udarbejdet registre til de fleste købstadskirkebøger, som regel for tiden 1812/14 til 1891 – enkelte dog så langt tilbage, som kirkebøgerne er bevaret. Udarbejdelsen af registre til landsoggenes kirkebøger er først fornylig begyndt. Foruden til de nævnte grupper er der dog også udarbejdet registre til adskillige andre protokoller og pakker, specielt vedrørende byen Viborg. Nogle af de sidstnævnte registre er udarbejdet af landsarkivar Aakjær, som har testamenteret dem til Viborg byhistoriske Arkiv, hvor de nu må søges.

Alle registre er blevet til på den måde, at navnene med de for-

nødne oplysninger blev udskrevet på sedler, som derpå blev ordnet alfabetisk og som regel renskrevet på sammenhæftede ark. Disse er for størstedelens vedkommende anbragt i magasinerne i eller ved de registrerede protokoller og pakker og findes ved hjælp af registraturerne, hvori de er anført. En del er dog anbragt på læsesalen, umiddelbart tilgængelige for de besøgende. Det gælder bl. a. registre til kirkebøgerne, til landstingets skøde- og pantebøger og registre, som omfatter flere fonds, f. eks. registret over de ekstraordinære boer i amtsarkiverne. På læsesalen er endvidere anbragt en del registre, som ikke er renskrevet, men kun foreligger på sedler. Det gælder bl. a. registre til fæstebreve i Koldinghus ryttergods' sessions- og resolutionsprotokoller 1719–65, til en del borgerskabsprotokoller og borgerskabsindførsler i rådstue- og justitsprotokoller og til personalia i landsarkivets egne journalsager 1890–1909.

I 1930–34 blev alle de hidtil udarbejdede og renskrevne registersedler sammenordnet i to alfabetiske rækker, et på slægtsnavne (anbragt på læsesalen) og et på patronymika (sen-navne). Derved var begyndelsen skabt til de generalregistre, som Secher havde talt om. Efterhånden, som de blev udbyggede, skulle det være muligt på et enkelt sted at finde henvisninger til alle dokumenter og indførsler om en bestemt person i de pakker og protokoller, hvortil landsarkivet havde ladet udarbejde registre. Det er umiddelbart indlysende, at et sådant hjælpemiddel vil være af overordentlig stor værdi, og at denne vil stige, efterhånden som stadig flere fonds indgår heri. Efter 1934 blev sedlerne i nogen tid løbende indordnet i de to navneregistre, efterhånden som de var renskrevet, men sidenhen blev det umuligt at afse tid til dette arbejde. I magasinerne står der derfor mange kasser med sedler, som venter på at blive indordnet.

Umiddelbart ville man vel tro, at ordningen af sedlerne er et ganske simpelt arbejde, men erfaringen viser, at alfabetiseringen volder meget store problemer. Arbejdet med at anbringe sedlerne i navnekasserne blev i sin tid ledet af arkivar Arthur Køcher, som alfabetiserede navnene efter normaliserede former, der var dannet efter fonetiske principper. For at sikre sig, at normaliseringerne altid blev foretaget på samme måde, udarbejdede han en liste over alle forekommende navneformer og anførte ud for hvert navn dets normaliseringsform. Tanken var, at alle fremtidige alfabetiseringer skulle foregå på den måde, at man først alfabetiserede sedlerne efter stave-

formerne. Derefter skulle man jævnføre hver gruppe af sedler, hvis navne var stavet ens, med listen og således fastslå normaliseringsformen. Desuden skulle listen kunne bruges af dem, der kendte et navns staveform og ønskede at finde dets normaliseringsform. Da Køcher undlod at markere normaliseringsformerne tydeligt i navnekasserne, var hans metode dog ikke let at benytte. Af denne grund, og fordi den hurtigt gik i glemme, blev den ikke anvendt hverken ved senere indordninger og revisioner eller ved renskrifternes alfabetisering, men normaliseringerne blev foretaget efter nyudarbejdede lister eller helt på må og få. Resultatet blev en stigende forvirring i alfabetiseringen. Da alfabetiseringen efter fonetiske principper også ved registerarbejdet i fængslerne har vist sig at føre til forvirring og urimelige konsekvenser, er det i 1965 besluttet, at alfabetisering for fremtiden skal foretages bogstavret efter Dansk Standards »Alfabetiseringsregler« (1956). Selvom ortografiske og dialektale varianter af samme navneform derved kan blive anbragt i nogen afstand fra hinanden, og benytterne derfor kan komme til at lede flere steder, skønnes fordelene langt at opveje ulemperne.

Historisk interesserede privatpersoner har i årenes løb under deres arkivstudier med stor flid udarbejdet forskellige registre, embedsetater o. l. Også arkivfolk har uden for tjenesten skabt sådanne hjælpemidler til brug ved deres private studier. I mange tilfælde er dette materiale blevet overladt til landsarkivet, hvor det nu udgør et værdifuldt supplement til de hjælpemidler, som arkivet selv har udarbejdet. En del privat udarbejdede registre er anbragt i direkte tilknytning til de protokoller og pakker, de angår. Andet af dette materiale er indlemmet i Håndskriftsamlingen eller står til rådighed på læsesalen. Det gælder blandt andet arkivar S. Nygårds sedler over de i landstingets skøde- og panteprotokoller indførte skøder og pantobligationer på hovedgårde, som dannede grundlag for hans hovedgårdsartikler i 4. udgave af Trap: Danmark, og Viborg-historikeren Otto v. Spreckelsens seddelfortegnelser over viede mænd i Viborg indtil 1860 og over mænd, der fik børn døbt i Søndre Sogns kirke i Viborg 1718–74, samt over mænd, der blev viet eller begravet i Viborg, tog borgerskab eller blev indført i bestemte mandtaller m. m.

Det har fra første færd været landsarkivernes opgave ikke blot at opbevare embedernes arkiver, men tillige så vidt muligt at indsamle historisk værdifulde arkivalier uanset deres oprindelse. Det hedder i

Kirke- og Undervisningsministeriets bekendtgørelse af 10. marts 1891, »at kommuner, godser og private personer kan til provinsarkivet aflevere sådanne arkivalier, som skønnes at kunne have historisk betydning«, og i sine vejledende bestemmelser for provinsarkivarerne understregede A. D. Jørgensen, at ingen lejlighed burde forsømmes til at foranledige private arkiver afleveret.

Betydelige mængder private jyske arkivalier har da også fundet vej til landsarkivet. Men meget værdifuldt arkivstof befinder sig rundt om på herregårde, i private samlinger, på biblioteker og andre steder. For landsarkivets besøgende er det selvsagt af betydning at kunne få oplysning om, hvor de eventuelt kan finde supplerende kildemateriale, og landsarkivet søger derfor så vidt muligt at skaffe sig underretning om sådant materiale. Undertiden har det været muligt at erhverve afskrifter eller fotokopier. I andre tilfælde har landsarkivet skaffet sig fortegnelser eller mere summariske oversigter.

Men også ældre jyske arkivalier af offentlig eller halvoffentlig proveniens findes uden for landsarkivet. Det gælder navnlig de arkivalier, der som nedenfor omtalt ligger i Rigsarkivet. Over disse er der udarbejdet en seddelfortegnelse, omfattende bispes-, kapitels- og kirkearkiver, og en foliofortegnelse, omfattende købstædernes rådstue-, gilde-, lavs-, kirke-, kloster-, hospitals- og skolearkiver. Det drejer sig overvejende om arkivalier før 1559, men også enkelte senere, som ad forskellige veje er kommet til Rigsarkivet og trods skellet i 1559 er forblevet dér.

Ikke alt, hvad der afleveres til landsarkivet, finder sit blivende sted her. Mangt og meget, som er uden værdi, kasseres. Herom skal der berettes i et senere afsnit. Andet afgives til biblioteker eller andre arkiver, hvor man skønner, at det naturligere hører hjemme.

I sin tidligere omtalte bog advarer Georg Saxild mod, at man anbringer »sine digte til Amanda eller sine afhandlinger om difteritis hos sugefisken« blandt sine arkivalier. »For alt det, man producerer litterært, hører ikke hjemme i ens arkiv. Ikke engang ens dagbøger er arkivalier. De er litteratur, rimeligvis meget mådelig litteratur, men dog litteratur.« Denne definition på arkivalier, der forviser dagbøger, lejlighedsdigte og alle andre manuskripter fra opbevaring i arkiverne, vil næppe mange af vore dages arkivarer godkende. Den er formentlig ikke uden sammenhæng med det Secherske syn på de statslige arkivers formål. Som hovedregel gælder nu den praksis, at

tryksager og duplikater, som ikke indeholder håndskrevne tilføjelser, er det eneste, der ved ordningsarbejder udskilles til anbringelse i arkivets håndbogssamling eller i et offentligt bibliotek. Herfra gør man dog den undtagelse, at man lader sådant materiale blive liggende, når dets indhold på en ganske bestemt måde vedrører den, arkivet har tilhørt (en forenings trykte love, en trykt beretning om en privatbanes virksomhed, trykte lejlighedsdigte til en bestemt person o. s. v.). Derimod kan det forekomme, at hele en skønlitterær forfatters privatarkiv overlades til et bibliotek, idet opbevaringen af digteres og kunstneres skriftlige efterladenskaber fra gammel tid har været anset for de videnskabelige bibliotekers naturlige opgave, mens arkiverne anses for de rette opbevaringssteder for privatarkiver efter politikere og andre personer, som har spillet en rolle i det offentlige liv. Nogen aftale mellem arkiver og biblioteker herom findes dog ikke.

Mellem arkiverne indbyrdes gælder nogenlunde faste fordelingsregler, bl. a. den, at centraladministrationens og andre hele riget omfattende institutioners arkivalier hører hjemme i Rigsarkivet, de lokale forvaltningsorganers i det pågældende landsarkiv. Alligevel har Rigsarkivet i sin tid ladet arkivalierne fra tiden før 1559 udtage af de ældste, men ikke af de senere, afleveringer til landsarkiverne. Omvendt har landsarkiverne beholdt visse kommissionsarkiver, der måske strengt taget burde være overført til Rigsarkivet, ligesom dette har overladt landsarkiverne enkelte arkivalier, hvis oplysninger kan findes i andet materiale i København (f. eks. de hartkornsekstrakter 1841, som havde været udsendt til sognefogderne). At mikrofilm og fotokopier placeres i andre arkiver end dem, hvor originalerne befinder sig, er en rent praktisk håndsrækning til forskerne og berører ikke det principielle spørgsmål om arkivaliernes fordeling mellem arkiverne. Den moderne fototeknik i forbindelse med, at de fleste gamle dokumenter efterhånden er udgivet, har iøvrigt medført, at spørgsmålet om placeringen i Rigsarkivet af landsarkivernes arkivalier før 1559, som tidligere har givet anledning til en del misstemning, nu har mindre praktisk betydning.

Fordelingen mellem landsarkiverne indbyrdes volder kun problemer i de tilfælde, hvor et embedes distrikt dækker to arkivers område. Efter genforeningen blev der i 1933 oprettet et nyt landsarkiv i Åbenrå for de sønderjyske landsdele, og i 1936 blev det besluttet,

at arkivalier i det nørrejyske landsarkiv, der angår steder, som ligger syd for 1864-grænsen, skulle overføres hertil. I 1947 besluttedes det endvidere at overføre de arkivalier fra tiden før 1864, som angår de otte sønderjyske sogne, der ikke blev afstået ved fredsslutningen. For kirkebøgernes vedkommende blev delingsåret dog 1867, og i de tilfælde, hvor både hoved- og kontraminiesteriebøgerne var afleveret, beholdt landsarkivet i Viborg hovedministeriealbøgerne. I nogle tilfælde volder sådanne delinger mellem landsarkiverne visse praktiske vanskeligheder. Protokoller kan ikke deles, og udskillelsen af enkelte sager i pakkeserierne kan være møjsommelig og tidkrævende. Mange sager angår lokaliteter på begge sider af arkivgrænsen. Benyttelsen af løse akter, som hører til protokoller, der forbliver i det andet arkiv, kan være vanskelig, med mindre de registreres meget omhyggeligt. For publikum kan der opstå tvivl om, hvor sagerne skal søges. Alt i alt er det et åbent spørgsmål, om arbejdet og ulemperne ved sådanne indbyrdes afleveringer ikke undertiden mere end opvejer fordelene.

I 1942 blev Erhvervsarkivet i Århus oprettet. Her placeres nu en del arkivalier, som det tidligere var en naturlig opgave for landsarkiverne at indsamle. Desuden har landsarkivet i Erhvervsarkivet deponeret de forretnings- og industriarkiver, der ikke er så gamle, at hovedparten af de lokale kilder til tidens erhvervshistorie alligevel måtte søges i landsarkivet. Siden 1948 har det været fast regel, at forretningsarkiver, der er indgået som bilag ved behandlingen af konkurs- og dødsboer i dommerarkiverne, deponeres i Erhvervsarkivet.

Endelig har landsarkiverne et grænseproblem til de siden 1937 oprettede by- og egnshistoriske arkiver. Det er fastsat, at disse ikke må modtage og opbevare arkivalier, som efter gældende bestemmelser og hævdvunden praksis hører hjemme i landsarkiverne. Da de lokalhistoriske arkivers domæne er arkivalier af privat oprindelse, bliver der dog naturligvis i høj grad plads for fortolkning. Landsarkivet har i 1964 deponeret en del kopier af tinglæste dokumenter i de by- og egnshistoriske arkiver, hvis områder de vedrører.

NOTER

Litteratur, der er benyttet og ofte kun citeres ved forfatterangivelser: (A. D. Jørgensen:) Vejledende bestemmelser for provinsarkivarerne (1891); V. A. Secher: Om Proveniens- (Hjemmehørs-) Principet (Meddelelser fra det danske Rigsarkiv 1901-05, s. 191-240); (samme:) Bestemmelser for Ordning, summarisk Registrering og Opstilling af Arkivalier m. m. (sammesteds s. 241-260); Georg Saxild: Om arkivvæsen (Statens Bibliotekstilsyns Publikationer VII, 1923); Johan Hvidtfeldt: Håndbog for landsarkivet i Viborg (1956); samme: Arkivvæsen og administration (Arkivvetenskapliga studier 3, 1961, s. 68-82).

1. Provinsarkivar Jespersen var så hårdt angrebet af ledegigt, at han måtte benytte rullestol. Nekrologen over Jespersen er trykt i Meddelelser fra det danske Rigsarkiv 1901-05, s. 90-92.
2. Ordningsplanerne ligger i chartequet Arkivordningsprincipper og -systemer (nr. 75 i Landsarkivets aktplan) og i et læg Kommunale arkiver, der endnu ikke er arkiveret.
3. Oversigten er udarbejdet på grundlag af de forskellige bind af Meddelelser om (el. fra) Rigsarkivet (med Landsarkiverne) 1892-1920 og Meddelelser om Landsarkiverne 1921-60 samt de årsberetninger og forarbejder til årsberetninger, der ligger i landsarkivets eget arkiv.
4. For dem, der benytter landsarkivets registraturer, er det ofte en hjælp, at de kender ordnings- eller opstillingsplanerne, efter hvilke arkiverne er ordnet og registraturerne disponeret. De ordningsplaner, der var gyldige i 1955, er trykt i Johan Hvidtfeldts ovennævnte Håndbog for landsarkivet i Viborg. Når et arkiv er blevet omordnet, kan det være vanskeligt at finde de arkivalier, der henvises til af forfattere, som har benyttet de gamle pakketitler. I sådanne tilfælde kan man have nytte af de oplysninger om flytninger af arkivalierne, der undertiden er givet i marginalnotiser i reversaler og afleveringsdesignationer, i hvilke de gamle titler er anvendt.

Forskningens veje

Det er mit Haab og mit Ønske, at disse Arkiver, der ville blive oprettede rundt om i Landet, maa blive ligesom Midtpunktet for et videnskabeligt Arbejde.

Højskoleforstander F. F. Falkenstjerne i folketinget 19/10 1888.

Det var ikke nogen helt ringe fortrøstning og forventning, der fra flere sider blev næret til de kommende provinsarkivers betydning for det historiske arbejde i Danmark. Forventningerne gjaldt både arkivpersonalet og de forskere, som man regnede med ville komme til arkiverne. At man som givet forudsatte besøg af forskere fra hele landsdelen, fremgår af rigsdagsdebatten om det jyske arkivs placering. Der blev talt for både Århus og Viborg, og et tilbagevendende argument – iøvrigt for begge byer – var, at der skulle være gode trafikforbindelser fra så store dele af Jylland som muligt.

Hvordan gik det så – strømede der virkelig besøgende til fra Viborg og fra den ganske landsdel, og fik de noget ud af deres arkivstudier? Man havde ikke kunnet klage over manglende forhåndsinteresse, i hvert fald ikke hos viborgenserne, der ivrigt havde fulgt bygningens opførelse og – som tidligere nævnt – i stort tal havde efterkommet indbydelsen til at bese det færdige arkiv den 12. august 1891. Men dermed syntes nysgerrigheden også udtømt. Først en måned senere, den 12. september, kom den første besøgende, som ville arbejde i arkivet. Det var skolelærer Anders Hvass fra Hvam, og det første, der blev studeret, var to kirkebøger fra Tvilum sogn. I resten af året 1891 aflagde foruden Hvass 7 personer ialt 14 besøg på læsesalen. I 1892 aflagde 37 personer 290 besøg, og året efter var besøgstallet kun 263. Oberstløjtnant Otto Blom havde tilsyneladende haft ret, da han under landstingets drøftelse af arkivlovsforslaget udtalte: »At arbejde i et sådant arkiv er ikke noget, man gør tilfældigvis efter en pludselig indskydelse; dertil er det et altfor surt og møjsommeligt arbejde at sidde og rage i de gamle papirer.«¹

Nu må det tages i betragtning, at arkivalierne først efterhånden blev afleveret til provinsarkivet i løbet af en årrække, så det var i begyndelsen ret begrænset, hvad man havde at byde på. Dertil kom, at benyttelsen var mere besværlig, indtil arkivalierne blev ordnet og registreret. Men som tiden gik, fik flere og flere dog lyst til at »rage«. I 1894 havde arkivet 487 besøg, året efter 438. Derpå faldt tallet

brat til 271 og holdt sig i de følgende år på et beskedent niveau. Det laveste tal for et helt år udviser 1898 med kun 238 besøg. Men fra 1904 til 1905 sprang tallet op fra 338 til 558, det hidtil højeste, og fra nu af spores en varig, men meget ujævn fremgang. I 1910 nåedes et nyt højdepunkt med 904 besøgende. Først i 1921 kom man dog op over tusind besøg (1182). Herefter tog fremgangen stærkere fart. 1934 passeredes tallet 2000 (2138), 1943 3000 (3227). Herefter faldt det igen noget, indtil det i 1948 igen kom over 3000 (3363). I 1959 passerede man 4000 (4368), 1963 5000 (5824) og i 1964 6000 (6160). I 1965 havde arkivet 6734 besøgende, der benyttede ialt 49.751 protokoller og pakker. Knap så springende, men mere klart, aftegner udviklingen sig, når man betragter de årlige gennemsnitstal for 5-årsperioder:

1891	14	1926–30	1201
1892–95	370	1931–35	1673
1896–1900	269	1936–40	2486
1901–05	384	1941–45	2673
1906–10	582	1946–50	3195
1911–15	706	1951–55	3315
1916–20	866	1956–60	3756
1921–25	1016	1961–65	5472

Udviklingen i Viborg har stort set fulgt samme kurve som ved de andre arkiver. Dog har stigningen været større her, sådan at det nørrejske landsarkiv, der oprindeligt lå i bunden, hvad besøgsantallet angår, nu skiftes med det sjællandske til at ligge i toppen. Antallet af benyttede arkivalier i Viborg er større end ved noget andet dansk arkiv, Rigsarkivet medregnet.

Det er klart, at dette har præget arkivet på mange områder. Læsesalsforholdene blev hurtigt alt for trange og personalet utilstrækkeligt til at holde trit med udviklingen. Men herpå er der heldigvis nu rådet bod. Ser man i dag tilbage på de 75 år, der er gået, siden bemeldte lærer Hvass lidt benøvet – tør man vel forestille sig – kantede sig ind ad læsesalens dør, kan man vist roligt hævde, at her virkelig er skabt et midtpunkt for historisk arbejde. Omkring 12.500 mennesker har aflagt over 140.000 besøg på arkivet og benyttet over en million bind og pakker.

Den, der ikke selv har haft sin gang på en arkivlæsesal, og som ikke er faldet for charmen ved »at rage i de gamle papirer«, vil uvil-

Undersignede ønsker Tilladelse til at gennemføre Højskolekursus
for Viborg c. 1900 Aalborg 1898

Frederik 8. Konge
K. H. P. B.

Undersignede ønsker Tilladelse til at gjen-
nemsætte med de paa i Aarsind som allerede forefæ-
des om Fjends Herred i ældre Tid.

25. Aug. 1898

J. Aarejor
studs. mag.

Viborg

Jeg ønsker gerne
Protokollen efter for de døde Mandkøn
af fjendte sogn for året 1890

Akt 26/8 98

L. A. P. B.
K. H. P. B.

En af landsarkivets mange flittige stamgæster var Jeppe Aakjær. Da han i 1898 indskrev sig i adgangsbogen, var han kun 31 år gammel og endnu ret ukendt; han havde i 1895 taget studentereksamen og studerede et par år derefter historie. Han er født i Fly sogn i Fjends herred, så det er den jyske hjemstavn, han her går i gang med at studere; det blev bl. a. til det store 6-bindsværk »Studier fra Hjemstavn«, der udkom 1930-32. Det var digterens søn, der kom til Viborg som landsarkivar i 1929, året før faderens død.

kårligt spørge: Hvem var alle disse mennesker, og hvad lavede de? Hvem de var, kan arkivets adgangsbøger oplyse. Den ældste adgangsbog angiver indtil 1910 ikke blot de besøgendes navn og stilling, men også deres studieformål. Hvad de arbejdede med, kan indtil 1946 ses af besøgsprotokollerne (dagbøgerne), som oplyser, hvilke arkivalier der er benyttet.

En statistisk bearbejdelse af adgangsbøgernes og besøgsprotokollernes oplysninger kunne sikkert give mange interessante resultater, men ville kræve et meget stort arbejde. Her kan derfor kun blive tale om antydninger og eksempler.

Der eksisterer ingen formelle adgangsbegrænsninger for de danske arkiver. De står åbne for enhver, og benyttelsen af arkivalier på

læsesalen er gratis. Den eneste begrænsning i arkivernes benyttelse består i, at de fleste arkivalier skal have en vis alder – som regel 50 år – før de er almindeligt tilgængelige. Og det kan straks slås fast, at arkivstudier heller ikke rent faktisk er forbeholdt bestemte befolkningsgrupper. Alle samfundslag har fra første færd været repræsenteret blandt landsarkivets gæster. Af de 8 personer, som besøgte arkivet allerede i 1891, var 2 lærere, 1 gårdejer, 1 kaptajn, 1 redaktør, 1 sagførerfuldmægtig, 1 cand. phil. og 1 borgmester. Heller ikke aldersmæssigt har der nogensinde været stillet betingelser for arkivbenyttelsen. Ikke så ganske få personer har i tidens løb begyndt deres arkivstudier allerede som skoleelever. Det gælder f. eks. landsarkivets chef fra 1929 til 1945, senere rigsarkiver Svend Aakjær. Han aflagde allerede som 16-årig sit første arkivbesøg i januar 1911 sammen med faderen Jeppe Aakjær, der siden 1898 havde været en af arkivets flittigste stamgæster. Som naturligt er, har folk fra Viborg og dens opland udgjort en forholdsmæssigt meget stor del af arkivets besøgende gennem årene. Af de 8 personer i 1891 var de 7 lokale folk, mens 1 kom fra Randers. I 1892 kom af 37 besøgende 19 fra byen og oplandet, 8 fra det øvrige Jylland, 8 fra andre egne af landet, og 2 kom helt fra U. S. A. Ser man på det samlede antal arkivbesøg, tæller de lokale folk selvsagt endnu langt stærkere i statistikken. Ikke mindst var nogle af byens militærpersoner fra starten overordentlig flittige arkivgæster. Af de ialt 290 besøg i 1892 tegnede 2 af garnisonens kaptajner sig for ikke mindre end 200. Af de 263 besøg i 1893 blev 111 eller op imod halvdelen aflagt af en enkelt historisk interesseret oversergent, mens de to nævnte kaptajner dette år kun kom ialt 55 gange. Alt i alt er det et meget alsidigt udsnit af landets befolkning, som foruden de hel- og halvprofessionelle historikere er kommet på arkivet i årenes løb. Skal man pege på et par grupper, der har været forholdsmæssigt særlig stærkt repræsenteret, må det blive skolelærerne og præsterne, som allerede i de første 5 år tilsammen udgjorde op mod en fjerdedel af ialt 240 forskellige besøgende. Men også militære og sagførere har – navnlig i de første år – været godt repræsenteret, de første med 18 og de sidste med 16 personer i den nævnte periode. Ikke helt få politikere har haft ærinde på arkivet, heriblandt også tidligere eller senere ministre. At P. Munch kom her gennem et par perioder, bliver senere udførligere omtalt. Men også hans forgænger som udenrigsminister, dr. L. Moltesen, har været

her. Selveste I. C. Christensen studerede kirkebøger på arkivet i 1910, den senere indenrigs- og kultusminister Enevold Sørensen granskede i kirkebøger og tingbøger fra Kolding i 1893, og i 1897 arbejdede »den første husmand i kongens råd«, daværende folketingsmand Anders Nielsen med sit fødesogn Tapdrups kirkebøger.

Slægtsstudier har i hele landsarkivets historie været det formål, som langt den største part af de besøgende har arbejdet med. Kirkebøgenes og skifteprotokollernes blade er år ud og år ind blevet flittigt vendt af tusindvis af mennesker ikke alene fra Nørrejylland, men fra hele landet, ja fra alle egne af kloden, hvor danske og danskes efterkommere lever. Med hensyn til uddannelse og erhverv er slægtsforskerne en yderst blandet gruppe, spændende fra arbejder og husmand til professor og minister, ja, som vi så: til den forhenværende konseilspræsident. Man bemærker, at ikke få forfattere har følt trang til at søge tilbage i slægtens fortid. I flæng kan nævnes: Sigurd Elkjær, Niels Jeppesen, L. Larsen-Ledet og Johan Skjoldborg. Til amatørernes hærskare kommer en mindre gruppe af professionelle genealoger eller store personalhistoriske samlere, som, hvad antallet af arkivbesøg og arkivalieforbrug angår, tæller stærkt i statistikken. Vi nævner atter i flæng: Th. Hauch-Fausbøll, som udgav talrige monografier, især over det højere borgerskabs genealogi, og drev en udstrakt genealogisk-journalistisk virksomhed, M. Grohshennig, der blandt andet samlede stof til fortsættelse af Wibergs præstehistorie, E. Quistgaard, som supplerede Wiberg med de præstehustruer, »der helt eller delvis manglede«, provst I. Vahl, som besøgte arkivet for at finde efterkommere af Anders Sørensen Vedel, og kredslæge Kr. F. Carøe, der udgav lægeetater. Der kan endvidere være grund til at nævne grosserer H. Friis Petersen, der samlede et værdifuldt, men utrykt materiale om danske studenter og seminarister. En del af hans samlinger blev efter hans død overdraget til landsarkivet, som uden ejer flere andre omfattende personalhistoriske samlinger, tilvejebragt gennem mange års flittigt arbejde af trofaste arkivgæster.

Det varede ikke længe, før det gik op for en og anden, at arkivstudier også kunne tjene praktiske formål. Jurister – både fra byen og hele landsdelen – kom for at efterse overrettsdomme eller for at gennemgå skifteprotokoller m. m. Men også i andre forbindelser kunne et arkivbesøg måske vise sig givtigt. Således angav en besøgende, at han ønskede oplysninger om et gavebrev eller testamente

fra en slægtning, en lærer ville have ren besked om, hvordan det forholdt sig med brændselslegat og højtidsoffer i hans sogn, og en student søgte oplysning om sit slægtskab med stifteren af Hassagers Kollegium. Undertiden kan man måske ligefrem ane et lille drama bag adgangsbogens nøgterne oplysninger. I foråret 1898 havde arkivet besøg af to gårdmænd fra Vammen, som ønskede at undersøge, hvordan jorden i sin tid var blevet udskiftet i Vammen by. Det er i sig selv ikke særlig bemærkelsesværdigt, men da de to mænd kom hver for sig med halvanden måneds mellemrum, kan man nok gøre sig sine tanker om forholdet mellem dem og deres interesse for jordens fordeling i byen.

Mens landsarkivet endnu rummede samlingen af nørrejyske aviser, kom der også adskillige for at studere de gamle blade. Ofte var der vel kun tale om at efterse en eller anden notits eller undersøge en bestemt begivenhed, men i andre tilfælde var formålet mere fagligt betonet. Den socialdemokratiske Århus-redaktør Harald Jensen studerede i flere dage gamle numre af Aarhus Amtstidende, og adjunkt H. Chr. C. Mortensen – den berømte »Fugle-Mortensen«, der grundlagde den moderne ringmærkning – skulle bruge Viborg Stiftstidende for at studere vejforholdene i 1901.

Fælles for størsteparten af de nævnte er, at deres besøg på arkivet har været til egen fornøjelse eller gavn. I de fleste tilfælde har resultatet af studierne ikke været beregnet for en større kreds. Anderledes forholder det sig med en anden stor gruppe af besøgende: lokalhistorikerne, der hurtigt kom til at sætte deres præg på læsesalen. Interessen for lokalhistorie – i reglen samlet om hjemegnens historie – er vel tit udsprunget af et ønske om at *vide*, men oftest har den medført en trang til at *meddele*, det vil sige skrive bøger eller artikler i den lokalhistoriske årbog. Det ville føre meget vidt at give en udtømmende fremstilling af, hvor megen jysk lokalhistorie, der bygger på arbejde med materiale i landsarkivet, men det vil næppe være muligt at finde mange betydende jyske lokalhistorikere, der ikke i længere tid har arbejdet på læsesalen her. Der er en klar sammenhæng mellem landsarkivets oprettelse og væksten i det lokalhistoriske arbejde. Hvis ikke arkivalierne var blevet samlet, registreret og gjort tilgængelige, havde de to sidste menneskealdres rige udvikling på dette område ikke været mulig. Det er næppe for meget sagt, at de amtshistoriske årbøger ikke kunne tænkes – i hvert fald ikke i deres nuværende

Ældre folk, der har været stamgæster på den oprindelige læsesal, beretter om den intime arbejdslykke, der herskede her. På billedet kigger vi indenfor i læsestuen i de gode gamle dage før første verdenskrig — i 1909. Længst til venstre sidder Hugo Matthiessen, den fine kulturhistoriker, bag ham står oberstløjtnant Søegaard, medudgiver af »Danske Vider og Vedtægter«, så følger assistent (arkivar) Hans Knudsen (i Viborg 1906-24), landsarkivar Saxild og — ikke Jeppe Aakjær! — men registrator, mag. art. Anders Pedersen (i Viborg 1907-11).

skikkelse – uden et landsarkiv. Lad så være, at adskillige lokalhistoriske studier måske burde være fordøjet noget bedre, før de blev forelagt en bredere kreds. Tilbage står dog et stort og imponerende arbejde, hvis kvalitet som helhed har været i stadig vækst.

Selvom man holder sig til de første tiår af arkivets historie, er antallet af lokalhistorikere så stort, at der kun kan være tale om at fremhæve enkelte navne. En af de første, der kom her, var rådstuearkivar O. Nielsen, som samlede stof til sine bøger om vestjyske herreder. Lærer P. Storgaard-Pedersen, Hee, studerede Ulfborg herreds historie, lærer A. Gaardboe sin hjemegn Vendsyssel, lærer Kr. Fuglsang sandflugten i Thy og redaktør P. Eliassen fra Kolding de otte sognes historie. Også købstæderne fik deres historikere. Den unge Hugo Matthiessen angav – med en vending, der må siges at være

karakteristisk for ham – at han ville studere »staden Fredericias historie«, og overlærer J. Hoffmeyer var en flittig forsker af Århus bys historie og havde dertil hjælp af både sin kone og sin søn. To lokalhistorikere fortjener at nævnes særskilt: Jeppe Aakjær og Carl Klitgaard. Deres første besøg fandt sted med få års mellemrum omkring århundredskiftet, og begge fortsatte de deres arkivstudier livet igennem. Resultatet af deres virke blev stort både i omfang og kvalitet. Deres artikler vejer tungt såvel i Skivebogen og Vendsysselske Aarbøger som i Jyske Samlinger. Dertil kommer adskillige selvstændige værker, hvis emner og historiske betydning rækker et godt stykke ud over hjemegnen og dens historie og jysk lokalhistorie iøvrigt. Især kan man måske fremhæve Aakjærs tre bind store, meget grundige værk Steen Steensen Blichers Livs-Tragedie.

Jeppe Aakjær var gennem mere end 30 år en meget flittig gæst ikke blot på læsesalen, men også i embedsboligen som nær ven af landsarkivar Saxild. Ved dennes forestående afgang skrev han – på melodien: Hr. Peder kasted runer over spange – et afskedsdigt, som tryktes i Viborg Stifts Folkeblad den 19. september 1929. Med følgende sørgmuntre vers, der dog ikke – det må man vist erkende – kommer helt på højde med hans bedste poesi, ser han tilbage over rige forskerår i landsarkivet:

Med vemod går min tanke til arkivet,
 hvor sent jeg sad med Klio klemmt om livet.
 Jeg kunde ikke slippe
 den slanke liljevand,
 som alt ved første møde
 fik tændt min sjæl i brand.
 Det er sandt: Klio hun var kilden,
 men, min ven, du har øget ilden
 tusindfold.

Arbejde med lokalhistorie fører let over i kulturhistorien, og springet til den egentlige rigshistorie er heller ikke stort. En af arkivets første og gennem mange år hyppigste gæster var kaptajn Th. J. Søgaard, der samlede og offentliggjorde en mængde af de gamle vider og vedtægter, som giver så udmærkede oplysninger om livet og arbejdet i fortidens landsbyer. Blandt andre, der arbejdede med kulturhisto-

riske emner, kan nævnes folkemindesamleren lærer Evald Tang Kristensen, som også fra de tidligste år var stamgæst, og højskolelærer Søren Alkær sig, der ved sit første besøg angav at ville studere smugleri ved Kongeåen og ulovlig brændevinsbrænding. Der kan endog nævnes et par forskere, hvis livsgerning synes at have sit udgangspunkt i arkivstudierne i Viborg. Museumsmanden Chr. Axel Jensen kom her allerede som ung student for at benytte skifte- og auktionsprotokoller fra Ålborg. For den, der kender hans senere værker, er det ikke overraskende, at han ville studere guldsmede og snedkere. Den unge arkitekturhistoriker Vilhelm Lorenzen skrev i adgangsbogen, at hans ærinde var »Vor Frue kirke og hospitalet i Aarhus«, og tre år senere udsendte han den bog med samme titel, der skulle blive den første i en lang række behandlinger af gejstlige bygningsværker. En anden bygningshistoriker, professor R. Mejborg samlede fra 1893 stof i tingbøgerne til sit værk »Nordiske Bøndergaarde«, hvoraf han i 1892 havde udsendt 1. bind (om Slesvig). Af fortsættelsen »Danske Bøndergaarde« fik han kun udsendt 2 hæfter inden sin død i 1898. Der er formentlig også en nær sammenhæng mellem Gustav Bangs benyttelse af kirkebøger på arkivet i årene efter 1901 og hans »Kirkebogsstudier – bidrag til dansk befolkningsstatistik og kulturhistorie i det 17. århundrede«, der udkom i 1906, og som er et af flere eksempler på, at kirkebøger kan anvendes til andet end slægtsforskning.

Med flere af de nævnte forskere er vi allerede langt inde i den egentlige rigshistorie, hvis grænser til både personal-, lokal- og kulturhistorien forøvrigt er meget vanskelige at drage. Rektor A. Heise, Viborg, bevægede sig på alle disse områder og var, som man kunne vente, en flittig arkivgæst lige fra de første år. Den norske professor Ludvig Daae studerede på landsarkivet Norges providering under Napoleonskrigen.

I 1900 erhvervede to unge forskere doktorgraden på studier over købstadstyrelsen i Danmark. De jævnaldrende studiefæller M. Mackeprang og P. Munch havde uafhængigt af hinanden fattet interesse for emnet, men enedes om at »skifte og dele stoffet«, således at Mackeprang behandlede tiden fra Valdemar Sejrs til Christian IV.s købstadforordning af 1619, mens P. Munch tog sig af tiden herefter indtil 1848. En del af materialet til disse værker blev indsamlet på arkivet i Viborg, hvor de to mænd sad side om side på læsesalen. Der blev arbejdet intenst. P. Munch var på arkivet i to omgange: først i

juleferien 1897–98, hvor han ved provinsarkivar Saxilds velvilje kunne tage både 2. juledag og nytårsdag i brug, dernæst i sommerferien 1898, hvor han også på søndage er indført i besøgsprotokollen. De to doktorafhandlinger er interessante som meget tidlige eksempler på, hvilken betydning det havde for den historiske forskning, at det hidtil spredte arkivmateriale nu var blevet samlet og gjort let tilgængeligt. De to historikere påskønner i forordene dette, stærkest Mackeprang, som bl. a. skriver: »Takket være de nyoprettede provinsarkiver har der dog stået et så langt større materiale til min rådighed, at min bog selv på de punkter, hvor den falder sammen med min forgængers fremstilling [o: P. V. Jacobsens afhandling: »Bidrag til fremstilling af det danske købstadvæsen under kongerne Christian III og Frederik II«], forhåbentlig ej vil være overflødig.«

Men også andre videnskabsdyrkere end historikerne fandt vej til arkivet. Stednavneforskere og filologer som Marius Kristensen og Gunnar Knudsen havde her adgang til et næsten udtømmeligt materiale. Litteraturhistorikeren, professor Julius Paludan kom for at finde oplysninger om digteren Tøger Reenbergs familieforhold. Kunsthistorikeren Francis Beckett benyttede under sit besøg i 1894 bl. a. regnskaber fra Viborg Sortebrødre kirke, og året efter udkom hans bog om altertavler i Danmark fra den senere middelalder, hvori han mellem andre behandler den pragtfulde altertavle i Sortebrødrekirken, nu Søndre sogns kirke.

Også nationaløkonomerne har kunnet øse af kilderne i landsarkivet. Det besøg, som Axel Rubow aflagde på arkivet i 1913, har utvivlsomt leveret noget af stoffet til hans disputats fra 1915 om renteforholdene i Danmark fra reformationen til Christian V.s Danske Lov. En sikker forbindelse mellem arkivstudier i Viborg og videnskabelig produktion er der i hvert fald for to andre nationaløkonomers vedkommende. Den daværende stud. mag. K. A. Wieth Knudsen kom i 1900 med det formål at studere landstingets skøde- og pante-protokoller for at finde »materiale til oplysning om prioritetsrenten«. Året efter fik han universitetets guldmedalje for en afhandling om hovedtrækkene i kapitalrentens historie i Danmark siden midten af forrige århundrede. Guldmedalje fik ligeledes den senere professor Axel Nielsen for afhandlingen »Priser 1650–1750« året efter, at han i 1904 i arkivets adgangsbog havde oplyst, at han ville studere priser i Danmark i dette tidsrum.

Noget senere kom også teologerne med. De to doktorer Michael Neeindam og L. J. Koch benyttede begge arkivalier fra Ribe stift, og for Kochs vedkommende er der sikkert tale om forstudier til hans »Brorsonstudier«, der udkom et par år efter hans første besøg på arkivet. Også skolehistorien har naturligvis haft sine dyrkere. Skoledirektør Joakim Larsen, Frederiksberg, kom på arkivet første gang i 1904 for at samle »materiale til almueskolens historie i 17de og 18de århundrede«, og lærer Laurits Pedersen, Helsingør, søgte i 1907 oplysning om »modersmålsskoler i det 17. århundrede«.

Som det fremgår af det allerede anførte, var spændvidden i studieområderne fra første færd meget betydelig. På snart sagt alle historiens felter åbnede arkivets oprettelse forskningsmuligheder som aldrig før for både læg og lærd. Der er næppe noget væsentligt område af samfundslivet i alle dets aspekter, til hvis udforskning arkivets materiale ikke i tidens løb har ydet større eller mindre bidrag. I 1890'erne begyndte cand. pharm. E. Dam at samle materiale til de danske apotekers historie. Resultaterne blev fremlagt i hans bøger om enkelte apoteker og afsluttet med en sammenfattende fremstilling. Mindre fredeligt var den side af samfundslivet, som kaptajn K. C. Rockstroh havde valgt sig: forsvarsvæsen efter 1615. Rockstroh begyndte at komme på arkivet i 1905, og fire år senere begyndte udgivelsen af hans værk om udviklingen af den nationale hær i Danmark, som behandler tiden fra 1614 og frem til 1808.

Mere særprægede og specielle studieformål forekommer også i adgangsbogen. En malerinde med speciale i blomster og frugter kom for at studere »rococo-bogstaver i gamle skrifter«. En pensioneret lærer ønskede oplysning om en gammel kanes alder. »Den er fra Dollerup ved Viborg.« Kirkeværgen i Mønsted søgte i 1908 oplysning om, »hvorvit det er så, at Thordenskjols tjener Cold ligger begravet på Mønsted kirkegård, da der ved kirkegårdens regulering er fundet en større meget medtaget sten, hvorpå navnet Cold findes.«

At også skønlitterære forfattere har kunnet hente inspiration og finde stof i landsarkivets righoldige samlinger, kan vel ikke undre. Som eksempler herpå kan nævnes, at journalisten og polarforskeren L. Mylius-Erichsen på arkivet studerede strandinger samme år, som hans »Nye Strandingshistorier« udkom, og at Thit Jensen studerede Lerkenfeldts (det tidligere Bonderup) historie et par år, før hun udsendte sin historiske roman om Jørgen Lykke til Bonderup.

En del af de nævnte og mange andre blev efterhånden stamgæster på arkivet gennem kortere eller længere perioder. Man har indtryk af, at læsesalen i de første årtier var præget af en vis stilfærdig hygge. Livet her og livet i den lille provinsby synes at have passet sammen. En fornemmelse af den stemning, der har hvilet over miljøet, får man gennem et brev, som den daværende Viborg-arkivar Hans Knudsen skrev til en kollega i begyndelsen af den første verdenskrig: »Viborg er som sædvanlig Torneroses slot, hvortil verdens larm ikke når, og hvor man sover blideligen. Det er så fredlyst der, at selveste generalissimus Tuxen næsten hver dag har tid til at granske, hvad man foretog sig i 1714 uden hensyn til, hvad der sker i 1914.«²

Efterhånden som besøgstallet steg, blev der dog måde med stilfærdigheden og hyggen. Navnlig i løbet af 1920'erne tog besøgene stærkt til, og forholdene på læsesalen – eller læsestuen, som lokalet med større ret kaldtes – blev mere og mere utålelige. Landsarkivar Svend Aakjær førte en meget energisk og temperamentsfuld kamp for at få bevilget penge til en ny læsesal. I en ansøgning fra 1931 har han givet en meget malende skildring af de bestående tilstande.³

Midt i det kun 7 meter lange og 4 meter brede rum var der anbragt to store borde, hver med 6 siddepladser. Ved det ene bord var en af pladserne optaget af landsarkivaren, der yderligere behøvede en plads til sine embedssager og en til de arkivalier, han arbejdede med. Ved samme bord sad den ældste arkivar, så her var kun to pladser til overs til besøgende. Ved det andet bord var der plads til yngste arkivar, registratoren og arkivbetjenten, så her kunne anbringes tre besøgende. Når alle stole var i brug, var der bag dem kun nogle små strimler gulv, hvor der tilmed skulle være plads til tre store papirkurve, kakkellovnen med kulkassen, et skrivemaskinebord med stol, en trappestige og bornholmeruret. Både sommer og vinter var luften meget beklumret, og om vinteren var der tilmed så generende fodkulde og træk fra vinduerne, at alle de ansatte og de fleste af de besøgende måtte iføre sig sivsko. Roen blev ofte forstyrret af en klaprende skrivemaskine og højtlysning af to funktionærer, som konfererede de udskrifter af embedsprotokoller, arkivet skulle levere.

Den nære kontakt mellem personale og besøgende kunne under disse forhold have sine mindre hyggelige sider. Aakjær fandt det ikke behageligt at skulle sidde midt iblandt de besøgende med embedskorrespondance og regnskabsføring, undertiden flankeret af to besø-

Ved ombygningen i 1936 lykkedes det omsider Svend Aakjær at skaffe landsarkivaren sit eget kontor. Det var ikke stort, men hyggeligt, med faste reoler af umalet egetræ og indbygget sofa. Der var en dør ind fra privatboligens entré. Aakjær var første gang kommet på arkivet i 1911 som stor skoledreng og kom til at sidde i chefstolen fra 1929 til 1945. Han er her fotograferet ved sit skrivebord i 1941; bemærk kongemærket i reverset.

gende, der med interesse kunne følge arkivets embedsforretninger, både de skriftlige og de mundtlige, når arkivgæster skulle drøfte prekære sager som alimentationsbidrag, æresoprejsnings- og arvesager, ejendomstrætter, skeldisputer, vejrettigheder og lignende. Sommeren 1931 havde været særlig slem. Der havde flere gange i løbet af sommerferien været både 10 og 12 besøgende, så man havde måttet sætte ekstra borde ind. På sådanne dage var arkivets embedsarbejde praktisk talt lammet. Der stod borde og stole foran alle skabe og hylder med arkivets journaler, kopibøger og journalsager. Hverken håndbøger eller kontorrekvisitter var tilgængelige, ja knap nok arkivets registraturer, som dog var nødvendige ved ekspeditionen af de besøgende. På de helt travle dage kunne personalet overhovedet ikke sidde ned, men var på stadig vandring ud og ind for at ekspedere arkivgæsterne. Den værste dag den sommer var dog den 28. juli, hvor der

var ikke mindre end 17 besøgende på en gang. Efter at de 13 var blevet anbragt – blandt andet ved 3 ekstra borde – fik nr. 14 skrivemaskinebordet. Skrivemaskinen måtte man anbringe og betjene på en arkivkasse i magasinet. Nr. 15 – en amtslæge – måtte ekspederes stående, og nr. 16 anbragtes i entréen (fælles for læsestue og landsarkivarbolig), hvor han forgæves søgte at fange lidt lys fra indgangsdøren og samtidig var til gene for og generedes af »trafikken« ud og ind. Nr. 17 endelig gjorde den næstsidste funktionær på læsestuen hjemløs, således at kun en af personalet var tilbage.

De følgende år blev forholdene endnu værre, og Aakjær udsendte det ene temperamentsfulde »nødråb« efter det andet. Omsider blev han bønheørt. I 1935 bevilgedes der penge til en ny læsesal, som blev opført i vinteren 1935–36 og taget i brug den 20. april 1936. Men da besøgstallet stadig steg – fra 1936 til 1937 sprang det fra 1629 til 2582 – blev også den ny læsesal alt for lille i løbet af en snes år. Selv under »normale« forhold var den efterhånden så pakket med mennesker, at det næppe var helt i overensstemmelse med sundhedsvedtægten. Og i ferietiden og på de såkaldte »degnedage« (skolefridage), hvor tilstrømningen var størst, måtte landsarkivaren rømme sit kontor. Hans skrivebord blev så ryddet for papirer og afgav plads til 6 besøgende. De sad ikke godt, og var de først blevet anbragt, havde de vanskeligt ved at komme derfra igen.

Først efter opførelsen af den nye arkivbygning kan man sige, at landsarkivets læsesalsforhold holder en rimelig standard. Man må beundre de mange, der har kunnet arbejde under de tidligere fortvivlede forhold, og undres over det stadigt stigende besøgstal. At dårlige læsesalsforhold har holdt mange andre borte, tør man nok slutte af de stærke spring i besøgskurven, som sætter ind både efter 1936 og efter, at den nuværende læsesal blev taget i brug i 1963. Så stærkt stiger kurven i de allersidste år – besøgstallet er fordoblet siden 1958 –, at man allerede må se den dag i møde, da pladsproblemet på ny vil melde sig, i hvert fald på de store besøgsdage. Til alt held har arkivet nu mulighed for midlertidigt at indrette en mindre reservelæsesal i nordgavlen af den gamle arkivbygning.

Det vil næppe være muligt konkret at angive årsagerne til den vældige stigning i besøgstallet i årenes løb, endsige at pege på en enkelt afgørende faktor. At det måtte tage sin tid, før kendskabet til arkivernes eksistens og til de muligheder, de bød på, trængte ud i

videre kredse, er vel en rimelig forklaring på, at tilstrømningen ikke var overvældende i de første år, og dermed tillige på, at der efterhånden måtte komme en vis tilvækst. At befolkningstallet er mere end fordoblet siden landsarkivets oprettelse, har naturligvis heller ikke været uden betydning. Men disse forhold kan ikke forklare hele stigningen. En øget historisk interesse, hvori arkiverne i kraft af en vekselvirkning har deres andel, må have spillet en væsentlig rolle i forbindelse med stadig bedre muligheder for at dyrke denne interesse. De fleste mennesker har i løbet af de sidste 75 år fået betydelig mere fritid – kortere arbejdsdag og længere ferier – og en større realløn. Derved har mange fået muligheden for at komme på arkivet, hvad der ikke mindst mærkes på lørdag eftermiddage og i ferietiderne. Større velstand og bedre samfærdselsmidler – i de seneste år ikke mindst ved motoriseringens udbredelse til alle befolkningsgrupper – har for mange mennesker gjort en rejse til Viborg til en forholdsvis let og økonomisk overkommelig sag. Både fysisk og psykisk er der blevet et overskud af kræfter til at beskæftige sig med »unyttige« ting som arkivstudier. En vis betydning for besøgstallets vækst har oprettelsen af det jyske universitet i Århus selvfølgelig haft. En del historiestuderende – men også andre studenter – fandt hurtigt vej til Viborg. Dog kan man i denne forbindelse nok beklage, at universitet og arkiv ikke er kommet til at ligge i samme by. At drøfte, i hvilken det burde have været, er naturligvis i dag ørkesløst. Et større fag-historisk islæt på arkivets læsesal og en mere alsidig udnyttelse af dets rige samlinger ville utvivlsomt være blevet en naturlig følge af en lettere kontakt mellem de to institutioner. Trods den store lettelse i samfærdselsmulighederne spiller afstande dog stadig en rolle. De egentlige slægtsforskere udgør formentlig i dag en forholdsmæssig større andel af arkivets besøgende end tidligere, og gruppen rekrutteres som nævnt fra meget brede befolkningslag. Om årsagerne til den stærkt øgede interesse for slægtsforskning kan man kun gisne. Det er dog næppe helt forkert at antage, at den moderne samfundsudvikling, hvor stadig større dele af befolkningen skifter miljø, har spillet en væsentlig rolle. For det bofaste menneske med rod i sin hjemstavn er slægt og afstamning noget nærværende og selvfølgeligt, som man ikke behøver at søge viden om på anden hånd. At trangen til at søge viden om sit udspring tidligt og stærkt har vist sig hos danske udvandrere og deres efterkommere, synes at bekræfte formod-

ningen om miljøskiftets betydning. Talrige dansk-amerikanere har i årenes løb benyttet et besøg i det gamle land til at søge oplysninger i arkiverne. Endnu flere har ad skriftlig vej søgt kundskab om deres forfædre.

At besøgstallet er steget stærkere i Viborg end ved de andre arkiver, skyldes sikkert i nogen grad, at man her gennem mange år har udfoldet en temmelig omfattende arkivpædagogisk aktivitet med kursus, foredrag og omvisninger for skoleklasser og foreninger, hvortil nu er føjet en fast udstilling. Megen avisomtale i forbindelse med landsarkivets store udvidelse har vel også gjort sit til at sprede kendskab til institutionen i tidligere arkivfremmede kredse.

Når læsesalen i højere grad end tidligere præges af slægtsforskerne, skyldes det dog ikke alene, at denne gruppe er steget stærkt i antal. Det hænger også sammen med, at fjernbenyttelse af arkivalier gennem udlån og fotografering i dag spiller en stor og stigende rolle og navnlig gør det for den videnskabelige udnyttelse af arkivstoffet. Der kommer selvfølgelig stadig både lokal- og faghistorikere hertil. Det er ikke længe siden, at læsesalen på samme tid rummede tre forskere – heraf en englænder –, som samlede materiale til doktorafhandlinger. Men gennem en liberal udlånspolitik og ved mikro-fotografering kan forskere, som arbejder med et forholdsvis koncentreret arkivmateriale spare mangt et kostbart arkivbesøg fjernt fra deres hjemsted.

Allerede fra begyndelsen har landsarkivet udlånt arkivalier, først og fremmest til embederne, men også i en vis udstrækning til brug for kvalificerede videnskabelige forskere på andre arkivlæsesale. Efterhånden er udlånsvilkårene blevet lempet både med hensyn til, hvem der kan låne, og hvortil udlån kan finde sted. Alle centralbiblioteker og en del større købstadsbiblioteker samt visse andre institutioner, som råder over brandsikre rum og iøvrigt vil og kan yde den fornødne garanti med hensyn til sikker opbevaring og tilsyn med arkivaliernes benyttelse, er i dag godkendt som udlånssteder. Men udlånsvirksomheden har dog visse grænser. Sikkerhedsmæssige hensyn spiller en rolle. Meget gamle og særligt værdifulde arkivalier kan ikke udlånes. Arkivalier udlånes heller ikke, hvis talen blot er om at finde en enkelt eller få oplysninger, som ligeså godt kan fås gennem en afskrift eller en fotokopi. Men navnlig er alle sådanne arkivalier undtaget fra udlån, som benyttes hyppigt på arkivernes læsesale. Det

gælder bl. a. kirkebøger, skifte- og fæsteprotokoller, skøde- og pantebøger, borgerskabsprotokoller og lign., altså netop de arkivalier, som slægtsforskeren først og fremmest benytter, og som han har et naturligt krav på altid at kunne få stillet til rådighed på læsesalen.

I forhold til forbruget på læsesalen er antallet af udlånte bind og pakker temmelig beskedent. I 1890'erne lå det på højst et par snese om året. I 1920'erne passede tallet 100, i 1953 lå det på 222, og i 1965 udlåntes 659 bind og pakker foruden 125 til brug for embederne. Næsten hele udlånet sker til lokal- eller rigshistorikere, der arbejder med en publikation for øje, f. eks. en sognehistorie, bidrag til Trap: Danmark, til Nationalmuseets kirkeværk eller til en doktorafhandling. De udlånte arkivalier har derfor gennemgående en meget intensiv udnyttelse, langt mere end de hundredevis af protokoller og pakker, som daglig passerer læsesalens skranke – ofte for kun at benyttes til et enkelt eller nogle få opslag.

Den anden udvej, forskerne har til at undgå langvarige og kostbare studieophold i arkivbyerne, er benyttelse af mikrofilm. For 35 øre – ved større mængder noget billigere – kan man få lavet en optagelse, som kan rumme to sider, hvis skriften er nogenlunde klar. Ønskes desuden forstørrelser, bliver der naturligvis tale om væsentligt større beløb. Film og eventuelt forstørrelser giver mulighed for at benytte arkivstoffet hvor som helst, hvad der for mange forskere selvsagt er en meget stor fordel. Læseapparater til mikrofilm findes i mange former, hvoraf de simpleste ikke er dyrere, end at de meget hurtigt kan tjene sig ind. Landsarkivet har siden sin udvidelse rådet over et fotografisk atelier, hvor der i 1965 blev foretaget godt 4000 mikrofilmoptagelser.

Til arkivets 6734 besøg i 1965 skal altså lægges et ikke ubetydeligt antal fjernbenyttelser, hvis størrelse det dog ifølge sagens natur er umuligt at vurdere med nogen som helst sikkerhed. Da talen for en meget stor del, ikke mindst hvad udlån angår, er om videnskabelige forskere, vil det sige, at en ikke uvæsentlig del af arkivets udnyttelse i videnskabelig henseende sker uden for arkivet.

Det er for landsarkivet en selvfølgelig og central opgave at lette forskerne mest muligt i adgangen til det kildemateriale, de har behov for. Jo mere arkivalierne udnyttes, des bedre opfylder arkivet sin egentlige mission. For mange – ikke mindst lokalhistorikere – er udlånsvirksomheden en nødvendig forudsætning for deres arbejde. Da

førstelærer Alfred Kaae, en af Jyllands flittigste og kyndigste nulevende lokalhistorikere, i 1962 modtog Dansk Historisk Fællesforenings årbogspris for en afhandling om Lundenæs len, takkede han arkivvæsenet »for den liberale udlånspolitik, uden hvilken afhandlingen aldrig var blevet til noget.«⁴ Men når det er sagt, må det tilføjes, at fjernbenyttelse af arkivalier også kan rumme en vis fare for forskerne, nemlig den at der ikke sker en tilstrækkelig alsidig udnyttelse af det samlede kildemateriale. Kun i de færreste tilfælde kan en historisk undersøgelse gennemføres til bunds på grundlag af indholdet i nogle få protokoller og pakker. Oftere må forskeren bevæge sig viden om og forfølge spor, der fører ham rundt gennem mange af arkivets samlinger. Det kræver brug af de registraturer og andre hjælpemidler, der står til rådighed på læsesalen, og som kun kan benyttes dér. Råd og vejledning hos arkivpersonalet kan ligeledes kun hentes på stedet. Om alt for mange lokalhistoriske arbejder gælder det desværre, at deres værdi er stærkt forringet af, at væsentligt kilde-materiale er overset eller i hvert fald ikke benyttet. Fjernbenyttelse af arkivalier kan være et yderst værdifuldt supplement til arkivstudier på stedet, men de kan kun sjældent helt erstatte dem.

De forventninger, der i sin tid blev stillet til de kommende provinsarkivers betydning som centre for den historiske forskning, knyttede sig ikke alene til de forskere udefra, som ventedes at ville benytte arkivernes samlinger, men også til selve arkivpersonalet og dets videnskabelige indsats. Det fremgår allerede af Kultusministeriets bemærkninger til arkivlovsforslaget, hvori det bl. a. hedder: »Det ligger desuden i sagens natur, at stiftsarkivaren [o: landsarkivaren] må blive det naturlige midtpunkt for oplysningen af sin egne historie, f. ex. udgiver af de dertil bestemte tidsskrifter, og komme til at stå i forbindelse med mænd, som sysler med lignende studier.«⁵ Men også fra rigsdagens side kom sådanne forventninger til udtryk under debatten af lovforslaget. På et enkelt punkt knyttede der sig hertil en næsten rørende omsorg for arkivpersonalets helbred. Overretssagfører Theodor Leth udmalede temmelig drastisk, hvorledes arkivalierne i uopvarmede magasiner ville virke som isblokke, der holdt temperaturen nede. Der var behov for opvarmning, idet det var vigtigt, at der blev sørget for arkivembedsmændenes sundhed, »fordi det ikke er en sag, som man kan gå til den ene dag og gå fra den anden, det at være arkivembedsmand. Når man skal orientere sig i arkiverne og

blive fortrolig med dem, så udfordrer det egentlig, at man ofrer det det meste af sin livsgerning . . . det kommer meget an på vedkommendes hukommelse, orienterings- og divinationsevne for at finde de pågældende akter, som søges.«⁶ Leth havde selv i Gehejmearkivet og i Kongeriget Arkiv haft lejlighed »til at beundre den udholdenhed, og jeg kan gerne sige det snille, hvormed arkivembedsmændene, uagtet sagerne langt fra er gennemordnede, vide at finde de ting, som man søger, og som det kommer an på.«

Ordføreren F. F. Falkenstjerne fremhævede under debatten om lønningsspørgsmålet, at de mænd, der ansattes i arkivvæsenet og tit havde en nøjsommelig og usund tjeneste, havde meget ringe udsigt til advancement sammenlignet med andre embedsgrupper. Udvalget havde derfor været enig om, sagde han, »at det vil jævnlig frembyde sig som en naturlig ting, at der, når der i arkivet [her var talen om hovedarkivet] findes sådanne mænd, der indlægger sig fortjeneste af den historiske videnskab, så gennem finansloven ligesom hidtil bør tænkes på at sikre dem nogenlunde frihed til videnskabelig syssel.«⁷ Det var også Falkenstjerne, der udtalte det håb og ønske, at de arkiver, som ville blive oprettet rundt om i landet, måtte blive midtpunkter for et videnskabeligt arbejde. Flere andre talere sluttede sig hertil, bl. a. dr. V. Pingel, som mente, at der med det jyske arkiv ville blive skabt et »centralpunkt for de åndelige interesser i Jylland«. Senere under debatten trak han dog noget i land og udtalte: »Det jyske arkiv er naturligvis i og for sig en ringe ting og . . . vil ikke frembringe nogen stor kulturudvikling.«⁸

Den sidste vurdering var vel nok den mest realistiske i betragtning af de ret beskedne forhold, hvorunder det jyske arkiv skulle begynde sin virksomhed. Foruden provinsarkivaren normeredes arkivet med en assistent (arkivar) og et arkivbud. Med de store praktiske opgaver, som dette personale skulle løse, var det selvsagt noget begrænsede muligheder, det havde for at frembringe en stor kulturudvikling. Der skulle gå 15 år, før der i 1906 blev oprettet endnu en arkivarstilling. Bortset fra, at en tredie arkivar gjorde tjeneste i Viborg fra 1939 til 1943, kom den næste udvidelse af det videnskabeligt uddannede personale først i 1962, da der oprettedes endnu 2 arkivarstillinger. Hertil kom endnu en i 1963, således at antallet af arkivarer foruden landsarkivaren nu er 5. Iberegnet de for tiden ansatte har gennem årene ialt 5 landsarkivarer og 16 arkivarer gjort tjeneste i Viborg.

Med undtagelse af den første provinsarkivar, som var dansk jurist, har alle disse 21 personer haft universitetsuddannelse, hovedparten med historie som fag, men også andre fag har været repræsenteret, både filologi, jura, teologi og filosofi. Af arkivarerne er en del blevet ansat ret hurtigt efter afslutningen af deres universitetsuddannelse. 4 har dog været vejen over gymnasieskolen og yderligere 3 har haft andet pædagogisk arbejde, inden de blev knyttet til arkivet. Alderen ved ansættelsen varierer mellem 24 og 53 år. Der har gennem årene fra arkivvæsenets side været lagt vægt på at ansætte sådanne folk i arkivarstillingerne, som måtte forventes at yde en selvstændig videnskabelig indsats i tilknytning til arkivtjenesten. Af de nævnte 21 var dog 6 så unge ved ansættelsen, at de dårligt havde kunnet nå at kvalificere sig ved trykte videnskabelige arbejder. 12 kunne derimod dokumentere deres videnskabelige kvalifikationer ved bøger eller tidsskriftafhandlinger. 3 havde fået guldmedalje for besvarelse af prisopgaver. De resterende 3 var alle ikke-historikere.

Under deres ansættelse ved landsarkivet, der varierer fra 2 til 37 år (en enkelt arkivar fratrådte dog efter kun få måneders tjeneste) har praktisk talt alle de videnskabeligt uddannede medarbejdere udført historisk arbejde uden for tjenesten under en eller anden form. Af de 15 arkivarer og landsarkivarer, som i årenes løb er afgået fra arkivet, er 1 død i embedet, kun 3 er blevet pensioneret herfra. Af de resterende er 2 overgået til andet erhverv, mens 9 er kommet til andre arkiver. Af disse er 1 blevet overarkivar i Rigsarkivet, 2 landsarkivarer, 2 stadsarkivarer i København og 2 rigsarkivarer. Ikke mindre end 5 er blevet doktorer, i alle tilfælde dog efter at have forladt arkivet. Et par af doktorafhandlingerne er skrevet i de pågældendes Viborg-tid.

Det er ikke tanken her at levere en bibliografi over Viborg-arkivarenes videnskabelige produktion, kun at give et rids til belysning af væsentlige sider heraf. Som man kunne vente, har selve byen og dens historie inspireret til adskillige bøger og afhandlinger. Emnerne er mangeartede: den lokale helgen Sct. Kjeld, gråbrødrenes fordrivelse fra byen på reformationstiden, Lones kilde og en historisk redegørelse for Joakim Skovgaards udsmykning af Viborg Domkirke – for blot at nævne enkelte eksempler. Så forskellige institutioner som Viborg Stiftsbibliotek og Viborg Tugthus er blevet fulgt gennem tiderne, og en hel bog er viet Søndre Sogns kirke. Det største enkeltarbejde på

dette område er dog Viborg Købstads Historie, som redigeredes af en landsarkivar, der desuden leverede bidrag til værket. Men også til adskillige andre jyske købstæders historie har Viborg-arkivarer ydet større og mindre bidrag – både før, under og efter deres virke ved landsarkivet. Det gælder bl. a. Ebeltoft, Horsens, Nykøbing Mors, Ringkøbing og Varde og i Sønderjylland Sønderborg og Åbenrå, for blot at nævne nogle eksempler. Foruden bidrag til købstædernes almindelige historie er der også leveret monografier over enkelte købstadinstitutioner, f. eks. en bog om Randers Kloster. Det er i det hele taget ikke få jyske egne og emner, der i tidens løb er blevet behandlet. Det er lokal- og personalhistoriske emner, det er kuriøse forhold og væsentlige problemer mellem hinanden. Disse historiske og kulturhistoriske bidrag findes spredt i et utal af samleværker og tidsskrifter, bl. a. Personalhistorisk Tidsskrift, Kirkehistoriske Samlinger, Historisk Tidsskrift, Fortid og Nutid, Østjysk Hjemstavn, vel alle de jyske amtshistoriske årbøger og sidst, men ikke mindst Jyske Samlinger.

Selvom de nørrejyske arkivarers forskning i vid udstrækning har taget sit udgangspunkt i jyske forhold, rækker den dog ofte i sine perspektiver langt ud over det lokalhistoriske område og landsdelens grænser. Som eksempler kan nævnes to afhandlinger, som er fremkommet med 70 års mellemrum og begge bygger på nørrejyske kirkebøger. Hver for sig giver de bidrag til belysning af forholdene i landet under svenskekrigene i 1650'erne. Lokalhistorie med rigshistorisk perspektiv er også en afhandling om slaget på Taphede ved Viborg i 1334. Det samme gælder en række afhandlinger om jyske herregårde i Jyske Samlinger skrevet af en Viborg-arkivar, som desuden leverede en stor del af stoffet til Danske Herregaarde ved 1920 og behandlede alle landsdelens herregårde i 4. udgave af Trap: Danmark. Også i 5. udgave af dette værk findes bidrag af landsarkivets personale både til herregårdens historie, til udskiftningen og til den administrative inddeling gennem tiderne m. m.

Inden for rigshistorien er det ikke mindst godshistorie og landbrugshistorie i det hele taget, som har haft Viborg-arkivarernes særlige interesse. Ofte bygges der, naturligt nok, på jysk materiale som for eksempel i afhandlingen om selvejerne i Kolding rytterdistrikt og i den fyldige kommentar til udgaven af Silkeborg lens jordebog fra 1586, men sigtet er i reglen rigshistorisk. Emnerne er mangfoldige, man kan blot nævne behandlinger af bosættelses- og bebyggelsesfor-

mer i Danmark, østjyske godsejeres syn på fælleskab og udskiftning i 1759, den gamle adels godstab under den ældre enevælde og en doktorafhandling om ophævelsen af livegenskabet i hertugdømmerne. Med det sidste arbejde er vi dog kommet helt uden for det nørrejyske område. Der kan måske være grund til at anføre flere eksempler på rigshistoriske arbejder udført af Viborg-arkivarer, da det er en udbredt opfattelse, at den forskning, der finder sted i og ved landsarkiverne, udelukkende eller hovedsagelig ligger på det personal- og lokalhistoriske plan. Man kan i flæng nævne bidrag til besættelsestidens historie, undersøgelser af kongevalgene i 1320 og 1326, medredaktion af Historikergruppens Danmarkshistorie samt bidrag hertil og til Politikens Danmarkshistorie.

Også historiens hjælpevidenskaber har fundet dyrkere i Viborg. Der er arbejdet med mål, vægt og takster og med heraldik. At en række arkivhistoriske afhandlinger og forskellige andre bidrag til arkivkundskab og vejledning i arkivforskning er udgået fra Viborg, kan vel heller ikke undre. Der er bl. a. skrevet om brandforsikringsarkivalier, om købstædernes arkivforhold og om arkivkommissionen af 1790. En vejledning i historisk-topografiske studier og en lille nyttig bog om Sognet og Byen har hjulpet mange begyndere, og adskillige – også viderekomne – har kunnet hente hjælp og inspiration i en vejledning i slægtshistoriske studier i Sønderjylland og især i Håndbog for danske Lokalhistorikere. Til glæde for udenlandske forskere udsendes med mellemrum fremmedsprogede resuméer af de vigtigere historiske arbejder, som fremkommer i de nordiske lande. Denne publikation, som under titlen *Excerpta Historica Nordica* udgives af de nordiske komitéer for historikernes internationale samarbejde, redigeres for tiden i Viborg.

Det er nævnt, at en Viborg-arkivar har udgivet Silkeborg lens jordebog 1586. Flere andre kildeudgaver kan føjes hertil, f. eks. Skast herreds tingbøger 1636–40, Viborg landstings skøde- og pantebøger 1624 ff., forskellige landskabslove og sidst, men ikke mindst Kong Valdemars Jordebog. Dette værk er i virkeligheden ikke blot en udgave, men rummer i sine kommentarer et væld af bidrag til dansk middelalderhistorie.

Blandt de forventninger, man fra første færd stillede til landsarkivernes videnskabelige personale, var som nævnt, at de ville deltage i udgivelsen af tidsskrifter og »komme til at stå i forbindelse med

mænd, som syle med lignende studier«. Også på dette punkt må forventningerne vistnok siges at være indfriet. Adskillige har siddet i bestyrelser, redaktioner og skriftudvalg m. m. i talrige af de foreninger, selskaber og institutioner, der beskæftiger sig med historisk arbejde. Ligesom der ikke har kunnet være tale om at give en systematisk og udtømmende redegørelse for arkivpersonalets videnskabelige produktion, må vi også på dette område nøjes med eksempler og antydninger. At arkivfolk deltager eller har deltaget i arbejdet i de lokale historiske institutioner og foreninger – museum, byhistorisk arkiv og amtshistorisk samfund – er vel en selvfølge. Den lokale amtshistoriske årbog har kunnet tælle to landsarkivarer i sin redaktion. Men også i selskaber og foreninger for andre områder eller med videre sigte har Viborg-arkivarer gjort en indsats. Man kan nævne Historisk Samfund for Sønderjylland, Foreningen til gamle Bygningers Bevarelse, Selskabet for dansk Kirkehistorie, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, Udgiverselskabet for Danmarks nyeste Historie, hvis undersøgelser vedr. besættelsestiden har været ledet fra Viborg, Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie, hvis medstifter og første formand var en viborgsk landsarkivar, og som blandt sine medlemmer tæller 3 nuværende Viborg-arkivarer, hvoraf en som bestyrelsesmedlem og redaktør af skriftserien Bol og By. Også i Dansk Historisk Fællesforening har landsarkivets folk gjort en indsats. Foreningens tidsskrift Fortid og Nutid redigeredes en overgang af en landsarkivar, der senere blev formand, ligesom en Viborg-arkivar i en årrække har været sekretær i foreningen, til hvis skriftoplæg og ekspedition arkivet for tiden giver husly. To landsarkivarer har været medlemmer af Den danske Komité for Historikernes internationale Samarbejde. Særlig grund kan der måske være til at nævne Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur med tidsskriftet Jyske Samlinger, hvormed arkivets folk har haft kontakt lige siden 1895. Ikke mindre end 5 Viborg-arkivarer, heraf 2 landsarkivarer, har virket som tidsskriftets redaktører.

Men også ad andre veje har landsarkivets videnskabelige personale virket i den historiske oplysnings tjeneste: ved anmeldervirksomhed, gennem aviskronikker, foredrag og undervisning af forskellig art, f. eks. ved Aarhus Universitet og gæsteforelæsninger ved Oslo Universitet. At arkivpersonalet på forskellig måde har taget aktivt del

i byens kulturelle og politiske liv skal blot nævnes som et korrektiv til en vistnok ret udbredt forestilling om arkivmanden som en verdensfjern, mosgroet pedant, der sidder fordybet i sin folianter og med iver gransker fortiden, mens nutidens pulserende liv er ham uvedkommende. Et farverigt indslag i byens liv var i en årrække de såkaldte »Viborg-dage«, hvor der bl. a. under arkivfolkenes medvirken arrangeredes historiske optog, om hvilke der går nok så lystige frasnagn. To landsarkivarer har efter tur optrådt som bisper ved disse lejligheder. Den ene har skildret en episode fra disse optog: »Varmen var høj og sommerlig, og jeg var glad for, at den fodsidesispekåbe kunne skjule, at jeg kun havde det nødtørftigste undertøj underneden. Mens jeg stod på tribunen foran Sørensen Vinstue og bøjede mig faderligt over den unge prins Christian, hviskede den opvakte dreng: »Hør du bisp, ku' du ikke stange mig en bajer?« Jeg roste ham for den naturtro måde, hvorpå han gengav den hedengangne monarks berømte tørst. Men øl fik vi ikke.«⁹

Der er i det foregående gjort et forsøg på ved konkrete eksempler at belyse landsarkivets betydning for den historiske forskning. Spørgsmålet har været, om man på dette område har kunnet leve op til rigsdagens forventninger, da den i sin tid skabte arkivet. Eller sagt på god jysk manér: om det kan kunnet svare sig, om pengene er givet godt ud.

Der kan måske nu være grund til at trække nogle hovedlinier op. Det er nok en meget udbredt opfattelse, at landsarkivets læsesal er et sted, hvor slægtsforskere i en fremrykket alder sidder og sysler med ting, som i hvert fald ikke kommer andre ved. Den fremrykkede alder kan man straks ramme en pæl igennem. Alle aldersklasser er repræsenteret, også de ganske unge. Derimod kan det vel ikke nægtes, at en del slægtsforskning har et temmelig snævert og privat sigte, og at der undertiden er en god portion snobberi med i spillet. Der er mange, som er begyndt på et sådant arbejde ud fra et håb om at kunne påvise deres nedstamning fra en eller anden adelsslægt eller måske endog fra kongeslægten. At man derved i virkeligheden kun konstaterer slægtens sociale tilbagegang, synes ejendommeligt nok ikke at genere. I enkelte tilfælde opfyldes sådanne forhåbninger, men oftere brister drømmen. Også andre skuffelser må slægtsforskeren indstille sig på. Der kan dukke ubehagelige ting op, som man ikke var forberedt på: uægte fødsler, konflikt med loven eller andet men-

neskeligt, som man troede slægten højt hævet over. Sligt har i tidens løb beredt mange slægtsforskere grimme chok og vel også undertiden helt betaget dem lysten til at fortsætte arbejdet. For andre har sådanne oplevelser nok været en gavnlige lære, og de har – efter at have sundet sig lidt – genoptaget arbejdet med en mere nøgtern indstilling.

Slægtshistorie virker fængslende på de fleste, og rigtigt dyrket er der virkelig værdier at hente i den. En dybere indtrængen i forfædrenes levevilkår kan åbne øjnene for mangt og meget, som man ikke tidligere havde blik for. Nye egne af landet kan få hjemligt præg i bevidstheden på grund af en slægtsmæssig tilknytning. Man kan få øget forståelse for erhvervsgrupper og sociale lag, man før kendte lidt til, når man opdager, at ens forfædre hørte hjemme der. Og endelig kan hele landets og folkets historie på en ejendommelig måde få en tidligere ukendt virkeligheds karakter. Der kan være store perspektiver i arbejdet, når man har blik for dem, men også fare for, at det hele kun kommer til at dreje sig om at samle navne og årstal, at få sine 32 eller 64 aner komplette eller føre slægtslinierne så langt tilbage som muligt. Det skal ikke nægtes, at denne jagt har en ganske elementær spænding i sig, men noget goldt kan der imidlertid være ved den. Så er der langt mere at hente, hvis man går i bredden. Man kan prøve at se på de materielle og åndelige kår, forfædrene levede under, man kan betragte slægtens liv på baggrund af lokaliteten, og man kan endelig prøve at sætte lokaliteten ind i sin danmarkshistoriske sammenhæng.

Det er ikke noget lille eller noget let arbejde, men et utal af kilder, trykte og utrykte, står til rådighed for den, der vil gøre forsøget. Der er næppe tvivl om, at flere og flere slægtsforskere er ved at få øjnene åbne for de videre perspektiver i arbejdet. Interessen for slægtsforskning har som tidligere nævnt i de senere år været i stærk stigen, og på forskellig måde – ikke mindst gennem arkivkursus – bliver der gjort et arbejde for at lede interessen ind i frugtbare baner.

Interessen for slægten fører let til interesse for dens hjemstavn, det vidner mange trykte sogne- og herredshistorier om, men også kulturhistorien og andre sider af historien bliver let draget ind i billedet. En nørrejysk forfatter, der har opereret sikkert på grænseområderne mellem disse temaer, er Aage Brask. Flere af hans muntre og vægtige bøger behandler slægten eller dens hjemsteder, men de har interesse for en langt videre kreds. Man kan nævne Den skalkagtige Schade

og andre Skæbner, bogen om Kjellerup, der rummer bidrag til dansk middelalderhistorie, og skildringen af Tordrup, som bringer nyt om forholdet mellem marsk Stig og Erik Klipping.

For kulturhistorikeren frembyder landsarkivernes indhold et utal af emner. E. Dams apotekerhistorie er tidligere nævnt, man kan tilføje Georg Hansens bøger om præsten og degnen, Andreas Dolleris' om boghandlere, Lønborg Friis' skildring af slavekrigen i 1848, C. B. V. Hansens afhandling om træplantningens historie i Thisted amt, N. J. Israelsens studier over jysk arkitektur og de mange behandlinger af religiøse bevægelser. Et af de sidste bind i det store værk om vækkelsernes frembrud behandler Nordjylland, men der er også tidligere leveret mange bidrag på dette område, f. eks. af P. Storgaard-Pedersen om Skjernegnen i pietismens tid og Jens Damsgaard om hernnhutismen i Vester Han herred. Som noget af det ypperste på det kulturhistoriske område kan fremhæves Hugo Matthiessens mange værker. Bøger som En Greve og Snapstinget er både menneskeligt gribende og spændende læsning.

Alle de nævnte lokal- og kulturhistoriske værker bygger helt eller delvis på arkivmateriale i landsarkivet. Men kan man virkelig påvise, at vejen til sådanne studier er gået over slægtshistorien? Det kan man i mange tilfælde. Som eksempler skal her kun nævnes to navne: Svend Aakjær og Aksel Lassen. Aakjærs første publicerede historiske arbejde, som blev trykt i Skivebogen, behandler gårdenes historie i hans forældres fælles hjemsovn Fly i Fjends herred. Den arbejdsmetode, som han her dannede og udviklede, er iøvrigt beskrevet i hans fine afhandling Dansk Landsbyhistorie 1844–1660. Linien herfra over behandlingen af Fjends herreds selvejerbønder i Historisk Tidsskrift til beskæftigelsen med centrale emner i dansk middelalderhistorie er helt klar. I redaktør Aksel Lassens tilfælde er udviklingen næsten endnu tydeligere. Under arbejdet med sin slægts historie på Ribeegnen konstaterede Lassen, at der ved midten af 1600-årene syntes at være sket en dybtgående ændring i befolkningsforholdene. Ved nærmere beskæftigelse med dette nye problem opdagede han så at sige en pestepidemi, hvis betydning og rækkevidde, man ikke før havde gjort sig ganske klar. Han tog fat på gennem et minutiøst studium af kirkebøger og andre kilder at beregne pestens omfang og demografiske virkninger – over halvdelen af befolkningen i det sydlige Jylland synes at være bukket under – og resultatet af under-

søgelserne foreligger i bogen Skæbneåret 1659. Lassen har siden med uhyre flid og utrættelig sporsans fortsat sine befolkningsundersøgelser med endnu videre sigte og har fremlagt dem i den store og indholds-mættede bog Fald og Fremgang, der giver væsentlige bidrag på centrale områder af Danmarkshistorien helt ned mod vor tid.

En af grundene til, at slægtshistorien så let fører ud over sig selv og over i mere almene og omfattende emnekredse, er, at allerede de kilder, der er de væsentligste for slægtsforskeren, indeholder stof, der frister til videregående behandling. Alene kirkebøgerne – slægtsforskerens kilde par excellence – rummer mange flere muligheder, end man umiddelbart kunne tro. For Aksel Lassens demografiske studier er de en hovedkilde, og det er tidligere nævnt, at Gustav Bang desuden fandt kulturhistoriske vidnesbyrd i dem. For Georg Hansen blev de en kilde, der bl. a. fortalte om sædelighedsforholdene på landet, og læger har her fundet materiale til belysning af arvelighedsgangen for visse sygdommes vedkommende.

Næsten endnu rigere er i visse henseender en anden slægtshistorisk hovedkilde: skifteprotokollerne. Minutiøst opregnes i ældre tid heri de afdødes efterladenskaber rum for rum. Møbler og inventar, billeder og bøger, redskaber og varelagre, sengetøj og gangklæder anføres omhyggeligt og vurderes i penge. Et langt fra udnyttet materiale åbner sig for den, der vil studere dragter, sølvtøj, tin, bøgernes udbredelse, landbrugshistorie, befolkningens levevilkår i almindelighed, prisudvikling, handelsveje og meget andet.

Som et tredje eksempel kan anføres tingbøgerne. Også i dem er der meget at hente for slægtsforskeren, især dog for den viderekomne, men bestemt ikke mindre for den, der arbejder med et videre sigte. Gennem tingbøgerne kan man ikke blot følge overtrædelser af lov og ret, men også stridigheder om jord og arv, og hvad hverdagen ellers kan give anledning til af alvorligere uoverensstemmelser. Man kan se, hvordan retten har været udøvet og lovene fortolket, og man kan få værdifuld viden om, hvordan forholdet mellem de forskellige samfundsklasser har artet sig. I denne forbindelse er det nærliggende at pege på Hans H. Fussings doktorafhandling Herremænd og Fæstebonde, som i meget vid udstrækning bygger på tingbogsmateriale, og på en fornylig udkommet afhandling af Alfred Kaae i Hardsyssels Årbøger, hvor det samme emne behandles på et helt lokalt grundlag, men også ud fra tingbøgernes rige stof. Også til sproghistorien er

tingbøgerne en fremragende kilde, idet de giver mulighed for at studere dialekter og daglig tale. Et fremragende jysk arbejde på dette område er Peter Skautrup's bog *Hardiske Maal*. Det er ingen tilfældighed, at det tidligere omtalte Udvalg for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie har anset det for en af sine vigtigste opgaver at udgive et repræsentativt udvalg af de ældre danske tingbøger.

Da arkivlovforslaget blev fremsat i 1888, ledsagede Kultusministeriet det med bl. a. følgende bemærkninger: »Ved en vurdering af den lokale administrations arkiver må man ganske vist vogte sig for at sætte deres indhold for højt, men på den anden side kan det ikke miskendes, at der spredt ved de allerfleste embeder findes protokoller og brevskeer af den største betydning for afgørelsen af retsspørgsmål eller for historien. Størstedelen af personalhistorien og hele den vidtløftige topografiske historie vil således selvfølgelig finde deres bedste kilder i arkiver, som er voksede frem i de egne, hvis fortid man vil oplyse, eller i hvilke de personer har færdedes, hvis levned eller slægtsskabsforhold man eftersporer. Og, hvad der er af endnu større betydning, vigtige sider af samfundets historiske forhold, det kirkelige liv, retsplejen og næringsvejene, landbo- og købstadsforhold, sæder og skikke o. s. v. vil først da kunne oplyses i rigere mål og uden forudfattede meninger, når opmærksomheden henvendes på de enkelte egnes forskelligheder og nødvendigheden af at drage de lokale kilder ind under et samlet studium.« Uden at forklejne ministeriet eller dets embedsmænd tør man nok hævde, at så vise og fremskuende ord må være lagt det i munden udefra. Ophavsmanden er A. D. Jørgensen. Udviklingen og eftertidens forskere har givet ham ret. Uden de lokale kilder kan landets og folkets historie ikke skrives. Professor Albert Olsen, der i sine år som docent og senere professor i historie ved Aarhus Universitet var en flittig gæst i det nørrejyske landsarkiv, og som også i stor udstrækning animerede sine studenter til at komme her, holdt for en snes år siden et fordrag med titlen *Lokalhistorie – Rigshistorie*.¹⁰ Han fremhævede heri, at der er en væsentlig forskel på, hvad love og forordninger befaler, og hvad praksis bevidner. »Hvis en historiker for eksempel på basis af reskripter og forordninger vil skildre dansk nærings- og socialpolitik, bliver resultatet det slettest mulige, idet centraladministrationens kategoriske påbud næste aldrig er blevet overholdt. Der er ingen anden vej at gå end at

foretage en undersøgelse af, hvorledes udviklingen lokalt har artet sig, altså gennemgå det lokale arkivmateriale, der undertiden er meget sparsomt, men ofte endog meget givende.« Den samme problemstilling gjaldt bl. a. borgerstandens, håndværkets og landbrugets historie. Foredragets konklusion var, at »vi kommer ikke stort videre, hvis det lokalhistoriske stof ikke ganske systematisk inddrages i vore undersøgelser.« Baggrunden for foredraget var oprettelsen af »Institut for lokalhistorisk Forskning«. Desværre kom det på grund af krigen og Albert Olsens bortrejse til Sverige aldrig til at virke, men så rigtig tanken er, vil den sikkert før eller senere dukke op igen.

Som en udmærket illustration af denne lokalhistoriens vidtrækkende betydning, når den drives med grundighed og talent, kan man pege på dr. Fussings artikler om forholdene på Gessingholm og andre jyske godser i begyndelsen af 1600-årene. De fremkom dels i Jyske Samlinger og dels i Historisk Tidsskrift og bygger praktisk talt ikke på andre kilder end godsregnskaber i det nørrejyske landsarkiv.¹¹ Der er her tale om lokalhistorie i den forstand, at emnet er snævert bundet til de pågældende godser. Fussings arbejder blev læst af Erik Arup, som på det tidspunkt var ved at skrive tredje bind af sin Danmarkshistorie og allerede havde udarbejdet et par afsnit om landbruget i 1600-årene. Dem lagde han nu til side, og i stedet byggede han sin fremstilling op omkring Fussings resultater.¹²

Når vi ved det nørrejyske landsarkivs 75-års jubilæum har prøvet på at gøre status over dets betydning for det historiske arbejde i Danmark, har vi ikke kunnet komme til andet resultat, end at den har været stor, omend umulig at veje og måle. Om pengene har været givet godt ud, må i sidste instans afhænge af, om et samfund overhovedet har brug for historien. Lad en mand uden for historikernes kreds give svaret på det spørgsmål: »Vor endelighed består i, at vi ikke kan sætte os ud over historien og selv skabe os vor situations indhold, vor frihed består i, at vi kan gøre op med, hvad der er overleveret os, i givet fald sige nej til det. En misforståelse ville det være at mene, at man ved at ignorere historien skulle kunne frigøre sig fra den og leve på egen hånd. Akkurat det modsatte sker. Uden historisk orientering lader vi os determinere – bestemme – af fortiden og lever på dens vis. Kun kendskab til historien kan gøre os fri til at tage stilling til og gøre op med, hvad der er overleveret os. Ene og alene

en viden om, hvor dybt og omfattende vore handlingers, afgørelser og tænkens indhold er bestemt af tradition, kan hindre os i at leve traditionelt.«¹³

NOTER

De statistiske oplysninger m. m. om besøgende på arkivet bygger overvejende på koncepter til årsberetninger i Landsarkivets arkiv (A1—198-199 og A2—18), og oplysningerne om deres studier stammer fra adgangs- og dagbøger (A1—213-227). Afsnittet om arkivpersonalets videnskabelige produktion og deltagelse i historisk arbejde er det fundet rigtigst at holde i anonym form. I Rigsarkivets Tjenestemænd (udg. af Rigsarkivet ved Harald Jørgensen, 1954) findes en oversigt over personalet fra 1890 til 1953. Personer, der er ansat senere, kan findes i Meddelelser om Landsarkiverne 1921-55 (1960) og Meddelelser om Rigsarkivet og Landsarkiverne 1956-60 (1960) samt i Det danske arkivvæsens personale pr. 1. januar 1965 (1965). I sidstnævnte værk findes oplysninger om de enkelte arkivarers videnskabelige produktion. Oplysninger herom er iøvrigt hentet fra Kraks Blå Bog, Dansk Magisterstat, spørgeskemaer, der er indsamlet af Dansk Historisk Fællesforening til brug for et kommende værk om Danske Historikere, samt fra Viborg byhistoriske Arkiv. Hertil kan føjes, at der i bogen: For jysk og for dansk historie (1966) findes biografier af Villads Christensen, S. Nygård, Hans Knudsen og Svend Aakjær, der alle har været ansat på landsarkivet.

1. Rigsdagstidende 1888/89. Landstinget, sp. 1198 f.
2. Brev af 23/11 1914 til S. Nygård. S. Nygårds privatarkiv. RA.
3. Koncept til skrivelse til rigsarkivaren. Landsarkivets arkiv (A1—191).
4. Fortid og Nutid, bd. XXI, 1960-62, s. 493.
5. Rigsdagstidende 1888/89. Tillæg A, sp. 1825.
6. Rigsdagstidende 1888/89. Folketinget, sp. 355 f.
7. Sst. sp. 4743 f.
8. Sst. sp. 4762 og 5514.
9. Citeret efter: For jysk og for dansk historie, s. 100.
10. Trykt i Fortid og Nutid, bd. XV, s. 1-8.
11. Jyske Samlinger, 5. rk. bd. 2 og 3, og Historisk Tidsskrift, 10. rk. bd. 3.
12. Mundtlig meddelelse fra professor, dr. phil. Aksel E. Christensen, se iøvrigt dennes noter til Erik Arup: Danmarks Historie, III, 1955, s. 267.
13. Professor, dr. theol. K. E. Løgstrup i: Højskolen til debat, red. af Johs. Rosendahl, 1961, s. 207.

Embedernes centralarkiv

Et samfund har forpligtelser overfor fremtiden, når det gælder dennes kendskab til og forståelse af vor egen tid. Måske vil det være lettere at skabe denne forståelse, når vi kan gøre det klart, at vi ikke bare lever i forskningens skønne verden, men at vi også bevæger os i administrationens mere prosaiske tilværelse, at vort virke også kan blive til gavn for arbejdet på embedskontorer rundt om i landet.

Johan Hvidtfeldt i: Arkivvetenskapliga Studier 3.

Landsarkiverne tjener to herrer: den historiske forskning og den offentlige administration. Hvilken af dem har førsteprioriteten? For rigsarkivar V. A. Secher var der ingen tvivl: »Arkivvæsenets hovedopgave er af ren administrativ natur: at tilvejebringe og lægge til rette for vedkommende embede de oplysninger, som ønskes om den arkivvæsenet forelagte sag. I et vel ledet arkiv må alle ordningsarbejder tage sigte på denne opgave; arkivet har ved siden heraf opgaver overfor historieforskningen, men det bliver kun biopgaver.«¹ Til denne meget kategoriske formulering har Secher næppe nogensinde haft fuld tilslutning blandt danske arkivfolk. Det er tvivlsomt, om han havde dækning for den i arkivlovens bogstav og ånd. Helt sikkert er det, at ingen arkivmand i dag vil skrive under på den.

Men når det er sagt, må det på den anden side være rimeligt at pege på forhold, der gør det forståeligt, at Secher udtalte sig, som han gjorde. For det første var det fra gammel tid ikke historiske, men administrative og retlige hensyn, der fik embedsmændene til at gemme på deres arkivalier. Hvad der kunne tjene til at dokumentere adkomster, rettigheder, privilegier og retsforhold af enhver art, var det af praktisk betydning at bevare. Det er en væsentlig del af forklaringen på, at der trods de tab, som dårlig opbevaring og hårdhændede kassationer har forvoldt, alligevel er så meget arkivstof fra svundne århundreder i behold, som tilfældet er. Det administrative og praktiske syn på arkivaliernes betydning er altså det oprindelige, og det er vel forklarligt, at det nu og da er blevet overbetonet også efter, at den forståelse er vokset frem, at arkiversnes indhold er hovedkilden til viden om fortiden. Dernæst var det næppe uden betydning, at det som tidligere omtalt var i et administrativt arkiv, at det nu overalt – også ud fra historiske synspunkter – anerkendte arkivordningsprincip, proveniensprincippet, blev skabt i anden halv-

del af forrige århundrede. Det var administrationens behov, som ad rent praktisk vej førte frem til denne afgørende nyskabelse, mens man endnu i Gehejmearkivet gjorde sig håbløse anstrengelser for at presse arkivalierne ind i kunstige systemer ud fra en fejlagtig opfattelse af, hvad der tjente historieforskningen bedst.² En af pionererne i dette reformarbejde var netop V. A. Secher. Dertil kom, at han som jurist og med erfaringer fra praktisk embedsgerning – han var i en årrække herredsfoged på Lolland – måtte have en særlig tilskyndelse til at se problemerne under administrationens synsvinkel. Og sidst, men ikke mindst, er hans udtalelse fremsat i en situation, hvor han skulle forsvare de nyskabte provinsarkiver mod et anslag fra administrativ side. Den har vel derfor af taktiske grunde fået en særlig skarp form. Secher havde i sin arkivgerning fået det indtryk, at man i embedskredse ikke omfattede provinsarkiverne med overvældende stor respekt, og at det navnlig var en udbredt forestilling, at de arkivalier, man havde fået påbud om at aflevere til dem, var tabt for embederne og i arkiverne kun blev brugt til »lidt genealogisk og historisk-topografisk pilleri«. Som rigsarkivar så han det som en vigtig opgave at modvirke denne indstilling, der bl. a. medførte en tilbøjelighed til at se arkivernes repræsentanter over hovedet, når de mødte op ved embedsoverleveringer. Ved en bestemt lejlighed modsatte en overordnet embedsmand sig ligefrem aflevering af et under ham sorterende embedes arkiv, bl. a. med den motivering, at indretningen af kopibøgerne, journalerne og de tilhørende sager var for indviklet til, at provinsarkivet ville kunne finde ud af dem. Det var efter hans opfattelse kun muligt for embedets eget personale med dets mangeårige øvelse. Sagen gik til ministeriet, og det var i en erklæring til dette, at Secher fremkom med sin udtalelse. Iøvrigt gik hans erklæring, foruden at fremhæve provinsarkivernes funktion som et led i administrationen, ud på at dokumentere arkivpersonalets saglige kompetence og påvise værdien af, at alle de lokale embeders ældre arkiver blev samlet på ét sted, så at oplysninger fra flere embeders arkivalier (f. eks. kirkebøger i præstearkiverne, skifteprotokoller i retsbetjentarkiverne o. s. v.) kunne kombineres og derved lede til resultater, som ikke kunne nås ved undersøgelser i et enkelt embedes arkiv. Erklæringen mandede ud i, at den omstridte aflevering var i det pågældende embedes egen velforståede interesse. Det var iøvrigt Sechers – måske en kende maliciøst udtrykte – opfattelse, at den

uorden, embedsarkiverne ofte befandt sig i, var en medvirkende årsag til den udbredte mistillid til arkivpersonalets evne til at orientere sig i dem. Det var ham derfor en særlig tilfredsstillelse at kunne oplyse, at det omstridte arkiv af en udsendt arkivassistent blev ordnet og registreret på fire uger, og at flere forespørgsler til provinsarkivet i den følgende tid var blevet besvaret til embedets fulde tilfredshed.

Havde Secher uret i, at arkivernes opgaver overfor historieforskningen kun er biopgaver, vil det på den anden side næppe være rigtigt blot at vende hans udtalelse om og betegne arkivernes administrative funktion som en biopgave. Forholdet er i virkeligheden for kompliceret til at sættes på en så enkel formel. Set i et større perspektiv er der en uadskillelig sammenhæng mellem de to funktioner. Landsarkiverne fungerer som centralarkiver for de statslige embeder og aflaster dem for de ældre arkivalier, der på så mange måder volder dem besvær uden dog at kunne undværes i administrationen, selvom de kun forholdsvis sjældent benyttes. I landsarkiverne bliver disse arkivalier rensat for de værdiløse bestanddele samt ordnet og registreret, således at embederne let kan få de oplysninger og aktstykker stillet til rådighed, de har brug for, eller kan henvise borgerne til her at søge de oplysninger, som det ellers var embedernes sag at fremskaffe. Det er fra et administrativt synspunkt en mere rationel – og samfundsøkonomisk en billigere – løsning, end at embederne for bestandig skulle belastes med et arkivstof, som stiller store krav til det enkelte embede både med hensyn til personale og arkivlokaler, hvis det skal opbevares velordnet og under betryggende forhold. En stor del af den virksomhed, landsarkiverne udøver ved at give oplysninger eller udfærdige udskrifter, attester, fotokopier o. s. v. til privatpersoner, må i virkeligheden henregnes til den administrative funktion. Det gælder, hvadenten formålet er af praktisk, retlig eller historisk natur. Grænserne mellem disse formål er forøvrigt meget flydende. Det tør hævdes, at i og med varetagelsen af administrationens tarv opfylder landsarkiverne samtidig en væsentlig del af deres forpligtelser over for historieforskningen. Men hertil kommer, at den historiske og samfundsvidenskabelige forskning, som arkivernes indhold af fortidens administrative arkivalier er grundlag for, ikke alene tjener til at tilfredsstille den menneskelige nysgerrighed og erkendelsestrang. Den bidrager også i videste forstand til at lede samfundet

til de mest hensigtsmæssige dispositioner med henblik på fremtiden. Sikker viden om de baner, ad hvilke samfundslivet har udviklet sig frem imod nutiden, giver udgangspunkter for sigtelinier ind i fremtiden – usikre nok, ganske vist, men de eneste vi har.

Dansk arkivvæsen hviler, som det tidligere er omtalt, på arkivloven af 30. marts 1889, der foruden at forene Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv (arkivet for centraladministrationens nyere arkivalier) til et Rigsarkiv oprettede 3 provinsarkiver (fra 1907: landsarkiver). »Provinsarkiverne dannes«, siges det i loven, »ved afleveringer fra vedkommende embedsarkiver, ligesom kommunale og godsarkiver kan optages i dem.«

Ved Kirke- og Undervisningsministeriets bekendtgørelse af 10. marts 1891, der er landsarkivernes endnu i alt væsentligt gældende »grundlov«, fastlagdes de nærmere bestemmelser om provinsarkiverne og embedsmændenes forhold til dem. Bekendtgørelsen fastslår generelt embedsmændenes pligt til at aflevere deres ældre arkivalier og fastsætter derpå de mere detaljerede regler herom. Den indeholder bestemmelser om, i hvilken tilstand arkivalierne skal afleveres, og foreskriver, at enhver aflevering skal ledsages af tre enslydende designationer, hvoraf den ene tilbagesendes med påtegnet kvittering. Disse designationer eller afleveringsfortegnelser udgør i landsarkiverne det foreløbige orienteringsmiddel, indtil en ordning er gennemført og en arkivregistratur er udarbejdet. Dernæst fastslår bekendtgørelsen embedsmændenes pligt til at holde deres arkiv i god orden og foreskriver i den forbindelse, at der skal ske en formel overlevering ved embedsskifte. Provinsarkivaren har ret til at være til stede, og han *skal* overvære den, hvis den fratrædende eller den tiltrædende embedsmand forlanger det. Det forbydes embedsmændene at kassere på egen hånd, og der fastlægges nærmere regler for embedernes adgang til deres afleverede arkivalier: »Enhver embedsmand har . . . en ubetinget adgang til de af hans embede fremgåede arkivalier, dog under iagttagelse af de regler, som måtte blive fastsat for provinsarkivets tilgængelighed. Han er ligeledes berettiget til at forlange mindre undersøgelser til tjenstlig brug foretagne i arkivet. Udlån af arkivalier må stedse begrænses til det strengt nødvendige i omfang og tid; hvor udlånte akter skal lægges ved en senere sag, meddeles der arkivet underretning herom, for at de nødvendige fremvisninger kan tilføres protokollerne. Arkivalier, som på grund af deres alder

eller betydning er særlig værdifulde, kan kun undtagelsesvis udlånes.« Og endelig har bekendtgørelsen bestemmelser om udstedelse af verificerede afskrifter til retlig brug og om retsgyldige udskrifter af de kirkebøger, som ikke tillige haves ved embedet, det vil først og fremmest sige kirkebøger fra før 1812/14, men også kontraministerialbøger fra en senere tid, hvis hovedministerialbogen er gået tabt.

Ligesom denne bekendtgørelse tjente til at udfylde arkivlovens rammer, fastsatte rigsarkivaren et sæt vejledende bestemmelser for provinsarkivarerne til nærmere forklaring af bekendtgørelsen.³ En del af dem angår de interne forhold (forretningsgang, ordningsprincipper m. m.) og forholdet til publikum. Af særlig interesse for forholdet til embederne er en nærmere instruks om, hvor langt arkiverne bør strække sig ved de tjenstlige undersøgelser, som embedsmændene kan forlange udført. Dette var jo et spørgsmål, der let kunne give anledning til uenighed, ligesom spørgsmålet om arkivernes pligt til at levere gebyrfri udskrifter, som i de første år medførte en del kontroverser. Der er, siger rigsarkivaren, kun tænkt på besvarelser af bestemte enkelte spørgsmål, hvis forudsætninger klart kan fremlægges, eller kursorisk gennemsyn af protokolrækker, regnskaber o. l. Kræver en sådan undersøgelse mere end en enkelt dags arbejde, kan den ikke pålægges arkivaren, omend han bør strække sig så vidt, som det er muligt uden at forsømme væsentligere pligter. Udskrifter af protokoller eller afskrifter af aktstykker er arkivet, bortset fra visse tilfælde, ikke forpligtet til at levere uden vederlag (sådanne udskrifter udfærdiges efter nærmere bestemmelser af arkivpersonalet uden for tjenestetiden), men det bør dog i reglen foretrakkes at udfærdige udskrifter, når de er af mindre omfang, frem for at foretage et udlån. Det pålægges provinsarkivaren at indberette til rigsarkivaren, hvis han erfarer, at et embedsarkiv forsømmes eller er udsat for unødigt fare, ligesom han skal være opmærksom på, at statens ejendomsret til sine arkivalier, der er kommet i privat besiddelse, bliver gjort gældende. Om denne statens vindikationsret til sine arkivalier gælder et justitsministerielt cirkulære af 15. januar 1885.

Således var det grundlag, hvorpå det nyoprettede provinsarkiv i 1891 begyndte sin tilværelse, hvad angår forholdet til de statslige embeder, hvis arkivalier skulle være dets altovervejende indhold. I det følgende skal nogle sider af dette forhold følges i de forløbne 75 år.

Afleveringer. De embedsafleveringer, som på få år fyldte det nye norrøjske provinsarkiv til bristepunktet, er tidligere omtalt. Her skal i korte træk gøres rede for de regler, som dels fra begyndelsen og dels senere blev fastsat for afleveringerne. Også det spørgsmål skal berøres, hvorledes arkivet i de forløbne år har røgtet den hovedopgave i forholdet til embederne at aflaste dem for de arkivalier, de ikke mere behøvede i den daglige administration.

1891-bekendtgørelsen bestemte, at der efter den første aflevering skulle ske løbende afleveringer med regelmæssige mellemrum – 5 eller 10 år efter nærmere aftale. Den fastsatte detaljerede afleveringsterminer for embedernes forskellige kategorier af arkivalier, idet der naturligvis toges hensyn til, hvorlænge der hyppigt var brug for dem ved embedet. Terminerne varierede mellem 10 og 50 år med 30 år som den almindeligste. For enkelte arkivgrupper sattes dog et bestemt år som fast afleveringsgrænse. F. eks. blev for amtstuernes vedkommende 1840 fast afleveringsgrænse for skattehovedbøger og 1844 for matrikler. For præsternes vedkommende skulle hovedministerialbøgerne efter 1812/14 være undtaget fra aflevering – og er det den dag i dag – mens til gengæld kontramministerialbøgerne skulle afleveres, når de var udskrevet, og biskoppen ved sin visitats havde attesteret dem. Den sidste bestemmelse ændredes dog allerede ved bekendtgørelse af 26. juni 1892 til, at landsogdenes kontramministerialbøger skulle afleveres 10 år og købstadssogdenes 30 år efter, at de var udskrevet. For andre arkivgrupper blev der i første omgang slet ikke fastsat nogen afleveringstermin. Det gjaldt bl. a. for retsbetjentenes vedkommende arkivalier vedrørende skøde- og pantevæsen, for præster og provster skoleplaner, bøger med optegnelser om embedets indtægter og byrder m. v. (*libri datici*) og tiendefortegnelser, for domænegodsforvaltere m. fl. jordebøger, for overførstere og skovridere driftsplaner m. v., altså arkivalier som det var nødvendigt for de pågældende embeder at have ved hånden på ubestemt tid. Med hensyn til afleveringer fra andre embeder og institutioner end dem, som udtrykkeligt var nævnt, blev spørgsmålet henskudt til særlige aftaler under forbehold af vedkommende ministeriums godkendelse. Det foreskrevs, at protokoller ved afleveringen skulle være i forsvarlig stand og have en tydelig påskrift om embede, tid og indhold, og at løse akter skulle være pakket mellem to papplader og forsynet med et fuldt betegnende skilt. For både protokoller og pakker ældre end

1890 kunne der dog dispenseres herfra, men til gengæld skulle arkivalier efter dette år, allerede mens de befandt sig ved embedet, være i den tilstand, som krævedes, når de til sin tid skulle afleveres. Sammenhørende rækker af protokoller og sager, der ikke med fordel kunne bruges hver for sig, skulle altid afleveres samtidig. Kort og tegninger skulle afleveres sammen med de arkivalier, hvortil de hørte. Endelig bestemtes det, at arkivvæsenet skulle afholde omkostningerne ved arkivaliernes transport.

Til disse oprindelige afleveringsbestemmelser er der i tidens løb kommet adskillige nye, som dog for størstedelens vedkommende går ud på at fastlægge regler for embeder, der ikke var særskilt nævnt i 1891-bekendtgørelsen. For en del embeder og institutioner, især sådanne, som først er oprettet i de sidste årtier, er der endnu ikke fastsat særlige bestemmelser, men aflevering sker efter aftale i hvert enkelt tilfælde i det omfang, landsarkiverne kan afse plads.

For tinglæsningsvæsenets vedkommende skete der en væsentlig ændring ved Undervisningsministeriets bekendtgørelse af 1. april 1919 om retsbetjentenes aflevering af arkivalier til landsarkiverne.⁴ Ifølge 1891-bekendtgørelsen skulle kopier af tinglæste dokumenter afleveres efter 20 år. Nu bestemtes det, at hvert års dokumenter skulle afleveres løbende inden 1. marts det følgende år (ved bekendtgørelse af 25. september 1922 ændret til 1. december). Af større betydning var det, at bekendtgørelsen påbød aflevering inden 1. september 1919 af alle skøde- og panteprotokoller før 1848 samt de tilhørende registre, for så vidt de var omskrevet og ikke længere benyttedes. Med afleveringen af skøde- og panteprotokollerne fulgte pligt for embederne til at give landsarkiverne meddelelse om alle udslettelser i de afleverede protokoller og for landsarkiverne til at foretage udslettelsen. Allerede få år senere, ved tinglæsningsanordningen af 26. november 1926, blev afleveringsgrænsen rykket frem til 1870, og samtidig indførtes løbende aflevering hvert år af udtagne skøde- og servitutdokumenter 3 år efter, at de er aflyst og udtaget af akten. Med denne bestemmelse, som fulgte af den gennemgribende omlægning af hele tinglæsningsvæsenet, er der pålagt landsarkiverne et meget betydeligt administrativt arbejde med hvert år at kontrollere, at indsendelsen finder sted fra samtlige dommerembeder, og at indordne de modtagne dokumenter på deres rette plads efter retskreds, sogn, ejerlav og matrikelnummer. Det er et arbejde, som kræver meget stor omhu, da et

forkert henlagt dokument vil være praktisk talt umuligt at finde igen, og da skøderne og servitutterne ikke mere indføres med deres ordlyd i skøde- og panteprotokoller. Det er iøvrigt, naturligt nok, skøde- og pantevæsenet, der sammen med skifteväsenet og kirkebøgerne giver anledning til de fleste af landsarkivernes rent administrative ekspeditioner, navnlig i form af besvarelse af skriftlige forespørgsler, udskrifter og attester samt indførsler i kirkebøgerne af navneforandringer, udtrædelser af folkekirken m. m. Danmarks største kirkekontor er Landsarkivet for Nørrejylland med rette blevet kaldt.

Ved Justitsministeriets cirkulære af 5. december 1962 blev der fastsat nye regler for strafferegistre. Man forlod den tidligere protokolform til fordel for kartotekskort. Ved hvert års udgang skal politimesterembederne udtage alle strafferegisterkort for personer, som er født for mindst 80 år siden, eller om hvem det vides, at de er døde, og indsende dem til landsarkivet. Også ved denne nyordning er der pålagt landsarkiverne et betydeligt løbende kontrol- og indordningsarbejde, omend af væsentlig mindre omfang end det, som skøde- og servitutgenparterne medfører.

Da provinsarkiverne blev oprettet, var det som nævnt tanken, at man, når den første store oprydning ved embederne havde fundet sted, hvert 5. eller 10. år skulle kunne modtage nye løbende afleveringer af de arkivalier, som var blevet afleveringsmodne siden sidste aflevering. Det var endvidere tanken, at disse afleveringer i kraft af embedernes pligt til at holde deres arkiver i forskriftsmæssig stand, uden større arbejde fra arkivernes side skulle kunne glide ind på deres plads i arkivmagasinerne i fortsættelse af det tidligere afleverede.

Det kom desværre til at gå helt anderledes. Man havde fra første færd dels undervurderet embedsarkivernes omfang og dels overvurderet kassationsmulighederne – både med hensyn til hvad det var forsvarligt at kassere, og med hensyn til hvad arkiverne kunne gennemføre med det personale, de rådede over. Allerede i sin årsberetning for 1896⁵ udtalte provinsarkivar Jespersen: »Arkivet her er . . . så godt som fyldt, og en ny aflevering fra embedsmændene vil ikke kunne modtages, forinden der foretages omfattende kassationer, og sådanne vil ikke kunne foretages på grundlag af d'hr. embedsmænds afleveringsdesignationer, men kun efter at hvert enkelt arkiv, af hvilket der skal kasseres, er omhyggeligt gennemgået.«

Pladsmangelen og det uforudset store arbejde med at få de første afleveringer ordnet og registreret stillede sig altså i vejen for nye afleveringer, da tiden var inde. Allerede i årsberetningen for 1897 rejste provinsarkivar Saxild spørgsmålet om en udvidelse af provinsarkivet, men der skulle gå endnu 65 år, før det var løst.

Men også embedernes pligt til at holde deres arkiver i forskriftsmæssig stand viste det sig meget vanskeligt at få håndhævet. Herom taler rapporterne om overværede overleveringer og arkiveftersyn deres tydelige sprog. At skyde hele ansvaret for dette forhold over på embederne, ville dog ikke være retfærdigt. Når landsarkivet ikke kunne opfylde *sine* forpligtelser, var det sin sag at stå altfor stejt på kravene til embedsmænd, som med deres overfyldte arkivrum ville have yderst vanskeligt ved selv med den bedste vilje at opfylde

Med betydelig myndighed ledede landsarkivar Georg Saxild Viborg-arkivet gennem 32 år. Også i byens liv spillede han en stor rolle og nød megen anseelse, og det var med oprigtig beklagelse, man tog afsked med ham i 1929, da han flyttede til Sorø. Saxild var en ejendommelig personlighed; han er den eneste danske arkivar, der har erhvervet magistergraden i filosofi. Han døde først i 1947 i en alder af 82 år.

(Byhistorisk arkiv, Viborg)

dem til punkt og prikke. Begge parter kunne i virkeligheden med nogenlunde god samvittighed lade sorteper gå videre til de bevilgende myndigheder, som trods gentagne forsøg ikke var til at råbe op.

Kunne de regelmæssige afleveringer ikke gennemføres, var dette dog ikke ensbetydende med, at al aflevering gik i stå. Ved at stuve arkivalierne hårdt sammen på hylderne, ved at forhøje reolerne op under hvælvingerne, ved at anbringe mindre værdifulde arkivalier på loftet under taget og i det hele taget ved at udnytte hver en krog i magasinerne til det yderste lykkedes det at få plads til de helt uafviselige afleveringer. Nogen plads vandtes ved at deponere mindre benyttede sager på Vestre Landsrets loft, i Esrum Kloster i Nordsjælland og i Søkvæsthuset på Christianshavn. Også kassationerne, da de omsider kom i gang ved midten af 1920'erne, bidrog til at lette trykket, selvom de langt fra fik det omfang, som man oprindelig havde tænkt. Endelig frigjordes et ikke ringe antal hylde-meter ved, at landsarkivernes pligt efter arkivloven til at opbevare et eksemplar af samtlige provinsaviser, blev ophævet ved lov af 17. maj 1916 om Statens Avissamling i Århus. Overflytningen hertil fandt sted i 1918. Også arbejds-mæssigt betød dette en lettelse for arkivet. At det samtidig forskningsmæssigt var et tab, er en anden sag.

At alle disse foranstaltninger gjorde det muligt at modtage de alermest presserende afleveringer, fremgår af følgende oversigt over embedsafleveringer i tiden efter 1900:

	bind	pakker		bind	pakker
1901–05	2535	575	1936–40	2410	1231
1906–10	2761	737	1941–45	2591	1121
1911–15	775	259	1946–50	8161	5941
1916–20	3355	2077	1951–55	11570	6815
1921–25	2089	731	1956–60	10669	4402
1926–30	2016	848	1961–65	34232	52386
1931–35	1192	591			

Tallene for femåret 1916–20 afspejler afleveringen i 1919 af de ældste skøde- og panteprotokoller og den nye bestemmelse om tinglæsningskopiernes aflevering. De forholdsvis store tal fra 1950'erne skyldes forhøjelsen af reolerne, som bl. a. gjorde det muligt at føre afleveringen af kirkebøger nogenlunde à jour. Endelig afspejler tallene fra det sidste femår den lykkelige begivenhed, at man efter to

menneskealdres forgæves forsøg på at skaffe landsarkivet den hårdt tiltrængte udvidelse omsider i 1963 kunne tage en ny arkivbygning med godt 25 km hylder i brug og åbne sluserne for de opstemmede papirmasser. Tallene for de enkelte år i denne periode ser således ud:

	bind	pakker
1961	405	236
1962	365	387
1963	16507	33503
1964	10522	13851
1965	6439	4409

Som man ser, var afleveringerne næsten helt gået i stå. Til gengæld tog de fart i 1963, så det kunne forslå noget. Det værste ryk er nu overstået, men en del står dog endnu tilbage, før der er gjort »rent bord« over hele linien. I metermål udgør afleveringerne fra 1963–65 mellem 7 og 8 km eller næsten lige så meget som hele den tidligere arkivbestand.

Landsarkivet for Nørrejylland kan nu for første gang i sin historie opfylde sine forpligtelser fuldt ud. Virkningerne har allerede vist sig. Mens arkivbesøg ved amterne samt dommer- og politimesterembederne i 1961 og 1962 i forbindelse med de forestående afleveringer efterlod et temmelig forstemmende indtryk, tegner billedet sig ved senere arkivinspektioner ganske anderledes lyst. Embederne har fået albuerum.

Tilsyn og rådgivning. 1891-bekendtgørelsen foreskriver, at der ved embedsskifter skal foretages en formel overlevering af arkivet, hvor der fremlægges en fortegnelse over de tilstedeværende protokoller og pakker, for hvis modtagelse den tiltrædende embedsmand skal kvittere. I bestemmelsen om, at provinsarkivaren har ret til at være til stede og påtegne overleveringsforretningen, lå fra første færd arkivvæsenets middel til at kontrollere, at embedsarkiverne behandlede med fornøden omhu og opbevarede under betryggende forhold, samt at uretmæssige kassationer ikke fandt sted. Og ud af bestemmelsen er der i tidens løb vokset en omfattende tilsynspligt for landsarkiverne, men også en vejledende og rådgivende virksomhed og en personlig kontakt mellem arkiver og embeder, som har vist sig særdeles frugtbar. Et og andet tyder dog på, at der gik nogen tid, før i hvert

fald alle embedsmænd havde affundet sig med denne indgriben i deres hidtidige frie skalten og valten med deres arkiver.

Det første vidnesbyrd herom var et cirkulære af 22. februar 1893 fra 1. revisionsdepartement til amtmændene, som henledte disses opmærksomhed på de nye bestemmelser og for retsbetjentenes vedkommende pålagde dem at have indseende med, at overleveringerne fandt sted, og at et eksemplar af den fremlagte arkivfortegnelse fulgte med, når overleveringsforretningen indsendtes til revisionsdepartementet. Endvidere understregedes det, at fortegnelsen ikke alene skulle omfatte protokoller og dokumenter på selve embedskontoret, men også ældre arkivalier, der opbevaredes uden for dette.

En forudsætning for, at provinsarkivarerne kunne gøre brug af deres tilsynsret var naturligvis, at de fik besked om, hvornår overleveringerne skulle foregå. Også på dette punkt synes det at have knebet lidt i de første år. Så sent som 1907 måtte rigsarkivaren i funktion for at udvirke en skrivelse fra Kirke- og Undervisningsministeriet til biskopperne og stiftsøvrighederne med anmodning om at underrette vedkommende provinsarkivar om, hvornår overlevering inden for disse embeder foregik, og give ham lejlighed til at overvære den og gøre sine eventuelle bemærkninger gældende til overleveringsprotokollen samt at medunderskrive den.

Forud for denne aktion var gået flere energiske forsøg fra rigsarkivar Secher på at holde provinsarkivarerne til ilden, idet de øjensynligt trykkede sig lidt ved at rykke ud. Hertil kan der have været flere grunde, f. eks. en stor arbejdsbyrde hjemme i arkiverne og besværet ved lange og hyppige rejser under datidens mindre bekvemme samfærdselsforhold. Men også en kølig modtagelse ved mange embeder kan nok have spillet en rolle. Det får man i hvert fald indtryk af gennem Sechers cirkulære til provinsarkivarerne af 19. august 1904: »Under hensyn til det for nylig ved overleveringen af Løve herreds arkiv til en ny tiltrædende embedsmand, ved hvilken lejlighed provinsarkivaren for Sjælland m. m. var tilstede, passerede, og da der i det hele synes at være en vis tilbøjelighed tilstede hos forskellige embedsmænd, særlig uden for København, til at forsømme den foreskrevne behandling af deres embedsarkivsager og betragte de herom gældende forskrifter med ringeagt og arkivvæsenets bestræbelser for at gøre disse forskrifter gældende på hånlig, spottende eller ironisk måde, skal jeg anmode de herrer om, når de er tilstede ved

overleveringer af embedsarkiver, at optræde med bestemthed overfor alle forsøg, i reglen fra fuldmægtiges side, på at ville være overlegen overfor arkivvæsenets repræsentanter.« Herefter følger gode råd om, hvordan den stakkels med hån, spot eller ironi behandlede provinsarkivar kunne gøre sin ret gældende, og anvisninger på, hvad han eventuelt kunne lade føre til protokols, f. eks.: »Provinsarkivar N. N. måtte ønske at konstatere, at hr. herredsfuldægtig N. N. i anledning af komparentens tilstedeværelse og hans udtalelser om embedsarkivets tilstand havde fremsat forskellige spydige og afvisende bemærkninger såsom: . . . Komp. måtte nedlægge den bestemteste protest mod denne optræden. Komp. er her tilstede efter opfordring og på embeds vegne. Det er komp.s pligt at gøre opmærksom på embedsarkivets opbevaring i uheldige og skadebringende lokaler og på dets ureglementerede tilstand. Hr. N. N. kan overfor rette vedkommende eller her til protokollen demonstrere så meget, han vil; så kan senere rette vedkommendes afgørelse erhverves.« – Eller: »Provinsarkivar N. N. ønskede at konstatere, at hr. herredsfuldægtig N. N. havde besvaret komp.s påberåbelse af revisionsdepartementets skrivelse med bemærkning om, at revisionsdepartementet kunne være godt nok i København, men det brød man sig ikke om her.«⁶

I et nyt cirkulære af 24. februar 1906 indskærpede rigsarkivaren igen ønskeligheden af, at provinsarkivaren kom til stede ved overleveringen af hvert større embedsarkiv, der indeholdt arkivalier af historisk interesse, og i hvert fald altid ved overlevering af amtsarkiver, bispearkiver, retsbetjentarkiver, magistratsarkiver, amtsforvalterarkiver o. l. Han skulle navnlig være opmærksom på, om der stadig fandtes afleveringsmodne arkivalier, som ikke var fulgt med ved første aflevering, om opbevaringsforholdene var forsvarlige, og om arkivalierne efter 1891 var forskriftsmæssigt ordnet og pakket.⁷

Mens Secher således lagde meget stor vægt på, at landsarkivarerne kom til stede ved overleveringerne og så til, at alt gik rigtigt til, synes hans efterfølger rigsarkivar Kristian Erslev at have taget noget mere lemfældigt på denne sag. I hvert fald besvarede han den 7. februar 1916 en indstilling fra landsarkivar Saxild om at søge reglerne i 1891-bekendtgørelsen indskærpet gennem et ministerielt cirkulære med, at han ville være betænkelig herved.⁸

Men under rigsarkivar Erslev skete der på anden vis et betydningsfuldt fremskridt med hensyn til landsarkivarernes kontrol og

tilsyn med embedsarkiverne. Den 1. april 1919 udsendte Undervisningsministeriet efter forhandling med Justitsministeriet et cirkulære om retsbetjentenes aflevering af arkivalier til landsarkiverne. Det hedder heri bl. a.: »Det overdrages landsarkivarerne fremtidig at føre tilsyn med og foretage periodisk tilbagevendende eftersyn i løbet af en 5-årig periode af de arkiver, der beror hos underdommerne og politimestrene.« Hermed var det tidligere mere tilfældige tilsyn for disse vigtige embeders vedkommende lagt i faste rammer, og landsarkivarernes myndighed i arkivalisk henseende var blevet klart præciseret. Der var dog ikke alene tale om et skærpet tilsyn, men også om et tilbud om hjælp og vejledning. Det fremgik særlig tydeligt af det cirkulære, som Justitsministeriet den 26. juni 1919 udsendte om delingen af de gamle retsbetjentarkiver mellem de nye dommer- og politimesterembeder, idet der heri henvistes til, at embederne, hvis de ønskede det, kunne få sagkyndig bistand af vedkommende landsarkivar.

Selv om regelmæssig arkivinspektion hermed kun var indført for dommer- og politimesterembederne, benyttede landsarkivarerne ofte lejligheden på inspektionsrejser til også at besøge andre embeder. Det var dog først ved Indenrigsministeriets instruks af 27. november 1958, at der for amterne indførtes en tilsvarende pligt for landsarkivarerne til at foretage arkiveftersyn hvert femte år. Ved Skattedepartementets skrivelse af 30. august 1963 blev også amtstuerne inddraget under tilsynspligten.

Instruksen for amterne fastslog foruden tilsynspligten også, at landsarkivet er amtets rådgiver i alle spørgsmål vedrørende arkivet, og at det altid bør anmodes om råd, når nye arkivrum skal indrettes, eller et ældre arkiv skal omordnes. Selv om landsarkiverne fra første færd rent faktisk havde øvet en vis rådgivnings- eller konsulentvirksomhed, der gradvis antog et stadigt større omfang, er det første gang, den får officielt stempel. En vejledning af februar 1962, udarbejdet af rigsarkivaren i henhold til Justitsministeriets cirkulære af 13. december 1960 om journalisering og arkivering ved underretterne, fastslår på tilsvarende måde, at landsarkivet er dommerembedets rådgiver i arkivaliske spørgsmål, og indeholder iøvrigt ret detaljerede bestemmelser og råd i denne henseende. En lignende vejledning for politimesterembederne er udsendt gennem rigspolitichefen den 2. februar 1966. Allerede i 1949 havde Rigsarkivet mere uofficielt ud-

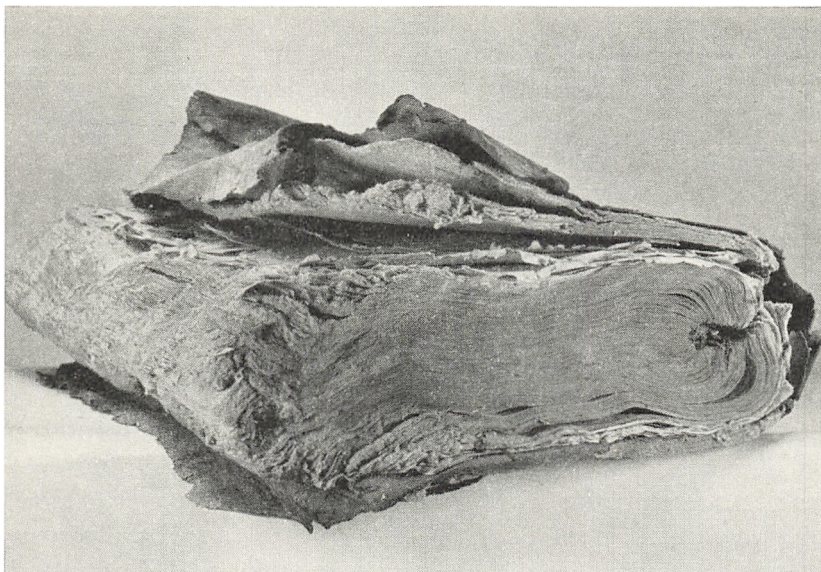
sendt en af landsarkivar Johan Hvidtfeldt udarbejdet vejledning vedrørende dommer- og politimesterarkivernes opbevaring og ordning, som foruden praktiske anvisninger indeholder en oversigt over de vigtigste bestemmelser om forholdet mellem landsarkiverne og embederne og et skema for opstilling af retsbetjentarkiver før 1919.

Da der således for en række embeder efterhånden er indført regelmæssige arkiveftersyn, har de oprindelige bestemmelser om landsarkivarernes nærværelse ved overleveringer for disse embeders vedkommende mistet deres betydning. Ved skrivelse af 15. oktober 1965 har rigsarkivaren derfor udtalt, at det ikke længere er så påkrævet, at arkiverne bliver repræsenteret, med mindre der af embederne fremsættes ønske herom, eller der er tale om embeder, som ikke omfattes af tilsynspligten.

At embedsarkiverne før provinsarkivernes tid ofte var i en meget dårlig tilstand og opbevaredes under højst uheldige forhold, er tidligere omtalt. Det spørgsmål melder sig naturligt, hvilken virkning provinsarkiverne fik herpå, og navnlig hvilke spor det nye tilsyn satte sig. De rapporter, som landsarkivarerne i årenes løb har udarbejdet om overleveringer og arkiveftersyn,⁹ giver visse holdepunkter for en vurdering heraf. På forhånd måtte man jo antage, at den aflastning, som afleveringen af alle de gamle arkivalier i 1890'erne betød, havde en gunstig virkning. Men som det er omtalt, blev det på grund af pladsmangel stort set ved denne første aflevering. Og da arkivtilvæksten netop ved samme tid tog stærkt til i takt med den stærke samfundsudvikling – der kan i den forbindelse mindes om, at den moderne sociallovgivning satte ind omtrent samtidig med provinsarkivernes oprettelse – så gik der ikke lang tid, før pladsmangelen ved embederne igen meldte sig. Jo længere vi kommer op mod vore dage, des hyppigere og stærkere lyder landsarkivarernes klage over embedsarkiver, som er håbløst overfyldte med alle de deraf følgende ulemper. Navnlig udgjorde brandfare og fugt ofte en konstant trussel mod arkivalierne. Og det blev ikke altid ved truslen alene. Om fugtens virkninger taler mange defekte protokoller og dokumenter i landsarkiverne deres sørgelige sprog. Ildens hærgen kan – mere indirekte – spores i lakuner i mangt et embedsarkivs protokol- og pakkerækker. – Den 22. december 1913 hedder det i overleveringsrapporten om Skagen byfogeds arkiv, at »opbevaringsmåden kan kun betegnes som uforsvarlig. Arkivalierne er opstillede ... på et

loft . . . lige over arrestforvarerens køkken, og adgangen til dette loft er ad en stejl stige fra samme køkken, hvis skorsten desuden er ledet op igennem nævnte loft; foruden arkivalierne opbevares der her gamle klæder, madrasser, gl. papir og en masse andet skrammel.« Om amtsforvalterarkivet i Ebeltoft berettes den 29. november 1918, at det er »anbragt på et gæsteværelse, hørende til amtstuefuldmægtigens privatlejlighed.« Den 9. december 1919 forefandtes Rougsø, Sønderhald og Øster Lisbjerg herreders politimesterembedes arkivalier »henliggende på gulvet i et til sovekammer benyttet værelse.« Kunne opbevaring i henholdsvis fuldmægtigens gæsteværelse og politimesterens sovekammer i og for sig være meget betryggende, så gjaldt dette langt fra om opbevaringen af Ålborg dommerembedes arkiv (18. november 1919): »Hovedmassen af arkivalierne opbevaredes på arresthustets loft, hvor der direkte under taget er opstillet høje reoler langs hvælvingen over arresten. Lyset kommer sparsomt ind af få og små tagvinduer. Pakkerne var delvis dækkede af et tæt støvlag, og små snedriver hist og her på gulvet vidnede om tagets utæthed. Desuden var adgangsforholdene så besværlige, at intet vil kunne reddes i ildebrandstilfælde.« Det rum, som Mariager dommerembedes arkiv opbevaredes i ved eftersynet den 27. august 1924, var så fugtigt, at flere arkivpakkers indhold var »skørnet, skønt de kun er få år gamle.« Deprimerende læsning er også rapporten om arkiveftersyn ved Nibe dommerembede den 25. maj 1932: »Arkivalierne opbevares . . . på rådhusets loft. Rummet . . . er absolut ikke egnet til formålet. Adgangen til det er ad en snæver trævindetrappe, bygningen er gammel og brandfarlig, da der om vinteren fyres i utætte kakkellovne. Der vil i ildebrandstilfælde næppe kunne reddes en stump af arkivet. Hertil kommer, at rummet er fugtigt, således at enkelte protokollers bind er skimlede, men papir og skrift har dog endnu intet lidt . . . Det er meget vanskeligt at erhverve et overblik over hele arkivets bestand, hvorfor da også den nuværende dommer . . . ved den nylig stedfundne overlevering kun med forbehold har overtaget arkivet.« Ved eftersyn af Gørding-Malt herreders dommerembede i Holsted den 8. september 1938 viste det sig, at størstedelen af pakkesagerne opbevaredes i et tidligere kohus. »Da rummet er meget fugtigt i sig selv«, hedder det, »og da taget tilmed er så utæt, så der selv i en tør tid stadig findes vandpytter på gulvet, og da endvidere tilstedeværelse af rotter kunne konstateres, må rummet betegnes som

Igennem tiderne har fugt, mus, blæksyre eller bogorme været hårde ved alt for mange af de gamle protokoller, men i dag har landsarkivet mulighed for at genoprette en del af skaderne på sit ny konserverings- og bogbinderiværksted i sydenden af den gamle bygning.

absolut uegnet til formålet, og det var at ønske, at der snarest muligt blev gjort noget for at skaffe embedet et forsvarligt arkivrum, da hovedmassen af arkivalierne ellers står i fare for at blive ødelagt.«

Disse eksempler, som kunne suppleres med snesevis af andre lignende – også fra de senere år –, viser, at landarkivernes tilstedeværelse og tilsynsvirksomhed ikke har kunnet udrette mirakler. Men samtidig skal det siges, at billedet i høj grad ville blive ensidigt, hvis man tegnede det alene med eksempler som de anførte. Dels ligger det i sagens natur, at arkivernes folk har lagt særlig vægt på at fremhæve det utilfredsstillende, mens de acceptable eller tilfredsstillende forhold som regel kun har givet anledning til et lakonisk: »Intet at bemærke.« Og dels skal det meget stærkt fremhæves, at det gang på gang har kunnet noteres, at de ved tidligere besøg påtalte mangler nu er blevet afhjulpet. En kraftig påtale fra landsarkivernes side har ofte været en værdifuld støtte for embederne overfor bevillingsmyndighederne til at få skabt bedre arkivforhold. Alt i alt tegner rapporter, navnlig for de senere års vedkommende, trods mange mørke

pletter og trods de stigende vanskeligheder med at skaffe plads til arkivalierne, et billede af fremgang.

Da det nørrejske landsarkiv efter sin store udvidelse nu igen har kunnet modtage store afleveringer, og da der for mange embeder er gennemført faste kassationsbestemmelser, skulle billedet, set på baggrund af tidligere tiders forhold, tegne sig ganske lyst. De arkivefter-syn, som er foretaget i det sidste par år, har stort set bekræftet denne formodning. Opbevaringsforholdene er gennemgående tilfredsstillende, og hvor der endnu er noget at indhente, arbejdes der målbevidst på en forbedring. Arkivernes ordningsstand synes nu også de fleste steder at være god, ofte er den helt fortrinlig. Mange steder spores særdeles tydeligt virkningen af, at landsarkivet i de senere år har afholdt kursus for det personale ved embederne, som fortrinsvis har med arkiverne at gøre. Denne virksomhed blev indledt i 1961 med et 2-dages kursus for journalførere og arkivarer ved amterne, hvor foruden almindelige arkivtekniske problemer også den nye journalplan for amterne (se s. 132 f.) blev gennemgået og drøftet. I 1962 afholdtes tilsvarende kursus for dommerembedernes og politimesterembedernes personale og i 1964 og 1966 for personale ved amtsråds-kontorerne. De første af disse kursus blev fulgt op af besøg ved embederne med det formål at give praktisk vejledning i forbindelse med de forestående afleveringer og samtidig at foretage visse kassationer på stedet.

Med disse arrangementer er samarbejdet mellem embederne og landsarkivet i høj grad blevet udbygget. Kneb det i de første år hist og her lidt at komme helt på bølgelængde, så er denne situation i dag fuldstændig ændret. Arkiverne møder nu overalt fuld respekt for deres arbejde og modtages som de hjælpere og rådgivere for embederne i arkivalske spørgsmål, som de ønsker at være.

Kassationer. Så paradoksalt det kan lyde, er en af arkivvæsenets vigtigste – og vanskeligste – opgaver at destruere arkivalier. Ligeså givet det er, at et samfund har forpligtelser overfor fremtiden, når det gælder dennes kendskab til og forståelse af vor egen tid, ligeså givet er det, at moderne administration producerer store mængder af papir, som efter kortere eller længere tid er uden betydning både for den selv og for historien. Det er arkivernes opgave at sørge for, at dette materiale bliver udskilt, uden at der tilføjes fremtidens historie-

forskning tab. Det er en opgave, som kræver den yderste varsomhed. Sporene fra fortiden skræmmer. Vi må i dag dybt beklage mange kassationer, som for tid og evighed har berøvet os værdifuld viden om væsentlige sider af vore forfædres liv og virke. Så let det er teoretisk at fastslå, at meget uden skade kan kasseres, ligeså vanskeligt kan det være i praksis at skille det fra de ting, som af hensyn til den historiske forskning må bevares.

Visse arkivaliers værdi er så umiddelbart indlysende, at ingen ville drømme om at kassere dem. Der er protokoller, hvis blade dag ud og dag ind vendes og granskes så flittigt på arkivernes læsesale, at vi må se den dag imøde, da sliddet på dem gør det nødvendigt at unddrage dem fra videre benyttelse. Til alt held er moderne reproduktionsteknik så fremskreden, at den nok kan løse problemet, inden det bliver for sent.

Andre arkivalier er så oplagt betydningsløse, at spørgsmålet om kassation ikke giver anledning til tvivl eller uenighed. Undertiden kan de dog findes blandet sammen med værdifulde arkivalier på en sådan måde, at en udskillelse er meget vanskelig og måske slet ikke betaler sig.

Men endelig findes der grupper af arkivalier, og det er desværre langt den overvejende part, hvis virkelige historiske værdi det kan være uhyre svært at tage stilling til. Det vil altid være nødvendigt i arkiverne at gemme på hundreder, ja tusinder af dokumenter, som måske aldrig vil blive brugt, for at forskeren i en given situation kan finde netop den oplysning, som er af væsentlig, ja måske afgørende betydning for hans arbejde. Vi befinder os her i et område, hvor valget mellem bevaring og kassation kan være meget vanskeligt og pinagtigt, og hvor man nøje må overveje, om de oplysninger, der i givet fald kan hentes i det pågældende materiale, er så vigtige, at det er rimeligt og forsvarligt at lægge beslag på kostbar hyldeplads og ofre et stort arbejde på ordning og registrering. Det gør ikke valget lettere, at vi har set, hvordan den historiske forskning gang på gang har rettet søgelyset mod nye felter og fået blik for skjulte værdier i hidtil upåagtet arkivstof. I en tid, hvor historikerne overvejende beskæftigede sig med kongernes og krigenes historie og i det hele taget med de store og dramatiske begivenheder, var det naturligvis helt andre kilder, der påkaldte interesse, end i en tid, hvor man søger til bunds i samfundets og det brede folks historie, hvor det enkelte men-

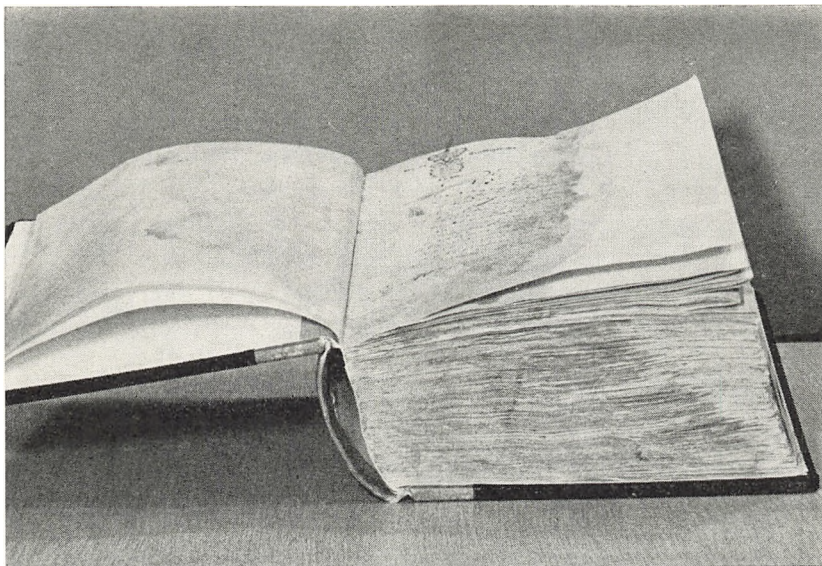
neskes, den enkelte slægts, den enkelte gårds og det enkelte sogns fortid og skæbne udforskes, hvor kort sagt folkets og landets historie bygges op af de mindste elementer helt fra grunden. Alene i landsarkivernes korte levetid er synet på mange arkivaliers værdi skiftet betydeligt.

Før provinsarkivernes oprettelse eksisterede der ingen kassationsregler for embederne, og i de arkiver, der afleveredes i første omgang, var der rensset godt ud – både ved tab som følge af dårlig opbevaring og ved egentlige kassationer. For arkivledelsen stod det fra første færd klart, at kassationer fortsat ville være nødvendige, men også at de måtte ske på betryggende måde. 1891-bekendtgørelsen fastslog derfor, at embedsmændene ikke måtte kassere på egen hånd, og dette understregedes i de cirkulærer, hvormed de enkelte ministerier i den følgende tid gav deres embeder nærmere instruks om fremgangsmåden ved afleveringerne. Om fremtidige kassationer fastsatte bekendtgørelsen blot den almindelige bestemmelse, at regler herom ville være at fastsætte på samme måde som i hovedarkivet. For dette gjaldt en instruks af 14. januar 1885, hvori det bl. a. hed, at der hvert år i sommerens løb skulle foretages en kassation af værdiløse arkivalier på grundlag af forslag, som efter forhandling med de ministerier, der berørtes af kassationen, skulle forelægges Kirke- og Undervisningsministeriet til endelig afgørelse. Kassationsspørgsmålet var altså fra i praksis at have ligget helt i de enkelte embedsmænds hænder lagt op på højeste plan.

For provinsarkivernes vedkommende foreskrev rigsarkivar A. D. Jørgensen i de tidligere omtalte vejledende bestemmelser, at provinsarkivaren hvert forår skulle indsende et kassationsforslag efter de regler, som efterhånden måtte blive opstillet. Initiativet til kassationer skulle altså udgå fra arkivvæsenet.

Der skulle dog gå en hel menneskealder, før sådanne regler blev opstillet og kassationsarbejdet kom i gang. Dels savnede arkiverne den fornødne arbejdskraft, dels – og navnlig – stod man i begyndelsen meget usikker overfor, hvad det både ud fra et administrativt og et historisk synspunkt ville være forsvarligt at kassere. Der krævedes lang tids erfaring, før man turde skride til omfattende kassationer. Rigsarkivar Bricka skrev i 1901: »I virkeligheden udkræves der åringer, før man ret kan danne sig en forestilling om, hvilke slags sager, der spørges om i det praktiske liv, og hvilke oplysninger der kan ud-

Ved hjælp af japanpapir, silketyll, gelatine m. m. — plus fingerfærdighed — er det hele små underværker, der kan udrettes på konserveringsværkstedet. Allermest imponerende er det at følge restaureringen af et gammelt, næsten hensmuldret kort, f. eks. et udskiftningskort. Det er et puslespil så vanskeligt og spændende, som man på nogen måde kan ønske sig.

drages af de forskellige sorter arkivalier. Ganske vist vil de embedsmænd, af hvis områder arkivsagerne er fremgåede, især med hensyn til det første punkt kunne yde fortrinlig hjælp, men det er ikke nok. At bedømme arkivalierne udelukkende enten fra et praktisk eller fra et historisk standpunkt er lige urigtigt; opmærksomheden skal samtidig rettes til begge sider. I vore dage tør man ikke med tilsidesættelse af sagkundskaben anrette de uforsvarlige ødelæggelser, hvorpå en ældre tids arkivhistorie desværre er så rig.«¹⁰ Han frygtede endvidere for, at mange embedsmænd, som kun med sorg havde givet slip på de ældre dele af deres embedsarkiver, ville føle en berettiget harme, når de erfarede, at meget af det, som var taget fra dem for at finde et sikrere og bedre gemmested, allerede nu udpegedes til at gå i papirmøllen.

Da Bricka fremsatte disse synspunkter, var der allerede gjort et forsøg på at fastsætte kassationsregler for amtsarkiverne, som fyldte stærkt op i provinsarkiverne. Det var tildels netop erfaringerne her-

fra, der lå bag hans bemærkninger. Den 24. september 1898 havde han pålagt provinsarkivarerne at undersøge de afleverede amtsarkiver og fremkomme med kassationsforslag uden at konferere med hinanden, idet han ønskede, at forskellige anskuelser kunne komme til orde og fremkalde en mere alsidig drøftelse. De tre provinsarkivarers forslag faldt som ventet ikke helt sammen, men stemte dog i det væsentlige overens, bl. a. deri at der ved kassationer i amstarkiverne på daværende tidspunkt kun ville kunne indvindes ca. 6 % plads. Dette resultat ansås for så ubetydeligt, at det ikke ville stå i rimeligt forhold til arbejdet. Hele planen blev derfor opgivet indtil videre.

Af provinsarkivar Saxilds betænkning af 30. august 1899¹¹ fremgår det tydeligt, hvilke betænkeligheder man måtte nære ved allerede nu at skride til mere omfattende kassationer: »Når man til daglig færdes i et provinsarkiv mellem alt det tilsyneladende værdiløse papir, der findes, vil man ofte føle en rent instinktmæssig tilbøjelighed til at kassere løs af alle disse pakker og protokoller. Men stiller man sig så det ganske bestemte spørgsmål: hvad man kan forsvare at kassere? så stækkes denne tilbøjelighed betydeligt, og det des mere, jo længere man har virket i et provinsarkivs tjeneste, og jo bedre man har lært, hvad for oplysninger der kræves og med rette kan kræves af en sådan institution.« Saxild anskuer kassationsproblemet fra tre synsvinkler: den historiske, den juridisk-praktiske og den arkiv-tekniske. Med den sidste tænker han først og fremmest på den arbejdsindsats, kassationer vil kræve. Han kommer til det resultat, at det, man måske kunne forsvare at kassere ud fra et historisk synspunkt, for en stor del må bevares af juridisk-praktiske grunde og omvendt. Han fremhæver, at de til provinsarkiverne afleverede arkivalier har vist sig af større historisk betydning, end man ved oprettelsen havde gjort sig klart, og mener, at det mere og mere vil vise sig, at adskillige vigtige spørgsmål ikke kan besvares alene ved studium i Rigsarkivet af centraladministrationens arkiver, men kun ved hjælp af provinsarkivernes indhold. Adskillige nybevægelser af social eller politisk natur er indledet rent lokalt, siger han, og må, hvad deres oprindelse angår, studeres i provinsarkiverne. Han peger videre på muligheden for i de lokale arkiver at fastslå, hvordan lovreglerne er blevet udført i praksis, ja om de overhovedet er blevet efterlevet. At lokal- og personalhistorien kun kan studeres i alle sine detaljer i et

provinsarkiv, finder han så selvfølgelig, at det ingen forklaring behøver.

Også hvad borgerne har brug for til oplysning af deres personlige forhold, ejendomsforhold o. s. v., og hvilke arkivalier herom arkiverne må bevare, kan kun længere tids erfaring lære. De allerede indvundne erfaringer havde manet til stor forsigtighed på dette område. Principielt må man hævde, siger Saxild, at når staten kræver visse beviser af sine borgere, for at de kan opnå visse rettigheder, og disse beviser kun kan erhverves ved bevidnelser af arkivalier, der er fremgået af statens administration, så må den også være i stand til at yde dem disse beviser. Man har ofte set, at en nyere lovgivningsbestemmelser kan give arkivalier, som man kunne have været tilbøjelig til at kassere, en ny aktualitet.

Trods disse betæneligheder er Saxild ikke i tvivl om, at betydelige mængder af amsarkivernes indhold i og for sig uden skade kunne kasseres. Men man støder på den vanskelighed, at de kassable sager befinder sig i de lange rækker af journalsager blandet sammen med sager, som under ingen omstændigheder bør kasseres. Dette problem leder ham ind på en tanke, der peger helt frem mod de aller- seneste års bestræbelser for allerede på administrationsstadiet at få udskilt de sager, som det både fra et administrativt og et historisk synspunkt er overflødigt at bevare ud over en kortere årrække. »Det spørgsmål synes at ligge nær«, siger han, »skulle man ikke kunne sikre fremtiden mod den papiroversvømmelse, der truer den? og er midlet hertil ikke det, at der for de forskellige arter af arkiver opstilles visse bestemmelser om en ensartet henlæggelse af deres arkivalier, med andre ord at der udarbejdes reglementer, som med alt muligt hensyn til de bestående forretningsvaner forsøgte at gennemføre en uniformitet i behandlingen af ensartede arkiver? Derved vilde opnås to ting: 1) kunde der ved reglementernes udarbejdelse tages hensyn til, at kassable arkivalier såvidt muligt samledes i grupper, mens de nu ligger sammenblandede med sager, der ikke på nogen måde kan kasseres, 2) vilde man ved uniformiteten opnå, at der kunde opstilles almindelige regler for kassationer i arkiver af samme klasse.«

Der kom som nævnt intet ud af dette første forsøg på at komme i gang med kassationerne, hvis nødvendighed dog atter og atter understregedes af arkivernes egne folk, og som pladsnøden gjorde stadig mere aktuelle. Men allerede i 1899 nåedes dog et lille resultat på et

andet område. I et cirkulære fra Justitsministeriet af 31. juli 1899 om aflevering af embedslægerens arkiver var indføjet en bestemmelse om, at embedslægerne selv efter to års forløb måtte kassere uge- og månedslister, blanketanmeldelser, kvartalsopgørelser over fødte og døde, andet materiale til medicinalberetningen og korrespondance uden blivende interesse. Denne tilladelse var for så vidt et brud på de gældende regler, som den stred mod bestemmelsen om, at ingen embedsmand måtte kassere på egen hånd. Men trods principielle betænkeligheder havde rigsarkivar Bricka dog tiltrådt den af praktiske grunde.¹² Ligesom Saxilds idé pegede den fremad, og den er senere fulgt op af en hel række lignende bemyndigelser for embedsmænd til selv at kassere nærmere angivne betydningsløse arkivsager.

Der var herefter for landsarkivernes vedkommende stilstand på kassationsfronten i en længere årrække. Ganske vist bebudede rigsarkivar Secher i »Meddelelser om Rigsarkivet med Provinsarkiverne 1901–1905« et nyt kassationsforslag, som han håbede at kunne give udførligere oplysning om i næste bind »Meddelelser«. Da dette omsider udkom i 1920, indeholdt det dog herom kun følgende lakoniske oplysning: »De almindelige kassationsplaner for landsarkiverne, hvis ønskelighed er omtalt i Medd. I, 22, er ikke blevet fremmede i det forløbne tiår [1906–15], og spørgsmålet frembyder også store vanskeligheder.«

I forbindelse med de store omlægninger inden for rets- og politivæsenet i 1919 udsendtes det tidligere omtalte cirkulære af 1. april 1919 om retsbetjentenes aflevering af arkivalier til landsarkiverne. Heri blev også spørgsmålet om kassationer taget op, idet Rigsarkivet bemyndigedes til at kassere de i landsarkiverne beroende retsbetjentarkivalier efter regler, der skulle fastsættes af Undervisningsministeriet efter forhandling med Justitsministeriet. Heri lå for så vidt intet nyt, som de allerede gældende bestemmelser jo gav rigsarkivaren mulighed for at fremsætte kassationsforslag. Men bestemmelsen fik dog betydning ved at give stødet til, at der få år senere endelig blev taget alvorlig fat på kassationsproblemet og denne gang med resultat.¹³ Den 13. januar 1922 rejste rigsarkivar Erslev sagen over for ministeriet, som den 23. november 1923 nedsatte et udvalg med rigsarkivaren som formand og med følgende medlemmer: landsarkivarerne Georg Saxild, Viborg, og Holger Hansen, København, kontorchef Jespersen, Justitsministeriet, politimester Woll, Kerteminde, hospitals-

forstander Oluf Jensen, Nykøbing F. (udpeget af Den danske Købstadsforening), sognerådsformand Chr. Krog (udpeget af De samvirkende Sognerådsforeninger), professor Knud Fabricius og pastor Severinsen (repræsentanter for Dansk historisk Fællesforening) og højskolelærer Poul Bjerge (repræsentant for Undervisningsministeriet). Som man ser: en bred repræsentation for både administrative og historiske interesser. At kommunerne var repræsenteret, skyldtes, at udvalget også skulle beskæftige sig med spørgsmålet om kommunale arkivers opbevaring, hvilket der dog ikke kom noget ud af.

Havde sagens forberedelse taget ret lang tid, fik dens realitetsbehandling til gengæld et prisværdigt hurtigt forløb. Den 26. november 1923 underrettede rigsarkivaren de to landsarkivarer om deres udnævnelse og bad dem fremkomme med et fælles forslag som grundlag for udvalgets forhandlinger. Allerede samme dag, som Saxild modtog rigsarkivarens skrivelse, kunne han i et brev af 27. november til Holger Hansen skitsere en kassationsplan. »Jeg har nemlig allerede for år og dag siden måttet overveje, hvad jeg kunde forsvare at fjerne fra mit ganske overfyldte arkiv«, skrev han. Baggrunden herfor var, at landsarkivet havde måttet overføre en del formentlig kassable sager til et arkivrum på loftet i Vestre Landsrets bygning for i henhold til 1919-cirkulæret at kunne modtage skøde- og pantebøgerne. Erfaringen havde vist, at disse sager virkelig aldrig blev benyttet. At Saxild var meget opsat på at komme i gang med kassationer, viser ikke alene den fart, hvormed han reagede, men også følgende for ham så karakteristiske bemærkning: »Som menneske, ikke som arkivmand, oprøres jeg over den masse af ligegyldigt beskrevet papir, vi ophober her i landet.«

Efter et par breve frem og tilbage mellem de to landsarkivarer kunne Saxild allerede den 17. december fremsende sit endelige forslag, som derpå blev forelagt og med enkelte ændringer énstemmigt vedtaget i det eneste udvalgsmøde den 9. januar 1924, hvorefter rigsarkivaren den 31. januar fremsendte det til ministeriets godkendelse.

Det gik altså, som Holger Hansen lidt respektløs havde forudset i et brev af 9. december: »Hvis vi to er enige, antager jeg, at rigsarkivaren er enig med os, og så må vi vel sagtens kunne sætte vor mening igennem i udvalget.« Lidt respektløs og frisk i tonen var i det hele taget korrespondancen mellem de to landsarkivarer, »for en

gangs skyld et par moderne tænkende mennesker«, som Saxild udtrykte det. Holger Hansen havde bl. a. foreslået at medtage forundersøgelserne i kriminelle sager i kassationsforslaget. Dette fandt Saxild dog ikke helt forsvarligt. »De bruges en del her i Jylland. Når en mand vil hæve sig til historiker-rang og skrive en artikel i det stedlige tidsskrift, plejer han at slå sig ned over en celeber retssag og aftrykke så mange af dens dokumenter, som han kan læse. Dermed er hans lykke gjort.« Også på et andet punkt var Saxild mere tilbageholdende end sin kollega: »Du milde Jesus! hvilke bespottelige ord De taler om tinglæsningskopierne! De opbevares af samme grund som den, hvorfor man opbevarer kontraminiestralbøger. Helt unyttige er de da heller ikke. Knudsen står for øjeblikket på hovedet i nogle tinglæsningskopier fra 1874 og meddeler mig just nu, at han har fundet den oplysning, han søgte.«

Iøvrigt var de to landsarkivarer enige om, at det var *bemyndigelse* til at kassere, arkiverne måtte have, ikke *ordre*. Og når det var tilfældet, kunne man jo gerne tage lidt mere med. Således på et punkt, hvor Holger Hansen var mere tilbageholdende end Saxild, og denne da efter at have givet ham ret udbryder: »Skønt, hvad Satan! der er i grunden ikke forløbet noget ved, at man får bemyndigelsen, man behøver jo ikke at bruge den fuldt ud.«

Man kunne af tonen i brevene umiddelbart få det indtryk, at de to »moderne tænkende mennesker« behandlede kassationsproblemerne en smule letfærdigt. Selvom vi vel i dag på enkelte punkter ville være lidt mere tilbageholdende, men rigtignok også på andre tilbøjelige til at gå videre, end de gjorde, vidner korrespondancen dog i virkeligheden om samvittighedsfulde og ansvarsbevidste overvejelser.

Efter at sagen var sendt til Undervisningsministeriet, sagtede tempoet igen noget. Den 19. maj 1925 approberede ministeriet rigsarkivarens indstilling praktisk talt ord til andet. Der var hermed givet bemyndigelse til, efter 30 års opbevaring i landsarkiverne, at kassere en ganske betydelig del af retsbetjentenes arkivalier, nemlig bl. a. dokumenter vedr. offentlige og private politisager, dokumenter til auktioner over løsøre og licitationer, alle arkivalier vedr. lægdsvæsenet undtagen lægdsruller, journalsager og korrespondance, regnskabs-sager, politiforvaltningssager med visse undtagelser, kontoralmakker, postkwitteringsbøger m. v., arkivalier som ved en fejltagelse er indkommet i embedsarkivet, f. eks. retsbetjentens eller fuldmægtigens

private forretningspapirer, protokoller og dokumenter i handelsfallitboer m. m. Det præciseres dog, at kassationer skal foretages med skønsomhed, så intet arkivstof af historisk betydning kasseres, blot fordi der foreligger formel bemyndigelse, og at summariske kassationer kun kan foretages, efter at vedkommende fonds har været underkastet en arkivalisk gennemgang.

Det varede ikke længe, før man blev klar over, at bemyndigelsen havde fået en uheldig formulering derved, at de pågældende arkivalier, uanset hvor betydningsløse de var, skulle opbevares 30 år efter afleveringen til landsarkiverne, før de måtte kasseres. Da man på grund af pladmangel ikke kunne modtage afleveringer fra embederne efter de oprindelige regler, virkede dette så meget mere uheldigt, som der derved kunne gå endog meget lang tid, før kassationer kunne iværksættes. Imens tog materialet plads op og forhindrede aflevering af historisk værdifulde arkivalier. I 1931 rejstes derfor spørgsmålet om en ændring af bestemmelsen, og ved skrivelse af 28. april 1936 tillod Undervisningsministeriet, at den ændredes til, at de pågældende arkivalier kunne kasseres, når de var 30 år gamle, uanset hvor længe de havde været opbevaret i landsarkiverne.

Efter at der således i 1920'erne var kommet skred i kassations-spørgsmålet, fulgte der nu næsten slag i slag nye kassationsbemyndigelser. Ingen af dem var dog foreløbig af en så omfattende karakter som den, der blev fastsat for retsbetjentarkiverne. Nogle havde en udpræget engangskaraktter, andre berørte kun et enkelt landsarkiv. Et iøjnefaldende træk blev det efterhånden, at forslagene til mange kassationer kom fra administrationen, hvorpå rigsarkivaren enten efter eller uden forudgående forhandling med vedkommende ministerium har godkendt dem. Uden at der er sket nogen formel ændring i de oprindeligt gældende regler, er udviklingen gået i retning af, at ikke alene rigsarkivaren, men også landsarkivarerne har fået en stadig større faktisk selvstændighed med hensyn til at foretage eller til-lade kassationer.

Der kan ikke være tale om her at gennemgå alle de senere kassationsbestemmelser. Herom må henvises til »Meddelelser om Landsarkiverne 1921–55« (1960) og »Meddelelser om Rigsarkivet og Landsarkiverne 1956–60« (1961). Kun hovedtræk i den følgende tids udvikling skal fremdrages, ligesom der skal gøres rede for de seneste års store og principielle nydannelser.

Som et supplement til den store kassationsbemyndigelse i 1925 fulgte den 3. december 1937 tilladelse til at kassere visse dokumenter til justitsprotokoller og fagedprotokoller. Dette supplement var udsprunget af drøftelser på et landsarkivarmøde i 1936, hvor man desuden var inde på fortolkningsproblemer i forbindelse med den store kassationsbemyndigelse. På forslag af landsarkivar Hans Knudsen vedtoges det at fortolke 30-årsfristen således, at de pågældende arkivalier også kunne kasseres ude ved embederne i forbindelse med arkivinspektion, en praksis som i virkeligheden allerede havde været fulgt i nogen tid, i hvert fald af landsarkivar Saxild. Landsarkivar Svend Aakjær, der i 1929 havde efterfulgt Saxild, ønskede for politisagerne og korrespondancesagerne fastsat en tidsgrænse, inden hvilken kassationerne burde foretages særlig lemfældigt af hensyn til disse sagers kulturhistoriske værdi som kilde til det daglige livs historie. Man enedes om at sætte en sådan grænse ved 1870 ud fra det synspunkt, at provinspressen først ved denne tid blev mere fyldig med hensyn til de oplysninger, man kunne uddrage af den om dagliglivet.

Ved nyordningen af tinglysningsvæsenet i 1926 førtes den linie videre, som var udstukket med cirkulæret fra 1899 om embedslægerenes arkiver, hvorefter visse kassationer henlagdes til embederne selv. Anordningen af 26. november 1926 om tinglysning indeholdt bemyndigelse for dommerembederne til selv at kassere alle tinglyste dokumenter, med undtagelse af skøder og servituddokumenter, 3 år efter aflysning, ligesom også visse andre tinglysningsarkivalier måtte kasseres efter bestemte tidsfrister. Den 11. juni 1928 fik amtstuerne ret vidtgående beføjelser til at kassere på egen hånd, og siden fulgte næsten slag i slag bemyndigelser til en lang række andre embeder. Herved og ved den i 1936 stadfæstede ordning, hvorefter landsarkiverne kunne foretage kassationer ude ved embederne, som disse ikke måtte udføre på egen hånd, opnåedes det, at betydelige mængder af historisk værdiløse arkivalier kan tilintetgøres, så snart de har mistet deres administrative betydning. De kommer ikke til at belaste landsarkiverne, og heller ikke i embedernes egne overfyldte arkivrum tager de plads op længere end nødvendigt.

Da det ikke var muligt at opnå bevillinger til udvidelser af landsarkiverne, så de kunne modtage regelmæssige afleveringer fra embederne, og da samtidig produktionen af arkivalier steg i foruroligende

grad, slog disse foranstaltninger slet ikke til, og den erkendelse voksede frem både i arkiverne og ved embederne, at kassationsproblemet måtte gribes mere radikalt an. En debat i 1940 i dommer- og politifuldmægtigenes fagblad »Fuldmægtigen«, hvori også landsarkivar Hans Knudsen deltog, gav stødet til, at Justitsministeriet i 1942 nedsatte et udvalg med dommer A. C. Faartoft, Frederiksberg, som formand til at drøfte nye bestemmelser om aflevering af og kassationer i dommer- og politimesterembedernes arkiver. Arkivvæsenet blev repræsenteret af Hans Knudsen. Den tyske besættelse, dødsfald og embedsforflytninger blandt medlemmerne bevirkede, at arbejdet trak ud. Først i 1946 afgav udvalget betænkning til Justitsministeriet. To hovedpunkter heri var øgede kassationsbeføjelser til embederne og – som det afgørende nye – en deling af deres arkiver i en stamafdeling for arkivalier af blivende betydning, som til sin tid skulle afleveres til landsarkivet, og en midlertidig afdeling for arkivalier, som embedet efter visse terminer selv måtte kassere.

Betænkningen drøftedes på et landsarkivarmøde i 1947, men først i 1950 nåede den officielt frem til rigsarkivaren, som efter at have indhentet erklæringer fra landsarkivarerne Harald Hatt (Hans Knudsen var i mellemtiden død) og Johan Hvidtfeldt den 25. april 1951 tilbagesendte den til Undervisningsministeriet med sine bemærkninger. Tanken om deling i stamafdeling og midlertidig afdeling kunne tiltrædes af arkivvæsenet, men kassationsbeføjelserne fandt man for ubestemte, når forudsætningen var, at embederne selv administrerede dem. Man ønskede dem nøjere præciseret og foreslog dem koblet sammen med en for alle ensartede embeder fælles systematisk journalinddeling, der tillod en nogenlunde rent mekanisk udsondring af de sager, som uden skade for historien kunne kasseres. Med dette nye princip føjet til udvalgets idéer var man fremme ved løsningen af det gamle problem, at kassationer var praktisk uigennemførlige på grund af sammenblandingen af ligegyldige og værdifulde sager. Med rigsarkivarens svar fulgte forslag til en ny journalplan, udarbejdet af landsarkivar Hvidtfeldt i fællesskab med civildommer Holm, Viborg, m. fl.

Herefter tog udvalget af 1942, nu med landsarkivar Hvidtfeldt som arkivrepræsentant, sagen op påny. Man optog kontakt med et andet justitsministerielt udvalg, der arbejdede med standardisering af dommerkontorenes blanketter m. m. Desuden blev arbejdet koordine-

ret med bestræbelser, der på rigspolitichefens initiativ var i gang for at nå frem til et ensartet journalsystem for politimesterembederne, og som resulterede i et cirkulære af 1. december 1952 (med virkning fra 1. januar 1953). I januar 1953 afgav udvalget en ny betænkning med udkast til en bekendtgørelse om aflevering og kassation af dommer- og politimesterkontorenes arkivalier. Sagen var derpå i de følgende år til behandling i Justitsministeriet, som kom til det resultat, at det ville være bedst at udsende særskilte cirkulærer for dommerembederne og politimesterembederne. Hertil sluttede rigsarkivaren sig, og den 13. december 1960 udsendte Justitsministeriet cirkulære om journalisering og arkivering ved underretterne. Det trådte i kraft 1. januar 1961. Noget længere trak det ud med cirkulæret til politimestrene, som kom den 19. december 1963 med virkning fra 1. januar 1964.

Hermed skulle der til lige gavn og glæde for embederne og landsarkiverne være nået en i alt væsentligt tilfredsstillende og betryggende løsning på de fremtidige kassationsproblemer inden for dette store område. Kassationer ved disse embeder vil herefter kunne ske nogenlunde mekanisk efter de tidsfrister, som er sat for de enkelte grupper af kassable sager. Embedernes arkiver består nu af 3 hovedbestanddele: 1) arkivalierne fra før cirkulærernes ikrafttræden, 2) stamafdelingen (hvortil egentlig 1) hører) og 3) den midlertidige afdeling. Først efterhånden, som arkivalierne i den midlertidige afdeling opnår kassationsalder, træder embedernes egen kassationsbeføjelse i kraft; men med hensyn til det ældre arkiv er det bestemt, at landsarkivarerne kan foretage kassationer efter samme retningslinier, som cirkulærerne fastsætter for det nye arkiv, samt at embederne kan anmode landsarkivarerne om at foretage dem på stedet. I den korte tid, der er gået, siden cirkulæret for politimesterembederne trådte i kraft, har allerede adskillige nørrejske embeder gjort brug af denne sidste bestemmelse. Og for både dommer- og politimesterembederne gælder det iøvrigt, at landsarkivet i 1962 foretog ret omfattende kassationer på stedet af arkivalier, som kunne udskilles ved en mere summarisk gennemgang.

Samtidig med, at de nye bestemmelser for dommer- og politimesterembederne forberedtes, arbejdedes der med en tilsvarende plan for amtsarkiverne. Denne sag startede på landsarkivarmødet i 1947, hvor landsarkivar Hvidtfeldt tog Saxilds idé fra 1899 op. Rigsarkivar Axel

Linvald overdrog Hvidtfeldt i samråd med sine kolleger at udforme forslag til et fælles journalsystem for alle amtskontorer, udformet sådan, at det kunne danne grundlag for fremtidige kassationer. Efter omfattende forarbejder kunne forslaget i marts 1954 afleveres til rigsarkivaren, som den 1. april oversendte det til Indenrigsministeriet. Dette nedsatte den 26. oktober 1954 et udvalg med stiftamtmand J. R. Pinholt, Haderslev, som formand og landsarkivar Hvidtfeldt som arkivvæsenets repræsentant. Udvalget afgav betænkning den 31. december 1956, og efter yderligere behandling i Rigsarkivet og Indenrigsministeriet udsendte dette den 27. november 1958 instruks om amternes journalvæsen og arkivaliernes kassation. Princippet heri er, at alle journalsager henlægges sagligt efter decimalsystemet, og at visse grupper klassificeres som kassable efter 10 og 30 års forløb. Som det blev tilfældet med dommer- og politimesterarkiverne, skulle amtsarkiverne efter den nye aktplans ikrafttræden den 1. januar 1960 deles i en stamafdeling og en kassationsafdeling. Endvidere bestemtes det, at der med landsarkivernes medvirken kan foretages kassationer i sagerne fra før instruksens ikrafttræden efter samme retningslinier, som er fastsat for det nye arkiv.

Efter at arbejdet med amtsarkiverne var afsluttet, gik et af Indenrigsministeriet den 1. juli 1961 nedsat udvalg med samme medlemmer i gang med at udarbejde en tilsvarende plan for amtsrådenes arkiver. Efter at planen havde været forelagt Amtsrådsforeningen i Danmark og Ministeriet for kulturelle Anliggender, udsendte Indenrigsministeriet den med skrivelse af 29. oktober 1964 og anbefalede de enkelte amtsråd at indføre den.

Også for de gejstlige arkiver er der gjort forsøg på at gennemføre lignende planer, men her med mindre held. Denne sag startede med, at provsten for Bjerre-Hatting herreders provsti i 1948 anmodede om tilladelse til at foretage kassationer i sit arkiv. Da man fandt det betænkeligt at give speciel kassationstilladelse til et enkelt embede, hvilket dog ikke er helt uden fortilfælde, overdrog rigsarkivaren landsarkivar Hvidtfeldt at udarbejde forslag til nye journalsystemer og kassationsregler for samtlige gejstlige embeder. I november 1948 forelå forslaget, som efter at være forelagt de øvrige landsarkivarer og behandlet i Rigsarkivet blev forhandlet med Kirkeministeriet i begyndelsen af 1950'erne. Resultatet blev et cirkulære fra Kirkeministeriet af 5. december 1955 med bemyndigelse for provster og

provstiudvalg til visse kassationer efter henholdsvis 7 og 20 års forløb, men derimod ingen bestemmelser om ensartet journalisering.

Som omtalt har Indenrigsministeriet i 1964 udsendt en journalplan med kassationsregler for amtsrådene. Selvom der er en meget nøje forbindelse mellem amternes administration og amtsrådene, udmærker disse sig dog ved at være en del af den kommunale forvaltning. Til denne er landsarkivernes stilling en væsentlig anden end til de statslige embeder, som fra første færd i arkivmæssig henseende har været underlagt landsarkivernes tilsyn og haft afleveringspligt. En sådan består ikke for kommunernes vedkommende. Om disse har villet aflevere deres ældre arkiver, således som arkivloven åbnede mulighed for, har været – og er stadig – en frivillig sag. Om kommunernes ret eller mangel på ret til at kassere deres arkivalier fandtes der ikke oprindeligt nogen udtrykkelig bestemmelse, som tilfældet var for statsadministrationen. Rent faktisk har det imidlertid i hvert fald siden 1930 været antaget, at de kommunale myndigheder ikke kunne kassere på egen hånd. Det fremgår af, at Indenrigsministeriet den 6. februar 1930 efter forhandling med Rigsarkivet meddelte amtsrådene bemyndigelse til at kassere visse 20 år gamle regnskaber. Den 22. september 1938 godkendte Rigsarkivet, at kommunale regnskabsbilag kasseredes 5 år efter, at revisionen havde godkendt det pågældende regnskab.

Det var dog først ved et cirkulære af 28. marts 1945 til amtmændene og samtlige by- og sogneråd, som Indenrigsministeriet udsendte efter forudgående forhandling med rigsarkivaren, Finansministeriet, Socialministeriet og kommunernes sammenslutninger, at der blev truffet mere generelle og principielle bestemmelser om kassation i de kommunale arkiver. Cirkulæret forbyder kassation af arkivmateriale fra tiden før købstadkommunalloven af 1868 og landkommunalloven af 1867. For kassation af visse yngre arkivalier, især regnskabs- og valgmateriale, gives der nærmere regler, og endelig bestemmes det, at der herudover kun bør kasseres i de kommunale arkiver efter aftale med vedkommende landsarkivar. Hermed er det slået fast, at de kommunale arkiver, hvad kassationer angår, principielt er undergivet arkivvæsenets myndighed på linie med de statslige embedsarkiver. Det spørgsmål er herefter rejst, om ikke der for de by- og sognekommunale arkiver kan opstilles kassationsplaner i lighed med dem, der i de seneste år er skabt for de større statse embeder og nu også i 1964

for de amtskommunale arkiver. I en skrivelse af 5. marts 1963 har Indenrigsministeriet udtalt, »at man vil finde det ønskeligt, at der, så snart pladsforholdene på landsarkiverne gør aflevering mulig, fastsættes regler for aflevering af arkivmateriale til landsarkiverne samt vejledning for opstilling og indretning af arkiver og retningslinier for kassation.« Rigsarkivaren har herefter nedsat to interne arkivudvalg til at arbejde med disse problemer, ét for købstadkommunerne og ét for sognekommunerne.

Tog det lang tid, før kassationsarbejdet kom i gang i landsarkiverne og ude ved embederne, så tør man vistnok sige, at tilfredsstillende rammer om dette arbejde nu i alt væsentligt er skabt. Det fremgår af det foregående, at to nørrejske landsarkivarer, Georg Saxild (1897–1929) og Johan Hvidtfeldt (1945–63), har en væsentlig del af æren for, at dette resultat er nået, men tillige at forudsætningen har været et nært samarbejde mellem arkiverne og administrationen. Det må dog tilføjes, at meget endnu står tilbage, før arbejdet inden for disse rammer er gennemført og landsarkiverne befriet for alt det papir, som hverken har blivende administrativ eller historisk værdi. De nye rammer sigter fortrinsvis på de endnu ufødte arkivalier.

Løsningen af kassationsproblemet på en række væsentlige områder vil medføre, at kun ret beskedne mængder kassable arkivalier herefter når frem til landsarkivernes dyrebare hyldeplads. Når hertil lægges, at der med den udbygning, som skal omtales i det følgende afsnit, er skabt en betydelig pladsreserve for det historisk værdifulde arkivmateriale, og at der samtidig er sket en ikke uvæsentlig forøgelse af personalet, tør det siges, at det nørrejske landsarkiv på sin 75-årsdag står bedre rustet end nogensinde tidligere til at udføre sin dobbeltrolle som embedernes centralarkiv og arnested for historieforskningen.

NOTER

1. Meddelelser fra det danske Rigsarkiv I, 1906, s. 33.
2. Se f. eks. V. A. Secher: Om Proveniens- (Hjemmehørs-)Principet som Ordningsregel i de danske Statsarkiver, i Meddelelser fra det danske Rigsarkiv I, 4, 1907, s. 191-240, og Vejledende Arkivregistraturer XII. Rentekammeret, 1964, s. XXXVI ff.
3. Samling af de for det danske Rigsarkiv gældende Bestemmelser, 1896. Her til henvises også for flere af de senere nævnte ældre bekendtgørelser, cirkulærer o. l.

4. For denne og senere nævnte bekendtgørelser o. l. henvises til de trykte lov-samlinger og Ministerialtidende.
5. Koncepterne til årsberetningerne til rigsarkivaren findes i Landsarkivets arkiv (A1 — 198-99).
6. Landsarkivets arkiv. Korrespondance med rigsarkivaren (A1-99).
7. Sst.
8. Sst. (A1-101).
9. Landsarkivets arkiv. Overleveringsforretninger og arkiveftersyn (A1 — 234-35 og A2 — 83).
10. Meddelelser om Rigsarkivet 1898-1900, 1901, s. 37 ff.
11. Kopi i Landsarkivets arkiv. Kassationssager.
12. Meddelelser om Rigsarkivet 1898-1900, 1901, s. 6.
13. Den følgende fremstilling bygger på kassationssager i Landsarkivets arkiv, Meddelelser om Landsarkiverne 1921-55, 1960, og Meddelelser om Rigsarkivet og Landsarkiverne 1956-60, 1961, samt diverse artikler i Nordisk Arkivnyt 1957 ff.

Vandring gennem årene

28. januar 1961 hørtes i landsarkivets nordhave en underlig fræsende, hvæsende lyd. Skøn var den ikke, og dog lød den for landsarkivets personale forjættende. Siden arkivets åbning i 1891 var det den største dag i dets historie. Det første træ var ved at falde, det byggeri, der skulle virkeliggøre en gammel drøm, var begyndt.

Johan Hvidtfeldt i: Nordisk Arkivnyt, 1963, nr. 1.

Femoghalvfjerds år er gået, siden det nørrejyske landsarkiv begyndte sin virksomhed i Viborg i 1891. Målt med den historiens alen, som arkivfolk bliver mere fortrolige med end de fleste, er det kun et kort spand af år. For et menneskeliv er det dog langt nok, alle de, der havde noget med arkivets start at gøre, er forlængst døde og borte. Og i én henseende er det, også på et arkiv, fjern fortid, nemlig hvor det drejer sig om det mere tekniske udstyr. Et stort moderne bygningskompleks som landsarkivet var endnu i 1891 simpelthen blottet for alt i den retning. Man studerede i petroleumslampens skær og fyrede op i kakkellovnen – hvis man da ikke frøs med anstand i det helt uopvarmede magasin, man skrev alting i hånden med stålpen, hentede vand ved pumpen i gården o. s. v. Denne fuldstændige mangel på tekniske installationer bør for resten også tages med i betragtning, når man vejer den tids byggepriser op imod vore dages. Det er ikke »kroneudhuling« altsammen!

Bygeteknisk kunne det gamle landsarkiv næsten have været en ægte renæssancebygning; men på den anden side stod man lige i en overgangstid, og det varede heller ikke længe, før teknikerne mødte op med deres tilbud, og betegnende nok var det tekniske sikkerhedsforanstaltninger, som kom i første række. Allerede i 1894 ansøgte provinsarkivaren om, at der blev installeret en lokaltelefon fra arkivet til brandinspektøren, eventuelt en elektrisk telegraf. Desuden ønskede han et elektrisk ringeapparat fra læsesalen til magasinbygningen. I 1899 anlagde kommunen et vandværk ved Nørresø, og fra borerne her pumpedes vandet op i det lille vandtårn ved Skottenborg, Ll. Sct. Hansgades forlængelse. Ved en energisk indsats fra provinsarkivar Saxilds side lykkedes det at få arkivet med fra begyndelsen, så man kunne sige gårdpumpen farvel og nyde den luksus at åbne for vandhaner i køkken, vaskekælder og gård. Også her kom sikkerhedshensynet med ind i billedet, da man fik anbragt en brand-

hane ved magasinbygningens østlige side tæt ved forbindelsesbygningen. Hele installationen kostede 355 kr.

I 1906 nåede den ny tids største vidunder, elektriciteten, til Viborg. Det år byggede kommunen et elektricitetsværk ved Trekronervej. Saxild havde naturligvis også her en ansøgning parat, »da jeg kunne ønske at få elektrisk lysindlæg i den af mig beboede villa, der ikke har eller har haft indlæg af lysgas...« Det gjaldt jo også den lille læsestue, hvor det var tanken at installere messingstål lamper og messinglysekroner. Bevillingen gik nu ikke igennem i den omgang, og petroleumslamperne måtte gøre fyldest endnu nogle år. Først i 1913 blev der indlagt elektrisk lys i arkivarboligen og læsesalen.

I 1907 var det Jydsk Telefon Aktieselskab, som meldte sig, og Saxild anmodede om for egen regning at måtte indlægge telefon i boligen. Det blev godkendt, og arkivarboligen fik telefonnummer 230, det var et af de høje numre, og det er forøvrigt stadigvæk det ene af landsarkivets telefonnumre, indtil automatiseringen ad åre også når til Viborg.

I denne periode op til den første verdenskrig var det jyske arkivs virksomhed kommet i en fast gænge. En vanskelighed, der kom til at løbe som en rød tråd gennem arkivets tilværelse, helt op til de sidste år, havde forlængst meldt sig: pladsnøden. Allerede i sin årsberetning fra 1896 kunne provinsarkivar Jespersen, som før omtalt, fortælle, at magasinet nu var så godt som fyldt, og året efter rejste provinsarkivar Saxild første gang spørgsmålet om en udvidelse. I 1898 havde Saxild kun med betænkelighed forhandlet med »Kreditforeningen for Købstadgrundejere i Nørrejylland« om aflevering af foreningens arkiv, og i 1901 måtte man give endeligt afslag med henvisning til pladsmangelen. Endnu mere betænkeligt var det, at man også måtte sige nej til de afleveringer fra embedsmandsarkiverne, som man ifølge arkivloven af 1889 var pligtig til at modtage. Under rigsarkivarens inspektion i 1906 forhandlede man om en aflevering nr. 2 fra retsbetjente og amtmænd og aftalte såvidt muligt at søge at bevæge dem til at beholde, hvad de havde, under hensyn til provinsarkivets indskrænkede plads. Ved samme lejlighed enedes man om at anbringe mindre værdifulde arkivalier på arkivets store åbne loft.

I virkeligheden havde man allerede ved det ny århundredes begyndelse været langt fremme med byggeplaner, der skulle skaffe

Viborg-arkivet luft. Den 18. januar 1900 indstillede rigsarkivar C. F. Bricka, at det måtte overdrages arkitekt Kampmann, der nu var kgl. bygningsinspektør for Jylland, at udarbejde forslag med tilhørende overslag til en ny bygning af samme omfang som den gamle. Dette gik Kultusministeriet straks ind for, og allerede i september samme år sendte ministeriet det indkomne forslag til rigsarkivarens betænkning. Men samtidig bad ministeriet rigsarkivaren overveje en helt anden løsning, nemlig den at bygge et nyt provinsarkiv i det sydlige Jylland i stedet for at udvide i Viborg. I sit svar fremholdt Bricka, at opførelsen af et helt nyt arkiv til en vis grad ville afhjælpe ulemper ved Viborgs afsides beliggenhed, og den uheldige omstændighed, at læsesalen var meget lille og vistnok vanskeligt lod sig udvide, ville der også blive rådet bod på. På den anden side ville en deling af det jyske provinsarkiv i to arkiver besværliggøre forretningsgangen, og for forskere, som på stedet ville undersøge et eller andet historisk forhold, ville det ofte blive nødvendigt at besøge to arkiver i stedet for et. Hertil kom den finansielle side af sagen, for hvor dyrt det end ville blive at udvide arkivet i Viborg – Kampmanns overslag androg 173.000 kr. – ville det blive endnu dyrere at bygge et helt nyt arkiv. Rigsarkivarens overvejelser mandede ud i, at en udvidelse af det bestående arkiv i Viborg trods alt var at foretrække. Noget andet var det, hvis rigsdagen ønskede endnu et arkiv i Jylland. For at betyde en virkelig aflastning måtte dette såvidt muligt dække halvdelen af Nørrejylland, og det lod sig vanskeligt gøre ved en placering i Sydjylland, således som ministeriet havde tænkt sig. Selvom man lagde det i et jernbaneknudepunkt som Fredericia, ville man alligevel »komme til at gøre sig skyldig i en lignende fejl som i sin tid med Viborg, at man vælger en afkrog«. Det eneste rigtige ville i så fald være at lægge det i Århus og lade det omfatte Århus stift og de to sydlige amter af Ribe stift, Ribe og Vejle amter.

Sagen blev berørt i folketinget i 1900 under første behandling af finansloven 1901–02. Overretssagfører Høegh-Guldberg fra Århus amtskreds tog til orde for, at det i stedet for at udvide arkivet i Viborg ville være mere hensigtsmæssigt at opføre en tilbygning til det nye statsbibliotek i Århus og deri samle Århus stifts arkivsager, men J. F. Scavenius – kultusministeren fra 1889 – så anderledes på sagen. Han fandt, at den måde, man i sin tid havde løst problemerne på, havde været meget vel overvejet; det ville ikke på nogen måde være

hensigtsmæssigt eller fremme de historiske studier, hvis man nu ville bygge et arkiv i hvert enkelt stift. »Og at flytte hele arkivet til Århus, som jo egentlig var det ærede medlems mening, det kan der dog – jeg tillader mig at bruge det udtryk – fornuftigvis ikke være tale om. Det er så køn en bygning, der i Viborg er bygget til dette arkiv, en af de kønneste bygninger, som ere byggede her i landet i den senere tid, så at lade denne bygning stå tom til ingen verdens nytte og lave en helt ny bygning i Århus til dette brug, ville dog være lidt for meget, synes mig.«

Selve forslaget kom først frem til 3. behandling af finansloven og gik ud på, at der til opførelse af en tilbygning til arkivet i Viborg, som første del af en bevilling på 173.000 kr., skulle ydes 30.000 kr., men forslaget blev ikke vedtaget. Det store politiske systemskifte i 1901 og spareønsker inden for det ny regeringsparti kom i vejen. Dermed var første kapitel af Viborg-arkivets, som det skulle vise sig meget langtrukne, udvidelsehistorie afsluttet.

Efterhånden kunne det også knibe med at få passet de daglige forretninger med det forhåndenværende personale, fra starten bestod det jo kun af provinsarkivaren, arkivassistenten og arkivbudet. Man hjalp sig først, allerede fra midten af halvfemserne, med to underofficerer, der var vant til at udføre kontorarbejde med pertentlighed, men hensynet til den militære tjeneste gjorde deres arbejde på arkivet meget uregelmæssigt, og ofte, f. eks. i rekruttiden, måtte de indstille det i måneder ad gangen. I 1905 drev man det endog til at beskæftige en afgået oberstløjtnant, som bogstaveligt talt kunne gøre provinsarkivaren »rangen stridig«, selvom denne fra 1904 var blevet tillagt rang i 4. klasse nr. 4! Alligevel trængte man hårdt til at få endnu en arkivassistent (arkivar). I en indberetning af 10. februar 1906 om personaleforholdene taler provinsarkivar Saxild om »de abnorme forhold, hvorunder provinsarkivet nu et års tid har arbejdet«, og sigter hermed utvivlsomt til det meget omfattende arbejde med mangfoldige kirkebogsundersøgelser og tusindvis af noteringer i kirkebøgerne, som navneloven af 22. april 1904 med den meget lettere adgang til navneforandring havde betydet for arkivet. Det lykkedes virkelig fra sommeren 1906 at få et arkivassistentembede normeret, og desuden fik man fra 1907 en registrator ansat. En anden lov, som havde givet arkivet meget ekstra, ofte meget interessant arbejde, var tiendeafløsningsloven af 15. maj 1903. En mængde undersøgelser,

mange gange rækkende langt tilbage i tiden, og ekspeditioner og udskrifter fulgte i dens kølvand. Også de forskellige store reformer inden for sociallovgivningen, som netop begyndte i 1891, kan nævnes i denne forbindelse.

Et særligt forhold voldte både arbejdsmæssigt og pladsmæssigt kvaler i disse år. Det var arkivets funktion som depot for de pligt-afleverede provinsaviser, som fortsatte lige indtil 1916. Da arkivets samling i 1918 afgik til Statens Avissamling i Århus, drejede det sig om ikke mindre end 2703 bd. 1185 pk. aviser. Man var også tidligt kommet i gang med almindelige omvisninger på arkivet for besøgende. Under rigsarkivarens besøg i november 1904 aftaltes det, at der lidt efter lidt »til udstilling af provinsarkivets mærkværdigheder« anskaffedes montrekasser, som skulle kunne anbringes oven på vinduesreolerne. Og arbejdet med at betjene de besøgende på den lille læsesal voksede ligeledes støt. I de første år havde åbningstiden kun været fra kl. 10 til 14, senere holdt man åbent fra kl. 11 til 16, men i marts 1912 indsendte 22 jyske lokalhistorikere og forfattere til ministeriet et andragende om, at læsesalen fra november til marts blev holdt åben i 7 timer og fra april til oktober i hele 9 timer. Man begrundede ønsket med, at det for tilrejsende studerende, ofte langvejs fra, ville være af megen betydning at have hele dagen til rådighed ved arkivstudiet. En sådan ordning krævede naturligvis betydelig mere vagt og tilsyn og blev den direkte anledning til, at arkivets stab i 1913 forøgedes med endnu en registrator. Fra dette år holdt arkivet virkelig åbent fra kl. 9 til 18, og denne lange åbningstid var forøvrigt også forklaringen på, at arkivet, som allerede fortalt, fik bevilget elektrisk lys i 1913.

Da man i 1889 valgte byggegrund til arkivet, var der ingen, der så noget betænkeligt i, at arkivet både mod nord og vest havde militæret til nabo, men sidenhen kunne dette naboskab nok give grund til bekymring. Ret så uskyldig var en lille kontrovers i 1900, da indkvarteringskommissionen ville påligne provinsarkivet indkvartering af 14 mand; der fandtes dengang ikke nogen kaserne i Viborg, så indkvarteringen pålignedes grundejerne. Det var ikke underligt, at arkivvæsenet fandt det ganske uforsvarligt at tænke på at indlogere mandskabet i arkivrummene, og det lykkedes da også at udvirke Indenrigsministeriets samtykke til, at provinsarkivet fritoges for ordinær indkvartering in natura.

Af betydelig større rækkevidde var en sag i 1910. Garnisonens eksercerplads strakte sig dengang i en mindre bredde ned langs Rødevej lige vest for arkivets grund, og på dette sted havde man planer om at opføre forskellige militære bygninger, derimellem også et ammunitionsmagasin med plads til 9.600 granatkardæskpatroner, over 4 millioner geværpatroner o. s. v. Såsnart landsarkivar Saxild havde erfaret herom, underrettede han rigsarkivaren. »Fra en ophobning af sprængstoffer som den, der forlanges plads til i det planlagte magasin, truer der landsarkivet en eksplosionsfare af den alvorligste art. Landsarkivets murkonstruktioner er ganske vist solide og gode; men på at møde en eksplosionsfare som den, de nu udsættes for, er de ikke beregnede. Som bekendt hviler arkivhusets hvælvinger på jernbjælker, der bæres af jernsøjler – en fuldstændig betryggende konstruktion over for mulige brandfarer, men selvfølgelig en altfor skrøbelig konstruktion til at modstå eksplosionsfare fra et ganske nært liggende ammunitionsmagasins sprængning.«¹ Han foreslog derfor rigsarkivaren at formå Kultusministeriet til at forhandle med Forsvarsministeriet om en ændring af byggeplanerne, og resultatet blev da også at byggeriet blev opgivet, så landsarkivet slap med skrækken. Året efter havde kommandanten i Viborg udset sig selve arkivhusets loft til et slags rustkammer i det små. Han anmodede om at få lov til at indrette en del af loftet til opbevaringssted for geværer og munderings-sager, som skulle benyttes ved de årlige efterårsindkaldelser af et nyoprettet reserveregiment. – Landsarkivets svar måtte af mange grunde blive et nej.

Arkivets nærmeste nabo mod øst var fra 1913 den ny kommunale brandstation (arkitekt Søren Vig-Nielsen). Ildebrand har alle dage været arkivfolks onde drøm, så det er et – lidt dramatisk – men højt betryggende naboskab.

I 1914 brød den første verdenskrig ud. Det lykkedes at holde Danmark udenfor, og på en institution som landsarkivet gik livet i krigsårene sin vante stille gang, kun de svageste dønninger af de verdenshistoriske begivenheder ude omkring nåede ind bag arkivets mure. Den yngste registrator blev indkaldt til Sikringsstyrken, og der kunne være problemer med at skaffe tilstrækkelig med kul til kakkelovnene. Som bekendt blev disse år en periode med store indre reformer, grundlovsændringen 1915 og jordreformen og retsreformen 1919. Særlig sidstnævnte fik på længere sigt virkninger for landsar-

Man får ikke den samme umiddelbare kontakt med de gamle arkivalier i det nye magasin som i huset fra 1891; lysstofrør, luftkonditionering o. s. v. undgår heller ikke at give det hele et lidt sterilt præg. Men der er plads, og der er sikkerhed! Den lange række af »gearstænger« styrer det elektriske compactus-reolsystem, og man skimter de skrå skinner, som i ildebrandstilfælde får dørene for en mindre sektion til automatisk at glide i.

kivet, fordi den med oprettelsen af de nye dommer- og politimesterembeder betød en fuldstændig omvæltning i de historiske retsbetjentembeder og deres arkiver, den største samlede arkivgruppe i landsarkivet. Som allerede omtalt i forrige kapitel fik arkivet fra første færd nær kontakt med de nye dommerembeder, da der i 1919 gennemførtes en større aflevering af skøde- og pantevæsenets arkivalier. Man skaffede den nødvendige plads ved at overføre en del mindre vigtige arkivalier fra retsbetjentarkiverne til et arkivdepot på loftet af landsretsbygningen. En sag som afståelsen af de vestindiske ør gav landsarkivar Saxild den enestående chance at blive sendt på et længere ophold under de fremmede himmelstrøg for at ordne arkiverne dér før hjemsendelsen til Rigsarkivet i København, og i 1921

foretog underarkivar Hans Knudsen fra Viborg en langvarig og meget grundig gennemgang af de sønderjyske embedsarkiver, som de forelå efter genforeningen.

Efterkrigsårene blev en stille tid for landsarkivet. Tiden var præget af valutavanskeligheder og temmelig rigoristiske sparebestræbelser fra venstre regeringernes side. Der var nu ikke mere tale om at udvide, nu gjaldt det tværtimod at værgе sig mod indskrænkninger. Saxild gjorde sit bedste, men kunne ikke hindre, at arkivet fra 1. april 1923 mistede den anden registratørstilling, som man havde opnået i 1913. Følgen var en omgående nedskæring af arkivets åbnings-tid fra 9 til 6 timer. Man indførte samtidig en middagslukning fra kl. 12 til 14, fordi erfaringen havde vist, at besøgstallet i middagsstunden var ganske minimalt, da både uden- og indenbys gæster i denne tid plejede at spise og rekreere sig.

I 1929 tog landsarkivar Saxild sin afsked efter i en hel menneskealder at have haft ledelsen af arkivet. Hans efterfølger blev Svend Bregendahl Aakjær fra det sjællandske landsarkiv, som også arvede de allerede gamle problemer om plads- og albuerum på arkivet – det sidste rent bogstaveligt, når det gjaldt læsesalen. Aakjærs skildring af, hvor broget forholdene kunne arte sig på dage, hvor der kom mange besøgende, er allerede bragt i kapitlet om forskningens veje. I disse år udsendte han det ene »nødråb« efter det andet til både myndigheder og journalister. I vinterhalvåret var opbudet af store sivsko på læsesalen en ting, der faldt nye gæster i øjnene; men man opdagede hurtigt, at det var et nødvendigt udstyr for den, der ønskede at undgå fodkulde på grund af den modbydelige træk fra det iskolde magasin. Personalet, der skulle færdes herude, måtte have vinterfrakken på. Og dog kan man vanskeligt påstå, at opvarmningsproblemet ikke var blevet grundigt undersøgt. Da Aakjær kom til Viborg i 1929, faldt han snart i forundring over, at en af arkivbuddets funktioner var hver dag i vinterhalvåret at foretage nøjagtige temperaturmålinger på fire forskellige steder i magasinhuset; måleresultaterne blev omhyggeligt indført på store skemaer, som tilgik Rigsarkivet. Ingen kunne fortælle den nye landsarkivar, hvorfor man foretog denne daglige ceremoni; den eneste forklaring, han kunne få, var, at sådan havde man altid gjort. Aakjær måtte skrive til sin forgænger, der nød sit otium i Sorø, og det afsløredes da, at ordningen stammede helt tilbage fra 1908 (1913), da rigsarkivar Secher arbej-

dede for at få varme indlagt i arkivmagasinerne og derfor havde beordret målingerne, »listerne skulle bruges til at oplyse en medfølelse samtidig om, hvilke fortvivlede forhold de stakkels landsarkiver arbejdede under ved vintertid«, skriver Saxild i sit svar. Aakjær fik proceduren stoppet, men de mange lister eksisterer stadig; de har næppe så stor meteorologisk værdi, at de ikke hører til det, man med sindsro kunne kassere – hvis ikke det var for det på én gang komiske og lærerige i historien.

Man kom iøvrigt til at bruge vinterfrakken mange år endnu i det store magasinhus, men udvidelsen af læsesalen, som Aakjær havde sat allerøverst på ønskesedlen, lykkedes det dog at komme igennem med, selvom det tog tid; tredivernes begyndelse med krise og depression var ikke gunstige år for nye statsbevillinger, og pladsnøden i magasinerne blev der ikke gjort noget ved. Men i 1935–36 ombyggedes trods alt læsesalen. Det skete på den måde, at man brød forbindelsesgangen til magasinet ned, på nær en ganske kort stump, og i stedet – i tilslutning til den gamle læsesal og landsarkivarboligen – nybyggede en læsesal med plads til ialt 20 personer. Det gamle læseværelse blev samtidig inddraget til kontor for personalet, mod syd et lille kontor for landsarkivaren, adskilt fra det større personalekontor ved en glasvæg. Både kontorer, læsesal og landsarkivarbolig fik samtidig indlagt centralvarme. Hele bevillingen var kun på 21.200 kr., men ombygningen betød en meget stor forbedring i arbejdsforholdene for både gæster og personale. Det havde dog været en hård tålmodighedsprøve for Aakjær, ikke blot at få bevillingen igennem, men også at få selve arbejdet gjort færdigt. Læsesalen måtte fra 21. august 1935 lukkes for besøg; som en nødhjælp blev der i begrænset omfang udlånt arkivalier til brug på Centralbiblioteket. Fra begyndelsen regnede Aakjær med, at den ny læsesal ville kunne tages i brug igen i oktober måned. Alligevel gik det her som ved andre byggerier, det blev en meget mere langstrakt historie, end man havde tænkt sig. Den 3. februar 1936 hedder det i et brev fra Aakjær: »Folk begynder at blive utålmodige. Både pr. brev, telefon og personligt begynder de at møde op med deres krav om at komme ind.« Men først den 20. april kom de ind, og endelig i maj måned var de nye kontorlokaler færdige til at tages i brug.

Omsider havde et af landsarkivets brændende problemer fundet sin, i hvert fald foreløbige, løsning, og Aakjær var glad. »Jeg er ble-

vet overvældet med milde gaver fra Dem i de senere dage«, skriver han 28. maj 1936 til rigsarkivar Axel Linvald, »og jeg siger Dem hjertelig tak for dem. Den bedste gave af dem alle er jo dog den nye læsesal, som vi alle er glade for . . .« Men Aakjær var også en realiteternes mand. Allerede i et brev 18. november 1935 havde han gjort opmærksom på, at nok så læsesalen ud til at blive ganske udmærket, men pladsen var jo kun tilstrækkelig til at tage det nuværende højeste-besøg. Såfremt besøget steg lige så stærkt i de kommende år, som det var steget fra 1900–35, ville det snart gå galt igen. Ingen mennesker kunne jo vide, om den lokal- og personalhistoriske interesse var i stigen eller i dalen.

Men dertil kom, at arkivets andet hovedproblem, magasinudvidelsen, som nævnt stadig stod åbent. Det havde ikke skortet på forslag til løsninger eller nødløsninger, f. eks. var det blevet foreslået at omdanne det gamle eksercerhus til magasin, og der havde omkring 1930 i forbindelse med planerne om et sønderjysk landsarkiv været arbejdet for at få dette anbragt i Koldinghus Slots ruiner og samtidig aflaste det nørrejske landsarkiv ved at lægge Ribe og Vejler amter ind under det nye arkiv, en idé, som man nikker genkendende til fra debatten i 1888–89 og 1900. Den samme tanke havde forøvrigt også været fremme lige efter genforeningen. Dengang protesterede landsarkivar Saxild kraftigt; efter hans opfattelse burde det nørrejske arkiv omfatte hele Jylland fra Skagen til Kruså. Som bekendt blev den endelige løsning et selvstændigt arkiv for Sønderjylland, der byggedes i 1933 i Åbenrå. Omkring 1940 udarbejdede den kgl. bygningsinspektør Ejnar Packness fuldstændige planer til en ny nordfløj. De blev dog stadig udskudt og aldrig ført ud i livet.

På den tid var den økonomiske krise ved at være overvundet. Men siden 1939 var Europa igen i krig. Mellemkrigsårenes mest skæbnesvangre begivenhed i europæisk storpolitik var Hitlers magtovertagelse i Tyskland i 1933, som på en ganske ejendommelig måde kom til at sætte sit præg på det daglige arbejde i arkivet. Baggrunden var de uhyggelige forfølgelser af mennesker af jødisk afstamning, som for en mængde tyskere medførte et krav om at præstere »arierattest«. Man måtte kunne bevise, at alle ens oldeforældre var af »rent blod«, og hele denne tragikomiske affære betød for landsarkivet et meget omfattende attestskriveri, da det viste sig, at et forbløffende stort antal tyskere havde danske aner. I 1936 skriver Aakjær, at personalet

er »helt udpint af den kæmpekorrespondance vi har. Vi må alle nøjes med at deltage i den og i ekspeditionen, alt egentlig arkivarbejde har næsten måttet hvile siden 1933, og så kan vi endda ikke komme nogen vegne.«²

I 1941 kunne landsarkivet fejre sit 50-års jubilæum, men det var til akkompagnement af taktfaste soldatersange, der smeldede mod arkivets mure fra forbimarcherende tyske tropper. Tiden indbød ikke til festligholdelse af nogen art. Da de tyske motoriserede kolonner den 9. april 1940 kl. 14 var nået frem til Viborg, blev også landsarkivets område besat. Om aftenen kørte en halv snes radiovogne, der sorterede under den tyske generalstab, og et stort feltkøkken ind i haven, hvor de var stationeret en tid, godt skjult både oppe og udefra af de store træer og det høje røde stakit og en tjørnehæk. Der blev anlagt et åbent ildsted tæt foran magasinet, og arkivpersonalet kunne iagttage, hvordan telegrafstrimlerne med vanlig tysk grundighed blev rullet sammen, brændt og gravet ned i jorden; arkivet må altså undvære dette kuriosum i sine samlinger! Der var gentagne gange i april dagene tale om at få »liggende gæster«, som Aakjær kalder det, men efter at han havde talt med officererne og ladet dem besigtige lokalerne, blev det opgivet igen. En gang var der tale om at indrette vagtstue i arkivets kontor, ved en anden lejlighed ønskede tyskerne at få værelser i embedsboligen.

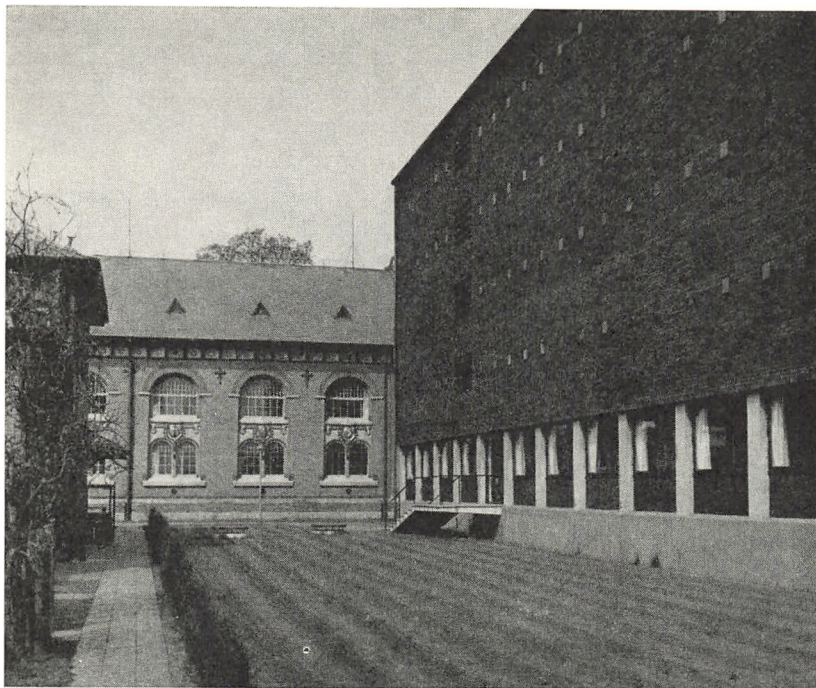
Straks efter besættelsen besluttede man at indrette et sikringsrum i stueetagen i magasinbygningens sydende. Udvendig sikrede man rummet ved nogle sandkasser, der dækkede vinduerne, og på etageadskillelsen ovenover anbragtes et 8 cm tykt lag sand. Alle kirkebøger fra tiden før 1814 og skøde- og panteprotokoller med tilhørende registre overførtes foreløbigt hertil. Fra april 1940 blev ligeledes hele den almindelige udlånsvirksomhed indstillet.

Sådan som krigen udviklede sig efter 1942, måtte man se en alvorlig risiko for arkivet i øjnene. Det militære naboskab, som man i sin tid, da bombefly var noget ukendt, ikke havde næret betænkeligheder ved, blev nu en kilde til virkelig uro. Sikringsrummet, suppleret med evakueringskasser og sanddepoter på loftet, ville næppe slå til i en faresituation. Derfor lod man i juni 1944 – netop i de dage, da de allierede invasionsstyrker bed sig fast i Normandiet – de gamle kirkebøger evakuere til herregården Ørsløvkloster 22 km nordøst for Viborg, hvor de med rigsgrevinde Olga Sponnecks tilladelse blev an-

bragt i nogle kælderrum under de meget svære middelalderlige klosterhvelvinger. Samtidig evakueredes det skab, som rummede arkivets pergamentsbreve og enkelte andre særlig værdifulde arkivalier. Kældrene på Ørslevkloster viste sig imidlertid at være mindre egnede, og da en sikkerhedsfotoografering, man ønskede gennemført, ikke kunne ske dér, flyttedes alle kirkebøger efterhånden til Hald alderdomshjem for sluttelig at finde husly i en privat, hvælvet kælder i Hald by. Mikrofotoograferingen af de gamle kirkebøger var iøvrigt en sag, som længe havde ligget Aakjær stærkt på sinde; så tidligt som i 1936 havde han rejst sagen over for rigsarkivaren og henvist til, at flere af kirkebøgerne var så medtagne af slid og skrøbelighed, at de nødvendigvis måtte reproduceres, dersom de ikke skulle gå til grunde. Men det blev altså først den overhængende krigsfare, som satte gang i arbejdet.

I løbet af sommeren 1944 og vinteren 1945 indrettedes i landarkivets have lige nord for magasinbygningen et bombesikkert rum til opbevaring af de mest værdifulde arkivalier i tilfælde af akut fare. Rummet ville være i stand til at modtage ca. 300 hyldemeter arkivalier. Loftet skulle udføres i jernbeton med en tykkelse af 25 cm. På grund af materialeangel lykkedes det først at få rummet færdigt i sommeren 1945, men da var krigen i Europa forbi.

Sådan lyder i korte træk arkivets officielle historie under besættelsestiden. Men naturligvis kunne heller ikke en institution som et landsarkiv undgå at mærke krigsårenes voldsomme begivenheder på en helt anden måde end under den første verdenskrig. Utallige gange blæstes der luftalarm over byen, og husbrandvagterne måtte møde op på arkivet. Første gang sirenerne lød var den 1. december 1941 kl. 24, den 82. og sidste gang var den 4. maj 1945 kl. 18,18–18,45. Det var et meget byrdefuldt arbejde at skulle op og ud i mørket, til tider var det livsfarligt på grund af tyskernes og Hipofolkenes planløse skyderier. En nat hændte det, at 5 værnemagerbiler blev saboteretovre i Gravene, og et stykke af en sprængt motorblok landede foran læsesalen. Om morgenen undredes man over, at det rumsterede så mærkeligt nede under læsesalen. Det viste sig da, at Aakjærs hund i panik var krøbet ind af et lille rundt aftrækshul. Det var aldeles umuligt at få den ud samme vej, så man blev til sidst nødt til at hugge hul i muren. Ved krigens slutning havde modstandsbevægelsen, som også havde sine kontaktmænd inden for arkivets mure, planer

På billedet her virker Jyllands nye brevkiste i kæmpeformat som en truende knyttæve mod den gamle bygning, men det er nu et forkert indtryk. Et farvefotografi ville have afsløret, hvor smukt nybygningens sortgrå sten adskiller sig fra det gamle røde murstensværk, og hvor oplivende Arne L. Hansens farvestrålende kakler virker i den store flade. Billedet er taget fra øst, til venstre ligger landsarkivarboligen og i stueetagen nærmest ind mod den gamle bygning læsesalen.

om at benytte arkivet som våbendepot; det var først tanken at anvende kælderen under læsesalen, men transporten, som i givet fald måtte foregå bogstaveligt talt for øjnene af de tyske vagtposter ved de militære depotbygninger, ville være for risikabel. I stedet planlagde man at få våbnene ind i magasinbygningen camoufleret som arkivalier og anbringe dem under reolerne bag fodlisterne, men man nåede ikke at komme igang, før det tyske sammenbrud indtraf.

Den skæbnsvangre 19. september 1944, da det danske politi blev taget til fange, oplevede man på temmelig nært hold, fordi landsarkivets nabo mod øst, efter brandstationen, er Viborg Politigård. På fortovet foran landsarkivet patruljerede en tysk soldat med skudklar maskinpistol, og inde i gården kunne man se de bevæbnede tyske

vagtposter sværme omkring. Hele byen strejkede, også landsarkivet. Det huede ikke Aakjær, som fandt, at alt dette krigerske postyr ikke vedkom en institution som et arkiv, men han måtte bøje sig – dog ikke anderledes, end at en tilrejsende københavnsk gæst blev smuglet ind og fik lov at arbejde for nedrullede gardiner.

Direkte kontakt med tyskerne var der kun sjældent tale om efter de dramatiske april dage; men det hændte fra tid til anden, at tyske soldater kom på læsesalen. Ved en bestemt lejlighed var der optræk til en affære, fordi man ikke havde været alt for imødekommende over for en tysker. Aakjær søgte vejledning hos rigsarkivar Linvald og fik det råd altid at optræde så embedsmæssigt formelt som muligt.³ I marts 1945, da tyskerne forberedte et forsvar af Jylland, kom der planer frem om at foretage udgravninger, vel til skyttegrave, i landsarkivets have mod øst og vest. Aakjær sendte straks en skrivelse til værnemagtens Ortskommandantur for at undgå denne ny fare. Ved bl. a. at drage sammenligninger med de tyske »Staatsarchiven« – men også ved at bede så bønligt for sin private køkkenhave, der netop lå i arkivhavens østlige del, – lykkedes det virkelig at slippe fri.⁴

På mange måder har det været en tung byrde at have ansvaret i disse kritiske år for en institution af så stor historisk og administrativ betydning; også for det nørrejske landsarkiv kom den 5. maj 1945 som en stor og glædelig befrielse.

En vigtig forbedring i sine forhold havde landsarkivet opnået trods krig og besættelse, nemlig en udvidelse af personalet. Aakjær havde været utrættelig i sine påvisninger af, hvor hårdt man trængte til flere folk, og endelig i 1943 lykkedes det at generobre den registratørstilling, sparekommissionen havde skåret væk i 1923. – Helt op til slutningen af 1940'erne var arkivet et lukket mandssamfund; heller ikke mellem de mange midlertidige kontormedhjælpere, der fra første begyndelse havde assisteret på arkivet, havde der været kvinder. Men i 1948 indtraf den lille revolution, at en kvindelig kontorist fik ansættelse, og i dag er forholdet forlængst således, at kvindelig arbejdskraft – både blandt arkivarer, registratorer og assistenter – er et naturligt og uundværligt led i medarbejderstaben. Her kan der endnu engang være grund til at mindes professor Kampmann, som ikke var en mand uden lune. På afsatserne på de brandfri kalkstenstrapper i gavlene af magasinbygningen anbragte han ret umotiveret bænke, endda med plads til to – og udskåret med hjerter!

Meningen er ikke til at tage fejl af, og naturligvis er det også gået sådan i de forløbne år, at heller ikke arkivets solide mure har været nogen hindring for H. C. Andersens lille uartige dreng med pilekogeret.

Den store udvidelse af personalet kom først i forbindelse med udbygningen af arkivet i begyndelsen af dette årti. I dag er arkivet normeret med 1 landsarkivar, 5 arkivarer, 4 registratorer, 3 assistenter, 1 kustode, 2 arkivbetjente og 1 bogbinder; hertil kommer en fast arbejdsmand, 1 bogbinderlærling og 5 revalidender.

Menneskene er på mange måder en utaknemmelig slægt! I dag – i 1966 – færdes man allerede hjemmevant i det store ny bygningskompleks og nyder som en selvfølge godt af alskens moderne bekvemmeligheder, lige fra elevatorer og til en lys og rummelig kantine med tekøkken og køleskab. Glemte er forlængst ældre dages trængsler og viderværdigheder. Og dog er det kun få år siden, man kunne komme ud for at måtte famle sig frem i det gamle uopvarmede magasin med en lommelygte i hånden eller skaffe sig plads mellem papirerne på det fælles skrivebord til frokostpakken. – Så sent som i 1953 blev der indlagt elektrisk lys i hele det gamle magasin, og først i 1955 – i forbindelse med opførelsen af et stort fjernvarmeværk – nåede man omsider frem til at få varme i magasinet. Et brugt hustelefonanlæg lykkedes det også at erhverve; men disse fremskridt var jo blot for småting at regne imod det store mål, som nåedes i 1961–63: en ny bygning, der giver plads for arkivalierne og ordentlige arbejdsvilkår for både publikum og personale.

Hele den foregående periode, fra storkrigens afslutning, kom i virkeligheden til at stå i byggeforberedelsernes tegn, og sjældent har dog vist en byggesag været så sej og langvarig at føre igennem som det nørrejyske landsarkiv! Vi skal helt frem til januar 1961, før arbejdere og håndværkere virkelig kom i sving, og det var mere end 60 år efter, at sagen for første gang var rejst. At gøre udførligt rede for, hvor mange tanker og planer, møder og forhandlinger, skitser og tegninger og ansøgninger, der ligger imellem årene 1900 og 1960 – det ville helt sprænge rammerne for dette kapitel.⁵ Der er heller ingen grund til påny at rippe op i det gamle tema, som i årenes løb er vendt næsten regelmæssigt tilbage: spørgsmålet om Viborg eller Århus er den rette plads for det jyske landsarkiv. Efterhånden som trafikforbindelserne er bedret, har det iøvrigt ikke helt den samme betydning

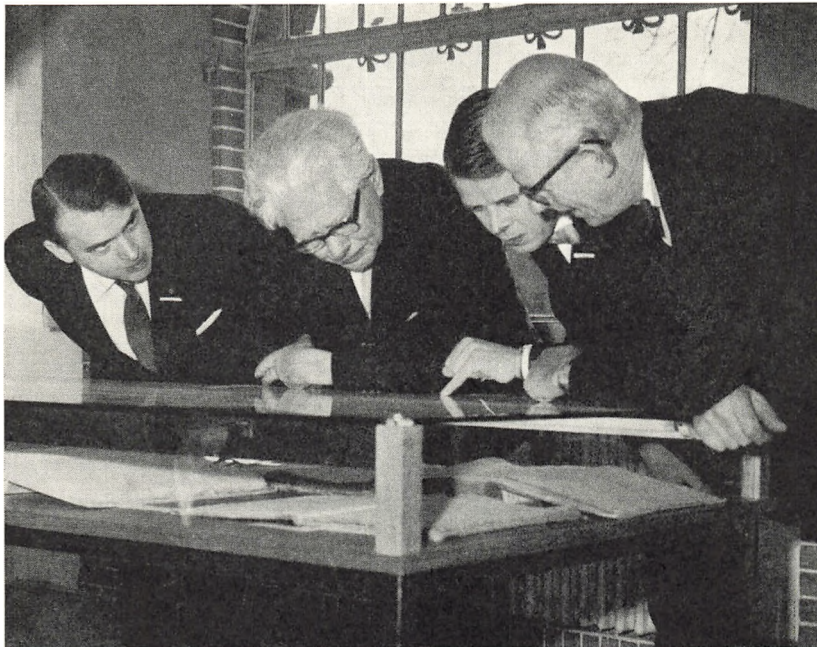
som forhen; det kan i denne sammenhæng nævnes, at flere hold af historiestuderende fra Århus Universitet i årene siden krigen har deltaget i kurser på landsarkivet. Hvorom alting er – efter det store nybyggeri er og bliver det nørrejske landsarkiv en Viborg-institution.

Det blev ikke Svend Aakjær, der umiddelbart kom til at stå med ansvaret for byggeriet. Allerede i efteråret 1945 overtog han stadsarkivarembetet i København og efterfulgtes som landsarkivets leder af Johan Hvidtfeldt fra det sønderjyske landsarkiv. Nogen definitiv afsked med Viborg-arkivet og dets byggesag blev det dog ikke for Aakjær, idet han i 1956 blev rigsarkivar og dermed chef for det samlede danske arkivvæsen. I denne stilling nåede han omsider at se den sag, han så længe havde stridt for, ført lykkeligt igennem, men den, der kom til at trække læsset, var Hvidtfeldt og ingen anden. Da man endelig nåede frem til den officielle indvielse af nybygningen den 6. april 1964, var der atter indtrådt et chefskifte, idet Hvidtfeldt efter Aakjærs død i 1963 var blevet hans efterfølger som rigsarkivar og havde overdraget ledelsen af det nørrejske landsarkiv til Jens Holmgaard.

Byggegrunden er det første, der skal bringes i orden, når man skal bygge. Nu var det en god og rummelig grund, Viborg by havde foræret staten i 1889, men på den anden side kan arkitekten ikke siges fri for i nogen grad at have ruttet med pladsen – arkivet var blevet lagt i fornem tilbagetrækkethed. Det var derfor af virkelig betydning, at der i 1950 blev aftalt en mageskifteoverenskomst mellem landsarkivet og Viborg kommune. Kommunen fik et par meter af arkivets grund ud mod Ll. Sct. Hansgade og Rødevej, medens landsarkivet til gengæld fik mindre udvidelser mod nord og øst, som var nødvendige af hensyn til nybygningens placering. Men udviklingen går rask i et moderne industrialiseret samfund, og set på længere sigt var det langt væsentligere, at landsarkivet ved samme lejlighed fik tilsagn fra kommunen om, at der ikke vil blive opført nye bygninger uden ministeriets tilladelse på arealerne nord og øst for landsarkivet, og at der blev indrømmet staten forkøbsret til disse grunde. Det betyder, at der er sikret plads til en række fremtidige magasinhusene der, hvor i dag de forskellige militære bygninger fra 1870'erne ligger.

Nybygningen af i dag er tegnet af kgl. bygningsinspektør Leopold Teschl og er på 7 etager; de to er dog gemt under jorden, mens stueetagen udelukkende giver plads for læsesal, kontorer, frokoststue m. v.

Det var en virkelig fordel ved den store ombygning af arkivet, at den gav mulighed for at indrette en permanent arkivudstilling, hvor både typiske og sjældne arkivalier kan vises frem. Udstillingen, der findes i et smukt rum i den gamle bygning, besøges hvert år af mange hundrede skoleelever og andre. Ved den festlige indvielse af nybygningen i april 1964 var den naturligt nok en af de ting, som interesserede gæsterne mest. Daværende kulturminister Julius Bomholt og departementschef Henning Rohde får her læst højt fra en udstillingsmontre af biskoppens optegnelser fra sin visitats i 1835 hos St. St. Blicher med den berømte karakteristisk: »Embedet synes ikke at interessere Præsten det mindste, men Jagt og Nouvellier.« Til venstre lytter landsarkivar Jens Holmgaard, som fra 1. juni 1963 har ledelsen af landsarkivet. (Fot. Bent Madsen, Viborg Stifts Folkeblad)

Det er en solid bygning, opført i jern og beton og udvendig beklædt med sortgrå mursten. 200 små vinduer dækkes af keramiske fliser, udført af kunstneren Arne L. Hansen og bekostet af Statens Kunstfond. Den samlede anskaffelsestotal er opgjort til 3.509.973 kr., eller 39.035 kr. mindre end bevilget, når udgifter til løn- og prisstigninger holdes uden for regnskabet.

Spørger man, hvad denne bygning har betydet for landsarkivet, så er nøgleordet let givet: *plads*, plads først og fremmest til alle de embedsarkivalier, der i så mange år har ligget og ventet på at komme i

hus. Og det er adskillige hundrede tons arkivalier, der siden 1963 har passeret over læsserampen på nordsiden af arkivet og har fundet blivende sted på arkivets stålreoler, for størstepartens vedkommende elektrisk drevne compactusreoler, som giver bygningen en meget stor kapacitet – der er 25.500 hyldemeter reolplads i den nye bygning. Her er arkivalierne så godt beskyttet, som man med rimelighed kan forlange – mod det stærke dagslys, mod støv, mod fugt og temperatursvingninger og først og sidst mod brand; her findes forskellige brandslukningsanlæg, men også varme- og røgdetektorer med direkte alarm til arkivets gamle nabo, brandstationen.

Plads er her også til publikum; der kan sidde 36 på den ny læsesal, og der er mulighed for at indrette reservelæsesal; desuden findes et lille rum med læseapparat til mikrofilm. Og plads til personalet med mange kontorer m. v. Men derudover er der yderligere blevet plads til nye, eller delvis nye funktioner, som naturligt og nødvendigt hører med til et moderne arkivs virksomhed. Det gælder et fotografisk atelier, som betyder en meget stor praktisk fordel ikke mindst for udenbys forskere, og det gælder konserverings- og bogbinderiværkstedet. Ganske vist havde arkivet lige fra begyndelsen udført forskelligt indbindings- og konserveringsarbejde; man nåede endog til at få indrettet et lille hjemmelavet og slet ikke ueffent værktøjssted, men det var alligevel på amatørbasis og primitivt og ikke tilfredsstillende i det lange løb. I dag findes der i det gamle magasinhus' stueetage i sydgavlen et udmærket værktøjssted med alt nødvendigt tilbehør og bemanded med en faguddannet bogbinder og en bogbinderlærling – og ingen forstår nu, at man virkelig kunne undvære det forhen. Ganske det samme kan man sige om udstillingslokalet. Der var, som tidligere fortalt, gamle traditioner for at vise frem af landsarkivets skatte, men så længe det måtte foregå interimistisk i magasinhusets vindueskarme, var det ikke let at gøre tilfredsstillende. Anderledes var det naturligvis, når landsarkivet kunne lave større særudstillinger på museer eller lignende steder. Således byggede man en hel jysk afdeling op til Rigsarkivets udstilling i Århus i 1947 om Danmark gennem 800 år; det største arrangement var dog den store og smukke udstilling »Viborg by fra middelalder til nutid«, der i sommeren 1950 blev indrettet i byens gamle rådhus i samarbejde med Viborg Stiftsmuseum og Byhistorisk Arkiv. Der blev dengang også udarbejdet et udførligt trykt katalog. Af andre større udstillingsarrangementer, som lands-

arkivet har medvirket ved, kan nævnes en heraldisk udstilling i 1963 på Viborg Stiftsmuseum og en udstilling samme sted i anledning af 100-året for byens besættelse i 1864. Efterhånden følte savnet af en permanent udstilling på arkivet stærkt; men også dette savn er blevet afhjulpet ved arkivets udvidelse. Det er mange og højst seværdige ting, et stort landsarkiv som det nørrejyske har at vise frem. Nogle af de værdifuldeste protokoller og dokumenter ligger nu fremme i montererne i et stilfuldt udstillingslokale på 1. sal i sydgavlen af det gamle hus, og allerede nu har mange mennesker fra skoler, seminarier, historiske foreninger og lignende kunnet glæde sig over denne nyskabelse. Udstillingen og de bedre pladsforhold iøvrigt har i det hele ført med sig, at landsarkivet har kunnet udfolde en langt større aktivitet end tidligere med omvisninger, kurser og foredrag.

Således kan man nok have lov at sige, at det nørrejyske landsarkiv nu ved sin 75-års fødselsdag – godt rustet til sine opgaver – står midt i en frugtbar blomstringsperiode. Man skal vel være varsom med at give løfter om fremtiden, men det går dog an at udtrykke håbet om, at denne grødetid må var ved og give næring til ny vækst og blomstring i kommende årtier.

NOTER

Fremstillingen bygger på landsarkivets korrespondance med rigsarkivaren og landsarkivets årsberetninger (landsarkivets arkiv), de forskellige trykte Meddelelser om Rigsarkivet og Landsarkiverne, avisartikler og mundtlige meddelelser.

1. Brev til rigsarkivaren 18/2 1910. Landsarkivets arkiv.
2. Brev til rigsarkivaren 28/5 1936. Sst.
3. Brev fra rigsarkivaren 3/4 1941. Sst.
4. Skrivelse »An die Ortskommandantur der deutschen Wehrmacht, Viborg« 14/3 1945.
5. Se: Nordisk Arkivnyt 1957 nr. 2, 1958 nr. 3 og 1963 nr. 1.

Bibliografi

Et udvalg af bøger, tidsskriftartikler og avisartikler omhandlende Landsarkivet, dets indhold og dets udvikling i de forløbne 75 år

BØGER

Afhandlinger om arkiver. Ved Rigsarkivets 75-års jubilæum 1964. 1964. 322 sider, illustreret. (Heri flere afhandlinger om Landsarkivet i Viborg).

Danske arkitekturtegninger gennem tiderne. Udstilling i Nationalmuseet, Metropolitanaskolen og Raadhushallen Januar 1947. (Knud Millechs afsnit: Historisme og senromantik, side 26-32, behandler bl. a. Landsarkivet i Viborg).

Danske byer og sogne. Historiske og personhistoriske oplysninger om land og by. Kbh. 1934, bd. 11: Viborg amt, side 60-62.

Dybdahl, Vagn: Arkiver og politik. Rigsdagen og Rigsarkivet 1888-89. (i: Afhandlinger tilegnede arkivmanden og historikeren, rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvald af nordiske fagfæller på halvfjerdsårsdagen 28. januar 1956. Kbh. 1956, side 91-114).

For jysk og for dansk historie. Jysk selskab for historie, sprog og litteratur 1866-1966. Red. af Vagn Dybdahl. Århus, 1966. (Skrifter udg. af Jysk selskab for historie, sprog og litteratur, 14). (Biografier af en række af »Jyske samlinger«s redaktører, knyttet til Landsarkivet for Nørrejylland).

Fortegnelse over arkivalier (fra Viborg latinskole) afleverede til Nørrejyllands provinsarkiv i Viborg den 22. dec. 1899. (i: Indbydelsesskrift til afgang- og årsprøver i Viborg Kathedralskole 1899, side 3-7).

Hennings, Paul: Slægtsforskning. Efter forf.s død afsluttet og udgivet af Harald Hatt og Albert Fabritius. Kbh. 1933, side 116-56.

Hofman-Bang, O. M.: Jens Sørensen og Maren Nielsdatter. Haandbog til brug ved slægtshistoriske undersøgelser ved jydsk arkiv, Viborg. 1927. (Maskinskrevet sogneregister hertil findes på Landsarkivet).

Hvidtfeldt, Johan: Gennem Blichers land til bispestaden Viborg. Viborg, 1955, side 70-71. (Tegning af Svend Erik Ihle).
— 2. udgave. 1965, side 70-71.

Hvidtfeldt, Johan: Håndbog for Landsarkivet i Viborg. Viborg, 1955.

Håndbog for danske lokalhistorikere. Redigeret af Johan Hvidtfeldt. Udgivet af Dansk historisk Fællesforening. 1952-56, side 52-57 og side 338-39.

Håndbog i slægtsforskning. Af Albert Fabritius og Harald Hatt. 2. udgave. Kbh. 1943, side 213-57.
— 3. udgave. Kbh. 1963, side 176-212.

Knudsen, Regnar: Haandbog i hjemstavnsforskning og hjemstavnskultur. Kbh. 1939, side 283 og 296-300.

Landsarkivet for Nørrejylland. Arkivregistraturer. 1964. Bd. 1. Forskellige arkiver. (X-arkiver). (Mange arkivalier vedrørende Viborg registreret heri).

Landsarkivet for Nørrejylland. Oversigter. 1962-. Bd. 1-. 1. Præstearkiver og kirkeregnskabsbøger. Udarbejdet af H. C. Flintholm.

Landsarkivet for Nørrejylland. Redegørelse for arkiveringsproblemer ved Landsarkivet. Med en oversigt over embeder og institutioner inden for Landsarkivets område. 1959.

Landsarkivet for Nørrejylland. (i: Duborgskolen på ekskursion til Viborg og Viborgegnen. 2 sider). Duplikeret arbejdsmappe fra ekskursionen 21.-25.9.64.

- Landsarkivet for Nørrejylland.* (i: Meddelelser om Rigsarkivet og Landsarkiverne for årene 1956/60, bind 1, side 47-53 samt flere andre steder).
- Lindberg Nielsen, Carl:* Landsarkivet i Viborg. (i: Viborg-Amt. Odense, 1946, side 26-30).
- Linvald, Axel:* Dansk arkivvæsen. Historie, organisation og virksomhed, Kbh. 1933. (Oprindelig skrevet på tysk til »Archivalische Zeitschrift«, bd. 41).
- Nygaard, S.:* Landsarkivet for Nørrejylland. (i hans: Danmarks kirkebøger. En oversigt over deres væsentligste indhold 1891. Udgivet af Rigsarkivet. 1933, side 89-117).
- Rigsarkivet.* Det danske arkivvæsens personale pr. 1. januar 1965. Kbh. 1965, side 37-44 og side 61-62.
- Rigsarkivet.* De danske provinsarkivers bygninger. Tegninger og afbildninger. Kbh. 1893.
- Rigsarkivet.* Denmark's National Record Office. Kbh. 1948.
- Rigsarkivet.* Meddelelser om Rigsarkivet for 1889-91. Kbh. 1892.
- Rigsarkivet.* Meddelelser om Rigsarkivet for 1892-94. Kbh. 1895.
- Rigsarkivet.* Meddelelser om Rigsarkivet for 1895-97. Kbh. 1898.
- Rigsarkivet.* Meddelelser om Rigsarkivet for 1898-1900. Kbh. 1901.
- Rigsarkivet.* Meddelelser om Rigsarkivet med Provinsarkiverne for årene 1901-05. Kbh. 1906.
- Rigsarkivet.* Meddelelser om Rigsarkivet med Landsarkiverne for årene 1906-15. Kbh. 1920.
- Rigsarkivet.* Meddelelser om Rigsarkivet med Landsarkiverne for årene 1916-20. Kbh. 1922.
- Rigsarkivet.* Meddelelser om Landsarkiverne for årene 1921-55. Kbh. 1960.
- Rigsarkivet.* Meddelelser om Rigsarkivet og Landsarkiverne for årene 1956-60. Kbh. 1961.
- Rigsarkivet.* Oversigt over indholdet af de i landsarkiverne beroende kirkebøger pr. 1/5 1957. Kbh. 1957, side 30-60.
- Rigsarkivet.* Rigsarkivets tjenestemænd 1889-1953. Udgivet ved Harald Jørgensen. Kbh. 1954, side 41-44.
- Saxild, Georg:* Om arkivvæsen. Fire foredrag holdte paa Statens biblioteksskole. Kbh. 1923. (Statens Bibliotekstilsyns Publikationer, VII).
- Saxild, G.:* Viborg by. Århus, 1918. (i: Danske byer og deres mænd, bd. 14, side 44-45 og side 80-83).
- Sognet og byen.* En studievejledning i lokalhistorie. Af Svend Aakjær og Chr. Bokkenheuser. Viborg, 1931. (To foredrag holdt på centralbibliotekets læsesal i Viborg den 31. januar 1931).
- Spreckelsen, Otto von:* Viborg vandring. Viborg, 1950, side 54 og 56. (Tegning af Johs. Bæch).
— 2. ændrede udgave. 1963, side 54. (Viborg byhistoriske Arkiv, publikation nr. 5).
- Trap, J. P.:* Danmark. 5. udgave. Kbh. 1962, bd. 7, I, side 62-63.
- Trap, J. P.:* Kongeriget Danmark. 3. omarbejdede udgave. Kbh. 1904, side 564.
- Trap, J. P.:* Kongeriget Danmark. 4. omarbejdede udgave. Kbh. 1925, bd. 6, side 18.
- Viborg by fra middelalder til nutid.* Katalog over udstillingen 9.-16. juli 1950 på Viborgs gamle rådhus. 1950. (De i monterne fremlagte arkivalier stammer i hovedsagen fra Landsarkivet).
- Viborg landstings dombøger 1616.* Sagsreferater og domskonklusioner. Udgivet af Landsarkivet for Nørrejylland ved Poul Rasmussen. Viborg, 1965.

TIDSSKRIFTARTIKLER

- Bøggild-Andersen, C. O.*: Nogle betragtninger over hjemstavnsforskning. 1949. (i: Fortid og Nutid, bd. 18, side 8-20).
- Hvidtfeldt, Johan*: Landsarkivet i Nørrejylland. (i: Arkiv, bibliotek og museum. [i: Jyske samlinger. 1947. 5. række, bd. 7, side 232-39]). (Oversigt over dets indhold og vejledning til dets benyttelse).
- Hvidtfeldt, Johan*: Den nye bygning ved Landsarkivet i Viborg. (i: Nordisk arkivnyt. 1963. Bind 8, nr. 1, side 4-11, illustreret).
- Jørgensen, Eugen*: Om provinsarkivet i Viborg. (i: »Kunst«, 9/11 1900).
- Jørgensen, Harald*: Rigsarkivar dr. phil. Svend Aakjær død. (i: Nordisk arkivnyt. 1963, bind 8, nr. 1, side 1-3, illustreret).
- Knudsen, Hans*: De jyske bispearkiver 1924-25. (i: Fortid og Nutid, bd. 5, side 81-103).
- Knudsen, Hans*: De vigtigste kilder til Ribe amts historie i Landsarkivet for Jylland. 1928-31. (i: Fra Ribe Amt, bd. 7, side 447-62).
- Nygård, S.*: Anvisning til at drive historisk-topografiske studier. Kbh. 1928. (Særrtryk af »Fortid og Nutid«, VII).
- Den officielle indvielse af Landsarkivet i Viborg. 1964.* (i: Nordisk arkivnyt, bind 9, nr. 2).

A VISARTIKLER

- Betydningsfuld nydannelse paa Landsarkivet i Viborg.* Permanent udstilling til orientering for besøgende. (i: Viborg Stifts Folkeblad 4/4 1964).
- Blandt kulturskatte som har overlevet mange krige.* En samtale med landsarkivar Svend Aakjær, Viborg, om det nørrejyske landsarkivs arbejde nu og frem i tiden. (i: Jyllands-Posten 12/8 1945).
- Bøggild-Andersen, C. O.*: Til belysning af spørgsmålet om Landsarkivet for Nørrejylland. (i: Aarhus Amtstidende 9/1 1946).
- Christensen, J. Carl* (arkivbud): På Landsarkivet i Viborg. Når man er på jagt efter ting fra gamle dage. Uddrag af manuskript til radioforedrag. (i: V. S. F. 22/5 1935).
- Da Klein kæmpede for Viborg.* Medens »Je Kaa« Lauridsen sammenlignede Viborg med Potifars hustru — en rigsdagsdebat, »Viborg kontra Aarhus« i 1889. (i: V. S. F. 15/1 1930).
- Da Viborg fik Landsarkivet.* Talsmændene for Aarhus betegnede Viborg som »den nedgaaende sol« og »Potifars hustru«. (i: V. S. F. 26/8 1941).
- Er forholdene middelalderlige paa Landsarkivet i Viborg?* (i: V. S. F. 22/3 1935).
- Flyttebiler med papir kaldes til Viborg.* Om en uge sender Landsarkivet fortrøpper ud til embederne for at forberede modtagelsen af de arkiver, som 25 000 nye hyldemetre giver plads til. Et interview med landsarkivar Johan Hvidtfeldt. (i: Aarhus Stiftstidende 7/10 1962).
- Knudsen, Hans*: Danmarks landsarkiver gennem 50 år ... (i: Berlingske Tidende 15/10 1941).
- Landsarkivet bliver i Viborg.* (i: V. S. F. 21/1 1946).
- Landsarkivet fylder 50 år.* Der arbejdes med planer om en udvidelse af magasinbygningen. Samtale med landsarkivar Svend Aakjær i anledning af fødselsdagen. (i: Viborg Stiftstidende 18/8 1941).
- Landsarkivet i Viborg.* Hele Nørrejyllands chatol. En udtalelse af landsarkivar Svend Aakjær i anledning af røster om at flytte arkivet til Aarhus. (i: V. S. F. 21/7 1942).

- Landsarkivet maa udvides.* Et interview med landsarkivar Svend Aakjær. (i: V. S. F. 8/10 1931).
- Landsarkivet udstiller i Aarhus.* (i: Viborg Amts Socialdemokrat 11/11 1947).
- Landsarkivets gamle magasinbygning skal moderniseres og midlertidigt rumme arkivalier fra Rigsarkivet, medens dette ombygges og udvides.* (i: V. S. F. 1/12 1964).
- Landsarkivets indvielse.* (i: Jysk Aktuelt 7/4 1964).
- Landsarkivets nye magasinbygning.* (i: V. S. F. 18/10 1962).
- Linvald, Axel:* Udvidelsen af Viborg landsarkiv. (i: V. S. F. 29/10 1941).
- Mere plads paa Landsarkivet.* Opførelse af en ny læsestue og indretning af kontorer. (i: V. S. F. 29/7 1935).
- Professor løber storm mod nørrejyske landsarkiv i Viborg.* Han (C. O. Bøggild-Andersen) ønsker det til Aarhus, men imødegaaes af landsarkivar Johan Hvidtfeldt. (i: Viborg Stiftstidende 13/1 1950).
- Rasmussen, Carl:* Landsarkivet. Lidt mere om de gamle bøger. (i: V. S. F. 16/9 1920).
- Rasmussen, Carl:* Landsarkivet. Lidt om den smukke bygning. (i: V. S. F. 14/9 1920).
- Rasmussen, Carl:* Landsarkivet. Et lille besøg i det indre. (i: V. S. F. 15/9 1920).
- Schjøtt, Daphne:* Morgen. Til det nørrejyske landsarkiv 6. april 1964. Digt. (i: V. S. F. 6/4 1964).
- Schmidt, Aug. F.:* Bør Landsarkivet flyttes til Aarhus? (i: Aarhus Amtstidende 3/1 1946).
- De uerstattelige ting i Viborg landsarkiv.* (i: V. S. F. 23/10 1941).
- Wellejus, Th.:* Et Viborg-interview med hr. Saxild. (i: V. S. F. 13/11 1928).
- Vi kigger lidt i Nørrejyllands skatol.* En samtale med landsarkivar Svend Aakjær. (i: Viborg Stiftstidende 31/12 1941).
- Et Viborg-interview med hr. Saxild.* (i: V. S. F. 13/11 1928).
- Ørberg, Paul G.:* Landsarkiver og deres formål. (i: Jyllands-Posten 21/10 1963).
- Aakjær, Kirsten:* Barndoms minder fra et hus i Viborg. (i: V. S. F. 28/10 1965).
— Portræt af et hus. (i: Aarhus Stiftstidende 29/7 1965). Samme artikel, men med to overskrifter, om landsarkivarboligen i Viborg.
- Aakjær, Svend:* Fra Landsarkivet. En arkivars oplevelser. (i: V. S. F. 5/7 1930).
- Aakjær, Svend:* Landsarkivet maa udvides. (i: Viborg Stiftstidende 8/10 1931).

Personregister

Alberti, P. A., justitsminister	66
Alkærsig, Søren, højskolelærer	81
Andersen, H. C., digter	151
Angelo, S. H., redaktør	9, 17 f.
Arup, Erik, professor	101 f.
Bang, Gustav, historiker	81, 99
Beckett, Francis, kunsthistoriker	82
Berg, Christen, lærer, politiker	12
Berg, Hans Chr., billedskærer	23
Birkeland, Michael, norsk rigsarkivar	20
Bjerger, Poul, højskolelærer	127
Blicher, Steen Steensen, præst	80, 153, 156
Blom, Otto, oberstløjtnant, politiker	26, 73
Bokkenheuser, Chr., oberstløjtnant	157
Bomholt, Julius, kulturminister	153
Bonde, Aage, overbibliotekar	25
Boye, Georg, fhv. rådmand	17 f.
Brandes, Edvard, politiker	11
Brask, Aage, forfatter	97
Bricka, C. F., rigsarkivar	122 f., 126, 139
Bruhn, Frederik Chr., herredsfoged, borgmester	13
Bæch, Johs., kunstmaler	157
Bøggild-Andersen, C. O., professor	158 f.
Carøe, Kr. F., kredslæge	77
Christensen, Aksel E., professor	102
Christensen, Christian Villads, arkivassistent	20, 22, 102
Christensen, I. C., lærer, politiker	77
Christensen, J. Carl, arkivbud	158
Dam, E., cand. pharm.	83, 98
Damsgaard, Jens, forfatter	98
Ditzel, Harald, lærer, museumsinspektør	25
Dolleris, Andreas, forfatter, boghandler	98

Dybdahl, Vagn, overarkivar	25, 156
Daae, Ludvig, professor	81
Eliassen, P., redaktør	79
Elkjær, Sigurd, forfatter	77
Erslev, Kristian, rigsarkivar	115, 126
Esmann, G. T., kreditforeningsdirektør	18
Fabricius, Knud, professor	127
Fabritius, Albert, kgl. ordenshistoriograf	156
Falkenstjerne, F. F., højskoleforstander	32, 73, 91
Feith, J. A., hollandsk arkivar	43
Flintholm, H. C., registrator	156
Friis, Lønborg, forfatter	98
Fruin, J. A., hollandsk arkivar	43
Fuglsang, Kr., lærer	79
Fussing, Hans H., dr. phil.	99, 101
Faartoft, A. C., dommer	131
Groshennig, M., personalhistoriker	77
Grundtvig, Johan, arkivmand, historiker	30 f., 41 f.
Gaardboe, A., lærer, forfatter	79
Hansen, Arne L., kunstner	149, 153
Hansen, C. B. V., etatsråd	98
Hansen, Georg, forfatter	98 f.
Hansen, Holger, landsarkivar	126 ff.
Hansen, P., tømremester	23
Hatt, Harald, landsarkivar	131, 156
Hauch-Fausbøll, Th., personalhistoriker	77
Heise, A., rektor	81
Hennings, Paul, personalhistoriker	156
Hjelholt, Holger, overarkivar	63
Hoffmeyer, J., overlærer	80
Hofman-Bang, O. M., registrator	62, 156

Holm, Aa. G., civildommer	131
Holmgaard, Jens, landsarkivar	5, 152 f.
Hvas, Anders, lærer	73 f.
Hvidtfeldt, Johan, lands(rigs)arkivar	
49, 51, 53, 57 ff., 72, 103, 117, 131 ff., 135, 137, 152, 156, 158 f.	
Høegh-Guldberg, J. E. C., overretssagfører, politiker	139
Ihle, Svend Erik, faglærer	156
Israelsen, N. J., bygningskonduktør	98
Jacobsen, P. V., historiker	82
Jensen, Chr. Axel, museumsinspektør	81
Jensen, Harald, redaktør	78
Jensen, Oluf, hospitalsforstander	127
Jensen, Thit, forfatterinde	83
Jeppesen, Niels, forfatter	77
Jespersen, Anthon P., murermester	23
Jespersen, C. M., kontorchef	126
Jespersen, J. H. S., provinsarkivar	
..... 20 f., 27, 33, 43 ff., 49 f., 54, 72, 110, 138	
Jørgensen, A. D., rigsarkivar	
..... 8 ff., 13, 15 f., 18, 20 ff., 25, 30, 42 f., 48, 69, 72, 100, 122	
Jørgensen, Eugen, arkitekt	158
Jørgensen, Harald, landsarkivar	25, 102, 157 f.
Kampmann, Hack, arkitekt	11, 13, 17, 21 ff., 139, 150
Klein, C. S., højesteretsassessor, politiker	12, 158
Klitgaard, Carl, postmester, forfatter	80
Knudsen, Gunnar, kontorchef i Stednavneudvalget	82
Knudsen, Hans, arkivar	62 f., 79, 84, 102, 128, 130 f., 144, 158
Knudsen, K. A. Wieth, professor	82
Knudsen, Regnar, lektor	156
Koch, L. J., dr. theol.	83
Kristensen, Evald Tang, lærer, folkemindesamler	81
Kristensen, Marius, højskolelærer, filolog	82

Krog, Chr., sognerådsformand	127
Kähler, Herman A., lervarefabrikant	23
Køcher, Arthur, arkivar	67 f.
Kaae, Alfred, lærer, forfatter	90, 99
Larsen, Joakim, skoledirektør, forfatter	83
Larsen-Ledet, L., forfatter	77
Lassen, Aksel, redaktør	98 f.
Lauridsen, J. K., overretssagfører, politiker	11, 158
Leth, Theodor, overretssagfører, politiker	90 f.
Linde, Helle, arkivar	5
Linvald, Axel, rigsarkivar	25, 133, 146, 150, 156 f., 159
Lorenzen, Vilhelm, arkitekturhistoriker	81
Lykke, Jørgen, rigsråd	83
Løgstrup, K. E., professor	102
Mackeprang, M., museumsdirektør	81 f.
Madsen, Bent, fotograf	153
Matthiessen, Hugo, museumsinspektør	79, 98
Mejborg, R., professor	81
Millech, Knud, arkitekturhistoriker	156
Moltesen, L., udenrigsminister	76
Montell, André, fotograf	53
Mortensen, H. Chr., adjunkt	78
Munch, P., udenrigsminister	76, 81
Mylius-Erichsen, L., journalist, polarforsker	83
Müller, S., hollandsk arkivar	43
Neiiendam, Michael, dr. theol.	83
Nielsen, Anders, husmand, politiker	77
Nielsen, Axel, professor	82
Nielsen, Carl Lindberg, landsarkivar	157
Nielsen, Oluf, rådstuearkivar	79
Nielsen, Rasmus, gårdejer, politiker	10
Nygård, S., arkivar	68, 102, 157 f.

Olsen, Albert, professor	100 f.	
Olsen, Gunnar, landsarkivar	63	
Packness, Ejnar, kgl. bygningsinspektør	146	
Paludan, Julius, professor	82	
Pedersen, Anders, registrator, mag. art.	79	
Pedersen, Laurits, lærer	83	
Petersen, H. Friis, grosserer	77	
Pingel, V., dr. phil., politiker	11 f., 91	
Pinholt, J. R., stiftamtmand	133	
Prange, Knud, arkivar	5	
Preisler, Georg, købmand	18	
Quistgaard, E., præst	77	
Rasmussen, Carl P., journalist	159	
Rasmussen, Ejvind, kustode	5	
Rasmussen, Poul, arkivar	5, 157	
Reenberg, Tøger, digter	82	
Resen, Peder Hansen, historiker	7	
Rockstroh, K. C., kaptajn	83	
Rohde, Henning, departementschef	153	
Rosendahl, Johs., højskoleforstander	102	
Rubow, Axel, nationaløkonom	82	
Saxild, Georg, landsarkivar		
..... 7, 11 f., 38, 40, 45 f., 50 f., 61, 65, 69, 72, 79 f., 82, 111, 115, 124 ff., 130, 132, 135, 137 f., 140, 142 ff., 157,	159	
Scavenius, Jacob F., kultusminister	9, 37, 139	
Schjøtt, Daphne, student	159	
Schmidt, Aug. F., forfatter	159	
St. Kjeld, domprovst i Viborg, helgen	92	
Secher, V. A., rigsarkivar	22, 31 f., 40, 42 f., 45 ff., 54, 59, 63, 65 ff., 72, 103 ff., 114 f., 126, 136,	144
Selmer, E. H., justitssekretær	33	

Severinsen, P., præst	127
Simonsen, Ib, registrator	5
Skautrup, Peter, professor	100
Skjoldborg, Johan, forfatter	77
Skovgaard, Joakim, kunstmaler	92
Sponneck, Olga, rigsgrevinde	147
Spreckelsen, Otto v., revisor	68, 157
Storgaard-Pedersen, P., lærer	79, 98
Strøm, Laurids, overofficiant	25
Søegaard, Th. J., oberstløjtnant	79 f.
Sørensen, Enevold, journalist, politiker	77
Teschl, Leopold, kgl. bygningsinspektør	152
Tordenskjold, Peter W., søhelt	83
Trap, J. P., topografisk udgiver	89, 93, 157
Tuxen, A. P., general, historiker	84
Vahl, I., provst	77
Vedel, Anders Sørensen, historieskriver	77
Vig-Nielsen, Søren, arkitekt	142
Wegener, C. F., gehejmearkivar	30, 41 f.
Wellejus, Th., redaktør	159
Wiberg, S. V., præst	77
Wiinholt, C. A., arkitekt	23
Willesen, L. K., møllejejer	17, 19
Woll, V. F., politimester	126
Zoll, Ingemann Marinus, arkivbud	22
Ørberg, Paul G., arkivar	5, 159
Aakjær, Jeppe, digter	75 f., 79 f.
Aakjær, Kirsten, forfatterinde	159
Aakjær, Svend Bregendahl, lands(rigs)arkivar	65 f., 76, 84 ff., 98, 102, 130, 144 ff., 150, 152, 157 ff.

Billedfortegnelse

Indgang til det nørrejske landsarkiv 1966	omslag
	side
Arkivanlægget fotograferet ca. 1892. Landsarkivets billedsamling	11
Landsarkivets grund. Udsnit af kort over den 13. Alm. danske Landmandsforsamlings udstilling i Viborg 1875. Bygholm godsarkiv. LA.	15
Magasinbygningen under opførelse. Fotograferet af Hack Kampmann 16. juli 1890. Cult. Min. 3. expct. Sager vedr. arkivvæsenets ordning I. RA.	21
Interiør fra det gamle magasin ca. 1930. Landsarkivets billedsamling	29
Arkivskab fra Ålborg bispearkiv. Købstadmuseet »Den gamle By«, Århus. LA. fot.	35
Provinsarkivar J. H. S. Jespersen. Landsarkivets billedsamling	45
Johan Hvidtfeldt ved læsesalens registraturer 1963. André Montell, Viborg, fot.	53
Udsnit af landsarkivets adgangsbog 1898. LA. fot.	75
Landsarkivets læsesal 1909. Landsarkivets billedsamling	79
Landsarkivar Svend Aakjær ved sit embedsskrivebord 1941. Landsarkivets billedsamling	85
Landsarkivar Georg Saxild. Efter fotografi i Byhistorisk Arkiv, Centralbiblioteket, Viborg	111
Fugtskørnet justitsprotokol fra 1700-tallet før konserveringen. LA. fot.	119
Samme protokol i færdigkonserveret skikkelse. LA. fot.	123
Interiør fra det nye magasin. LA. fot. 1966	143
Landsarkivet set fra øst. LA. fot. 1966	149
Besøg på landsarkivets udstilling ved indvielsen 6. april 1964. Bent Madsen, Viborg Stifts Folkeblad, fot.	153

LANDSARKIVET FOR NØRREJYLLAND

har udgivet:

Oversigter 1. Præstearkiver og Kirkeregnskabsbøger. 1962. Ib. kr. 7,-.

Arkivregistraturer I. Forskellige Arkiver (X-arkiver). 1964. Udsolgt.

Viborg Landstings Dombøger 1616. Sagsreferater og domskonklusioner, ved Poul Rasmussen. 1965. Ib. kr. 18,-.

Jyllands brevkiste. Landsarkivet for Nørrejylland 1891-1966. 1966. Ill., ib. kr. 20,-.

Arkivstudier staar vel for de fleste som noget gabende kjedsommeligt; for mig er det det morsomste paa denne Jord. Jeg er naturligvis glad, naar man siger mig, at jeg har skabt et smukt Digt, men jeg er endnu gladere, naar jeg har fundet et sjældent Dokument. Vi har vel allesammen noget, som vi søger Rus og Forglemelse i, naar Livets Hverdag bliver os tung og graa. Een hidser Nerverne ved Vin og Opium, en anden ved Børsspil og Dampskibsaktier, en tredie ved Kapsejllads eller Tigerjagt – *min* fornemste Lidenskab er Arkivstudier. Der er en sær Fortryllelse i dette: gennem et gulnet Dokument som ved et Tryllevaand at hensættes til svundne Tider, saa forlængst hensovede Mænd taler til os med deres ru og barske Røst. Det som Spiritisterne forgjæves prøver at opnaa ad Mystikkens Vej, det opnaar den arkivøgende daglig ad den naturligste Vej af Verden. Med det rette Dokument i min Haand er jeg i Stue sammen med hvem jeg vil, med Bonden som med Kurfyrsten, med Kjæltringen som med ærligt Folk; gennem den historiske Forskning har jeg det i min Magt at gjøre mig til samtidig med enhver Begivenhed, enhver Katastrofe i Samfundets som i den enkeltes Liv; gennem en saadan Tilbageskuen udstrækkes et fattigt Menneskeliv til mer end tusind Aar.

Er det da underligt, at det historiske Studium for den indviede virker saa lokkende, at det knytter os til sig mer fast end en Elskerindes Arme?

Jeppe Aakjær i: En Skarns Præst og andre Syndere, 1917.